

Térségfejlesztők a szegénység elleni küzdelemben

SZÉCHENYI TERV

Térségfejlesztők a szegénység elleni küzdelemben

Módszertani útmutató

Készült a „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért program szakmai koordinációja” keretében.

2014

Szerkesztette:	Sain Mátyás
Közreműködő szerzők:	Sain Mátyás Farkas Zsombor (2.1. alfejezet) Kósa Eszter (2.2. alfejezet) Magócs Krisztina (2.3. alfejezet)
További közreműködő szakértők:	Aczél Ágnes (szociálpolitika) Kóródi Miklós (szociális munka) Molnár Aranka (közösségfejlesztés) Peták Péter (közösségfejlesztés)
Szakmai lektor:	Dr. G. Fekete Éva
Olvasószerkesztő:	Sík Júlia

Készült a „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért program szakmai koordinációja” című projekt (TÁMOP 5.1.3-09/1-2009-0002) keretében. A projekt főpályázója az *Autonómia Alapítvány*, konzorciumi partnerei a *Közösségfejlesztők Egyesülete*, a *Lechner Lajos Tudásközpont Nonprofit Kft.* (korábban: *VÁTI Nonprofit Kft.*) és a *Szociális Szakmai Szövetség*.

A projekt az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

ISBN 978-963-08-8909-4

Budapest, 2014

www.melyszegenyseg.hu

Tartalom

1. Bevezető	4
1.1. A „Mélyszegénység” program	4
1.2. Miért van szükség erre az útmutatóra?	4
1.3. Kiknek készült, hogyan használjuk?	5
2. Szegénység és térségfejlesztés	7
2.1. Szegénységi helyzet Magyarországon	7
2.2. A szegénység kezelése az EU-s fejlesztéspolitikákban	10
2.3. A szegénység kezelése az Európai Unió új vidékfejlesztési politikájában	13
3. A felzárkóztatás helyi lehetőségei	17
3.1. Jó kormányzás	19
3.1.1. Átlátható, felelős önkormányzat, aktív állampolgárok	20
3.1.2. Partnerség, párbeszéd az eldöntendő ügyekben	21
3.1.3. Községi tervezés	24
3.2. Községi ügyek	27
3.2.1. Konfliktusok, előítéletek, együttélés	28
3.2.2. Községi infrastruktúra és intézményrendszer	30
3.2.3. Civil szervezetek/civil aktivitás	32
3.2.4. Községfejlesztési folyamat indítása	35
3.3. Lakhatás	36
3.3.1. Telepek, telepfelszámolási kísérletek	37
3.3.2. Önkormányzati bérlet	40
3.3.3. Felújítás, korszerűsítés	40
3.4. Alapinfrastruktúrához való egyenlő hozzáférés	42
3.4.1. Közlekedés (burkolt út, járda, községi közlekedés)	42
3.4.2. Áramszolgáltatás	44
3.4.3. Hulladékgyűjtés és -elszállítás	45
3.4.4. Ivóvíz-szolgáltatás és szennyvízelvezetés	47
3.5. Humán szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés	48
3.5.1. A szolgáltatások fizikai elérhetősége	48
3.5.2. Hozzáállás (befogadás) kérdése	50
3.6. Közfoglalkoztatás szervezése	52
3.6.1. Hasznos munkavégzés	54
3.6.2. Munkaerő-piaci reintegráció	56
3.6.3. Közmunka a települési önellátást segítő tevékenységekben	58
3.7. A foglalkoztatottság bővülésének elősegítése	59
3.7.1. Az álláskeresők támogatása	60
3.7.2. A foglalkoztatottak támogatása	62
3.8. Szociális/szolidáris gazdaság	64
3.8.1. Szociális földprogramok	65
3.8.2. Szociális szövetkezetek	68
3.8.3. „Mértányos kereskedelem” helyben	70
3.8.4. Vállalkozók társadalmi szerepvállalásának erősítése	74
3.9. Családi önellátást segítő projektek	76
3.9.1. Háztáji élelmiszer-termelés	76
3.9.2. Tüzelőanyag	78
3.9.3. Szívességbank, cserekör	80
4. Fejlesztői szempontok, módszerek a szegénység elleni küzdelemben	82
4.1. Kommunikációs terek létrehozása	82
4.2. Partnerség és hálózatok a változásért	83
4.3. „Projektciklus”-megközelítés	84
4.4. Érték alapú megközelítés	87
Zárszó	89
Felhasznált és ajánlott irodalom	90

1. Bevezető

1.1. A „Mélyszegénység” program

A szegénység mélyülésének, újratermelődésének és területi terjedésének mérés-klése, továbbá a mélyszegénységben élők integrációjának előmozdítása érdekében 2010-ben „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért” címmel támogatási program indult Magyarországon (TÁMOP 5.1.3, a továbbiakban: *Mélyszegénység* program). Területi lehatárolását, komplexitását, szokatlanul hosszú projektmegvalósítási időtartamát tekintve akár az LHH program¹ egyfajta kiegészítésének is tekinthető (mint ahogy kitalálói is ekként gondoltak rá annak idején). A konstrukció 2-es komponenséből támogatott 25 helyi programmegvalósító konzorcium munkáját egy országos hatáskörű konzorcium (1-es komponens) támogatja módszertanilag, s emellett nyomon követi, gyűjti a program tapasztalatait, eredményeit, tanulságait.

A szakmai támogató komponens biztosításán kívül a konstrukció több további újító elemet is tartalmaz. Célterületét – a hátrányos helyzetű térségeket célzó más programoktól (pl. LHH, Gyerekszegénység elleni program) eltérően – jogszabályi településlisták jelölték ki, amelynek használata nehézkes, ugyanakkor látszik, hogy a program célzása nagymértékben egybevág a szegénységi kockázattal kapcsolatos kutatások által megjelölt területekkel. Mindkét komponens a szociális, a közösségfejlesztő, továbbá a település-/terület-/vidékfejlesztő szakmák együttműködésén nyugszik, és elvárás szakmaközi megoldások kidolgozása, alkalmazása. A program nagy teret ad újszerű, a helyi adottságokra és lehetőségekre szabott megoldások alkalmazásának, sőt, menet közbeni kidolgozásának, és mindehhez a megvalósítás 30-32 hónapos időtartama ad a szokásosnál valamivel tágabb időkeretet. A programot – címének megfelelően – áthatja a közösségfejlesztési elem, a közösségi megoldások előnyben részesítése.²

1.2. Miért van szükség erre az útmutatóra?

Magyarországon – a régebbi demokratikus országok gyakorlatához képest – a területi és az intézményközi együttműködéseknek meglehetősen szerény eszköztára és gyakorlata alakult ki. Az egyes ágazatok, szakterületek képviselői, munkatársai általában egymástól elszigetelten néznek szembe a kihívásokkal,

¹ Leghátrányosabb helyzetű kistérségek felzárkóztatási programja. www.nfu.hu/lhh

² A konstrukcióról és a megvalósuló 25 helyi programról a www.melyszegenyseg.hu oldalon talál részletes információkat.

pedig a problémák nagy része csak több szakma együttműködésében, együttes beavatkozásaik által kezelhető. Ha a komplex problémamegoldás esetleg szerencsés egybeeséseknek, vagy néhány, a saját szakterületének határain túl is tájékozódni képes embernek köszönhetően néha meg is történik, gyakoribb, hogy a megfelelő koordináció és partnerség hiányában az egyes szakmák elszigetelt erőfeszítései nem hozzák meg a várt eredményeket. Az egyik legfőbb komplex, összehangolt beavatkozásokat igénylő probléma, amely a médiát, a közvéleményt is egyre inkább foglalkoztatja, a szegénység mélyülése, generációkon átívelő újratermelődése és az ezzel járó konfliktusok felerősödése.

A 2000-es évek elején a vidékfejlesztő szakma az „integrált” szót állandó jelzőként kezdte használni, így – papíron legalább – megszületett az ágazatokat, térségi szereplőket összefogó, érdekeiket és eszközeiket összehangoló *integrált vidékfejlesztés* elmélete. Tapasztalatunk mégis az, hogy a számtalan ilyen címet viselő stratégia és koncepció elkészítése ellenére sem tud a szakma jelentős eredményeket felmutatni az együttműködések erősítése, partnerségek kialakítása terén.

A szegénység elleni küzdelem ügyének felvállalását elsősorban a szociális szakmától és a szociálpolitikai intézkedésektől várjuk, és bár névleg létezik például *szociális városrehabilitáció*, ebben sem igen mutatkozott meg sem a konstruktív szakmaköziiség, sem a térségfejlesztő szakma általános érzékenyülése a szegénységi problémák iránt. Hasonlóak a tapasztalatok az eddigi települészámolási programok, a lakóhelyi szegregáció oldására létrejövő beavatkozások kapcsán is. A vidékfejlesztés elmúlt évtizedét meghatározó hívószavak, eszközök (falumegújítás, mezőgazdasági tevékenységek diverzifikációja, infrastruktúra-fejlesztés, falusi turizmus és mikrovállalkozások fejlesztése stb.) nem bizonyultak alkalmasnak a társadalmi leszakadás mérséklésére, ahogy nem volt erre alkalmas a „humán erőforrás fejlesztését” célzó különböző konstrukciók nagy része sem. Mindezek miatt gondoljuk azt, hogy hiánypótló lehet a Mélyszegénység program eddigi tapasztalataira alapozva a szegénységet és a leszakadást kezelő térségfejlesztő munka fókuszainak, tapasztalatainak összeírása.

1.3. Kiknek készült, hogyan használjuk?

Jelen segédletet azoknak a térségfejlesztéssel (vidékfejlesztéssel, településfejlesztéssel)³ foglalkozó szakembereknek, döntéshozóknak, aktivistáknak szánjuk, akik bármilyen késztetésből felveszik a kesztyűt a szegénység elleni küzdelemben. Elsődleges célközönségnek tekintjük az éppen futó TÁMOP 5.1.3-as programban dolgozó térségfejlesztő munkatársakat, de reméljük, hogy a szakma szélesebb rétege is hasznosak találja e munkát. A Mélyszegénység program

³ A TÁMOP 5.1.3-as konstrukció útmutatója a „település-/terület-/vidékfejlesztő” szakmákat nem különbözteti el; mi ezeket most együttesen „térségfejlesztő” szakmának nevezzük.

nyilvánvalóan nem fogja megoldani az elszegényedés, a társadalmi leszakadás és egyenlőtlenségek problémáit az érintett térségekben sem, ugyanakkor min-
tákat, hasznos tapasztalatokat kínál.

Nehéz meghatározni, hogy kik tartoznak abba a szakmai körbe, akiktől elvárha-
tó, hogy e kihívást hivatalból magukénak érezzék, hiszen a térségfejlesztő szak-
ma nem intézményesült helyi szinten. A vidékfejlesztés működő helyi szervező-
dései, a LEADER Helyi Akciócsoportok (a továbbiakban HACs) tevékenysége
jelenleg igen kevés térségben és nagyon közvetetten érintkezik a szegénység
problematikájával. A HACs-ok által menedzselt helyi vidékfejlesztési stratégiák
célcsoportja elsősorban a vidéki középosztály. A járási rendszer bevezetésével
együtt járó közigazgatási átalakítások kapcsán a helyi döntéshozói réteg, a pol-
gármesterek és önkormányzatok feladatai és lehetőségei is változnak, szűkül-
nek. Mindezek ellenére a probléma súlya miatt azt gondoljuk, hogy előbb-utóbb
minden térségben – településen, településcsoportban – fel fognak állni azok a
szereplők, akik tenni szeretnének és tenni tudnak a leszakadás, az elszegénye-
dés ellen. A 2014–20-as tervezési időszakban a CLLD-tervezés⁴ során a térségi
társadalmi folyamatok elemzése és a felzárkóztatás kérdései várhatóan ismét
napirendre kerülnek, így segédletünk útmutatást, ötleteket nyújthat az egyes
térségekben a társadalmi integrációt támogató intézkedések kialakításához.
Szóljon tehát e segédlet mindazoknak, akik fejlesztő szemlélettel, jobbitó szán-
dékkel és tetterekészséggel keresik a felzárkóztatás lehetőségeit.

Írásunkban nem vállalkozhattunk arra, hogy egységes és biztos megoldásokat
kínáljunk, hiszen a helyi problémákat leginkább helyi megoldásokkal lehet
eredményesen kezelni. A szegénység elleni küzdelem, a társadalmi befogadást
segítő programok tapasztalatai alapján azonban nagy biztonsággal behatárolha-
tók azok a főbb szakmai, ágazati területek, ahol a mindenkori térségfejlesztőnek
szerepe, feladata lehet – együttműködések, partneri kapcsolatok generálásával,
vagy akár csak kérdések feltevésével, a helyi közbeszéd tematizálásával, a térsé-
gi szereplők helyzetbe hozásával.

Az útmutató röviden összefoglalja a szegénységgel, leszakadással kapcsolatos, a
2010-es évek elejére jellemző európai és hazai helyzetet, a területi szakpolitikák
és a szegénységgel kapcsolatos fejlesztési lehetőségek közös pontjait. A gyakor-
lati fejezetek a már említett főbb beavatkozási területek feltérképezése mellett
ötleteket és kérdéseket is tartalmaznak. A kérdések mentén végzett „önvizsgá-
lat” segíthet abban, hogy a tenni akaró szakember felismerje a hiányokat, lehe-
tőségeket. A felsorakoztatott témákhoz – ha vannak – hazai és külföldi példák,
konkrét esetek rövid leírását adjuk.

⁴ CLLD: „Community Led Local Development”, magyarul „közösségvezérelt helyi fejlesztés”,
a LEADER-megközelítés új, tartalmában kibővült megnevezése.

2. Szegénység és térségfejlesztés

A területfejlesztés mindenkori célja az ország területileg kiegyensúlyozott fejlődése, vagyis a leszakadó térségek felzárkóztatása. A 2005-ben elfogadott Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK), a hazai térségfejlesztés még jelenleg is érvényes alapidokumentuma felhívja a figyelmet a külső és belső perifériák, elmaradott térségek felzárkóztatásának fontosságára, a szegénység újratermelődésének veszélyére. A 2013-ig kijelölt területi célok egyike éppen ezen térségek társadalmi és gazdasági megújítása, felzárkóztatása. Ehhez a korábbiaknál „koncentráltabb, a helyi adottságokhoz és a külső feltételek teremtette lehetőségekhez jobban illeszkedő, valamennyi érintett szakpolitikát átható, koordinált fejlesztéspolitikai erőfeszítést” igénylő beavatkozásokra van (lett volna) szükség. Az OTK foglalkozik az aprófalvas térségek sérülékenységeinek kérdésével, illetve a „magas arányú cigány népességgel rendelkező térségek” problémáival is. Az új Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió (OFTK) szintén foglalkozik a területi különbségek növekedésével és a szegénység, kiemelten is a gyerekszegénység mélyülésével, a területi célok között pedig nevesíti a romák által magas arányban lakott térségek felemelését. Az országos fejlesztéspolitikai környezet megítéléséhez figyelembe kell vennünk az Európai Unió által megfogalmazott ajánlásokat és elvárásokat is.

A terület- és vidékfejlesztési törekvések ellenére azonban nemhogy a megfogalmazott célokat nem értük el, de a helyzet az elmúlt 7 évben (a most záruló EU-s tervezési időszakban) jelentősen romlott. Az országos fejlesztési prioritások és folyamatok jelentette fejlesztéspolitikai környezet nyilvánvalóan meghatározó tényezője a szegénység elleni küzdelemnek, egyre jobban látszik ugyanakkor a lokális szintű térségfejlesztési törekvések fontossága, felelőssége is. Ez a ségedlet a szegénység leküzdésének helyi lehetőségeivel foglalkozik, mindazonáltal a következő alfejezetekben rövid áttekintést ad a hazai helyzetképről, az uniós ajánlásokról és a 2014–20-as tervezési időszak várható fejleményeiről.

2.1. Szegénységi helyzet Magyarországon

Magyarországon – a TÁRKI adatai alapján⁵ – **2012-ben a teljes népesség 17 százaléka, a gyerekek (0–17 évesek) 26 százaléka élt jövedelmi szegénységben.** A jövedelmi egyenlőtlenségek 2009 és 2012 között jelentősen nőttek. A társadalom legszegényebb rétegének, a legalsó tizednek a „részesedése az összes jöve-

⁵ Gábos András, Szívós Péter, Tátrai Annamária (2013)

delemből 3,1-ről 2,5 százalékra csökkent”. **A jövedelmi helyzetet erősen meghatározó foglalkoztatottság és (in)aktivitás terén az uniós rangsorban is nagyon rosszul állunk.** Foglalkoztatási rátánk (56%) és aktivitási rátánk (63%) jóval elmarad az EU-átlagoktól (64%, illetve 71%, 2011).⁶ Ebben a helyzetben az Európai Unió 2020 Stratégiájának megfelelően *„Magyarország Nemzeti Reform Programja a (relatív jövedelmi) szegénységben élő gyermekes családokban élők számát 2020-ig 20 százalékkal, közel 200 ezer fővel kívánja csökkenteni. Hasonló nagyságrendű csökkentéssel számol a program a súlyos anyagi nélkülözésben élők, valamint az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők esetében. Mint-hogy vannak e csoportok közt átfedések, ezek a javaslatok mintegy 450 ezer főt érintenének, akik közül – becslésünk szerint – legalább 300 ezer fő gyermekes családban él.”*⁷ Kitűzött célok tehát vannak. A jelenlegi helyzet és a kormányzati intézkedések irányai (és mögöttes szándékai) azonban kétségessé teszik e célok elérését.

Magyarországon a szegénységgel és kirekesztődéssel összefüggő társadalmi problémákat a következő főbb tendenciák, állapotok jellemzik (amelyek mellett még természetesen számos fókuszpont lehetséges):

- 1.) **A gyerekek helyzete.** Az ország, a társadalom helyzete nem indokolja azt, hogy a magyarországi **gyerekek több mint negyede szegénységben** éljen. A már hivatkozott TÁRKI-adatok szerint a három- és többgyerekes családok 41 százaléka, az egyszülős családok 30 százaléka szegénységben él. **Magyarországon a szegény gyerekek mintegy kétharmada falun, vidéken él.** Számos adat, kutatás mutatja be a gyerekek nélkülözését, kirekesztettségét és a gyerekek közötti egyenlőtlenségeket. Egy 2009-ben készült (gyerekes háztartásokra reprezentatív) felmérés szerint „a legelemibb alapszükséglet (hétköznapi napi háromszori étkezés) biztosításában nincs különbség jövedelmi helyzet szerint (...), amihez hozzájárulhat az intézményes étkeztetés (...).”⁸ A társadalmi helyzet, az anyagi háttér, a lakóhely szerint jelentős különbségek vannak azonban egyéb (gyermeki) szükségletek kielégítettsége/kielégítetlensége, valamint különböző javak és szolgáltatások elérése terén.
- 2.) **Területi egyenlőtlenségek.** A szegénység és kirekesztődés kiterjedtsége és mértéke jelentős területi különbségeket mutat Magyarországon. A négy hátrányos helyzetű régió (Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) társadalmi-gazdasági helyzete jóval rosszabb a másik három régióhoz (és az országos átlagokhoz) képest. Ezt jól mutatja például, hogy

⁶ Adatforrás: Eurostat (Labour Force Survey), 2011.

⁷ Ferge Zsuzsa (2012): 11–37.

⁸ Bass László, Farkas Zsombor (2011): 87–141.

2010-ben az Észak-magyarországi régió munkanélküliségi rátája (16%) a Közép-magyarországi régió mutatójának (8%) éppen kétszerese volt.⁹ **A regionális egyenlőtlenségeken túl igen élesek az egyes térségek, településbocok, települések közötti különbségek.** A TÁRKI felmérése szerint a vidéken élők negyede, a városi népesség 17 százaléka, a fővárosiak 6 százaléka volt szegény 2012-ben. A 174 statisztikai-területfejlesztési kistérség közül – egy 2007-es kormányrendelet szerint¹⁰ – 47 tartozik a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé. Közülük 33 kistérség komplex programmal is támogatott (ezekben él az ország népességének mintegy tizede). **A leszakadó válságövezetekben „a gyermekszegénység mértéke (...) kétszerese az országos átlagnak,** és miközben a magyarországi gyerekek helyzete a hivatalos statisztikai adatok szerint összességében stagnálni látszik, **az LHH kistérségekben az elmúlt két év adatai erőteljes romlást mutatnak.”**¹¹ Ahogy egész Kelet-Európában, **a szegénység Magyarországon is elsősorban vidéki jelenség,** míg Nyugat-Európára a nagyvárosi szegénység a jellemző. A „sűrűn lakott” (urbanizált, városi) területeken nálunk a teljes népesség 7 százaléka, a „ritkán lakott” (rurális, falusi) térségekben 19 százaléka él szegénységben.¹² Pontosan behatárolhatók azok a **hazai válságövezetek,** amelyekben halmozódnak a társadalmi, gazdasági (és infrastrukturális) problémák. Ezekben a térségekben az országos átlagot többszörösen meghaladó a munkanélküliség mértéke, alig van gazdasági aktivitás, nincs munkahely. **A segélyezettek, tartós munkanélküliek többsége ezeken a területeken él.** Évtizedes folyamatok következményeként jellemzően ilyen térségekben, településeken koncentrálódik ma a roma népesség.

- 3.) **A roma népesség helyzete.** A Magyarországon mintegy 600-800 ezer főre becsült roma népesség jelentős részének helyzetét a mélyszegénység és ki-rekesztés határozza meg. Utoljára 2003-ban készült a hazai cigány népesség egészére reprezentatív adatfelvétel (Kemény István vezetésével),¹³ de számos más kutatásból is tudjuk, hogy **a cigányság körében – a teljes magyarországi népességhez képest – jóval felülreprezentáltak a szegények, a foglalkoztatott nélküli háztartások, a nélkülözők.** A roma népesség elsősorban az Észak-Magyarország és az Észak-Alföld régiók egyes térségeiben, illetve Dél-Baranya, Tolna és Somogy megye aprófalvas vidékein koncentrálódik. Lakáshelyzetük, életkörülményeik, iskolázatlanságuk, képzetlenségük, a többségi társadalomtól való térbeli-társadalmi távolságuk teljes leszakadásukat, a legmélyebb szegénységet jelzik (gettófalvak, gettósodó térségek,

⁹ Adatforrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat.

¹⁰ 311/2007. (XI. 17.) Korm. rendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról.

¹¹ Bass László, Darvas Ágnes (2012): 103–127.

¹² Adatforrás: Eurostat (Income and living conditions), 2011.

¹³ Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004)

szegregátumok, telepek problémái). **A cigányság helyzetét az egész országban súlyosbítja a többségi társadalom felől érkező elutasítás, a gyakran nyílt diszkrimináció és kirekesztés.**

A TÁMOP 5.1.3 konstrukció keretében 299 település került be a 25 akcióterület (a programok megvalósulásának helyszínei) közé. (Ez azt is jelenti, hogy a potenciális célterületet adó közel 1300 település mintegy negyedében indultak el lokális programok.) A programban részt vevő települések közül mindössze 20 város. A települések 44%-a legfeljebb 500 fős, további 42%-uk 500–2000 fős község. A többségében kistelepülések majdnem háromnegyede (73%) az ország 33 leghátrányosabb helyzetű kistérségének/járásának része. A 299 város és falu 86%-a – egy, az MTA Regionális Kutatóközpontja által 2007-ben kidolgozott szegénységi kockázatot jelző komplex mutató szerint – az ország legrosszabb helyzetű, legmagasabb szegénységi kockázatú települései közé tartozik.

2.2. A szegénység kezelése az EU-s fejlesztéspolitikákban

A szegénység kezelésének kérdése, tágabb értelemben, a **szociálpolitika nemzeti hatáskörbe tartozik az Európai Unión belül**. Azaz a tagországok szabadon döntenek arról, hogy milyen módon segítik a társadalom peremére szorult rétegek felzárkóztatását, milyen mértékű és technikájú újraelosztást alkalmaznak. Az Európai Unió tagországaiban egyébként különböző tradíciókra visszatekintő modellek írhatóak le a társadalmi kohézió, a szociális háló megteremtésére (az ún. bismarcki, az angolszász és a skandináv modellek¹⁴). Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az Európai Unió alapját létrehozó Európai Szén- és Acél Közösséget megalapító párizsi (1951), majd az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó római (1957) szerződésekben megfogalmazott, kizárólagosan a gazdasági együttműködést szabályozó célkitűzésektől mára jelentős elmozdulás történt a szociális politikákban való közös értékek és eszközök kialakításának irányába.

Az **Európai Gazdasági Közösség** létrejöttét követő négy évtizedben az egyre erősödő európai együttműködés eredményeként fokozatosan megszülettek azok a szerződések, alapidokumentumok és intézkedések,¹⁵ amelyek kikövezték a szegénység és a kirekesztés elleni európai szintű küzdelem útját. A létrehozott alapidokumentumok eleinte még elsősorban a munka világához kötődtek, és fő céljuk a gazdasági versenyképesség megőrzése/erősítése volt. Az 1986-os **Egységes Európai Okmány** ugyanakkor már megfogalmazza az európai szintű **szociális párbeszéd** megteremtésének, valamint a közösségi szintű gazdasági és tár-

¹⁴ Zombori Gyula (1997)

¹⁵ Európai Szociális Alap (1958), Párizsi Csúcstalálkozó (1972), Szociális Akcióprogram (1974), Regionális Fejlesztési Alap (1975), Egységes Európai Okmány (1986), Szociális Charta (1989), Maastrichti Szerződés (1992), Fehér Könyv a foglalkoztatásról (1993), Fehér Könyv a szociálpolitikáról (1994), Amszterdami Szerződés (1997)

sadalmi kohézió létrehozásának célkitűzéseit. Végül a 2000-ben megtartott **Lisszaboni Csúcstalálkozó** záródokumentuma **egységes keretbe helyezte a gazdasági, foglalkoztatási és szociális kihívásokat**, immár egy szinten kezelve azokat és nem alárendelve minden egyéb célt a gazdasági növekedésnek. A csúcstalálkozó résztvevői felhívást intéztek az uniós intézmények felé, hogy határozzák meg pontosan a társadalmi kirekesztés fogalmát és tegyenek javaslatot a **Strukturális Alapok kirekesztés elleni küzdelemre való felhasználásának** módjaira.

Az Európai Unió **2004-es és 2006-os bővítéseit** követően, amikor volt államszocialista országok – köztük hazánk – váltak teljes jogú tagokká, az unió határain belül soha nem tapasztalt mélységű szegénység, és a korábbiakat messze meghaladó mértékű regionális különbségek jelentek meg. Szintén új jelenség volt a sokszorosan hátrányos helyzetű, diszkriminációtól és előítéletektől sújtott roma kisebbség tömeges és földrajzilag koncentrált megjelenése az unióban, amire nem voltak kész válaszok és eszközrendszerek. A **2007–13-as költségvetési időszakra** vonatkozó **Kohéziós és Strukturális Alapokat** szabályozó keretrendelet jól tükrözi a megváltozott helyzetet: a célkitűzések között **minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kap a szegénység és társadalmi kirekesztés elleni küzdelem**. Olyan paradigmaváltásra is lehetőség nyílt, mint az egyes, **lakhatással összefüggő** költségek uniós forrásból való finanszírozása (ez korábban szigorúan csak tagállami költségvetésből történhetett), kimondottan a kelet-közép-európai országok problémáinak orvoslására (lepusztuló lakótelepek, vagy cigány- és nyomornegyedek).

Bár jelen pillanatban még nem ismerjük a **2014–20-as** keretrendelet végleges formáját, az már most látható, hogy a **társadalmi kirekesztés problémájának komplex kezelése** még központibb célkitűzés. Az **Európai Szociális Alapból kötelező lesz minden tagországban egy bizonyos hányadot erre a célra fordítani**, és a többi Alap is bevonásra kerül az összetett társadalmi probléma sikeres megoldása érdekében.

Az **Agenda 2020**, a lisszaboni folyamatot követő újabb 10 éves ciklusra megfogalmazott uniós stratégia nemcsak célként fogalmazza meg a szegénység elleni küzdelmet, hanem konkrét számokat is megnevez: **„Az országos szegénységi küszöbök alatt élő európaiak számának 25%-os csökkentése, 20 millió ember kiemelése a szegénységből”**. Ugyanakkor ez a dokumentum elemzi az eddigi kohéziós (felzárkóztató) politikák kudarcait is és alapvető reformokat irányoz elő.

Fontos még megemlítenünk a magyar elnökség alatt, 2012-ben született **Európai Roma Keretstratégiát**, amely az unióban élő romák felzárkóztatását célozza meg. Az Európai Roma Keretstratégia komoly előrelépés abban a tekintetben, hogy a romák kirekesztettségének felszámolását, a roma kisebbség társadalmi befogadását európai szintű ügyként kezeli. A Stratégia körüljárja mindazokat a

társadalmi problémákat, amelyekben a romák különösen érintettek (az oktatás, az egészségügy, a foglalkoztatás és a lakhatás területén elsősorban), valamint foglalkozik a diszkrimináció jelenségével és az identitás, a nyelv és hagyományok megőrzésének fontosságával. Az egyes országok a keretstratégia szellemében és fejezetei szerint készítik el saját nemzeti stratégiájukat (Magyarországon ez a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia). A többi szociális területhez hasonlóan azonban az unió nem gyakorol hatást a tagállami jogalkotásra, a stratégia megvalósítása jelentések alapján kerül monitorozásra. Így fordulhat elő, hogy a Nemzeti Stratégia teljes összhangban áll a Keretstratégiával, azonban a párhuzamosan születő szakpolitikai intézkedések, jogszabályok már nem minden esetben szolgálják annak céljait (pl. szegények kriminalizálása, csökkentett közoktatás-köteles életkor stb.).

Legújabb fejleményként Andor László foglalkoztatásért, szociális ügyekért és társadalmi befogadásért felelős európai biztos **2013 februárjában terjesztette elő „szociális beruházási csomagját”**. A szociálpolitika területét érintő közös program – tagállami beszámolási kötelezettséggel összekötve – a növekvő európai szegénységre keresi a választ. A csomag indoklása szerint az EU-ban szociális célú beruházásokra van szükség és össze kell hangolni a társadalmi befogadást célzó fejlesztéseket nemzeti és közösségi szinten. Az 500 milliós Európai Unióban összesen 120 millió ember él szegénységben, nélkülözésben, kirekesztésben. **A szociális beruházási csomag két kiemelt célterülete a gyerekszegénység és a hajléktalanság csökkentése.** A Bizottság javaslata alapján egy elkülönített uniós pénzügyi alapot hoznak létre, amely közvetlen segítséget nyújt a legrosszabb helyzetűeknek, a mélyszegénységben élőknek, alapvetően természetbeni juttatások révén.

Ha végigtekintünk a fent leírt fejlődési folyamaton, egyértelműen látszik, hogy hatalmas elmozdulás történt fél évszázad alatt a primer gazdasági együttműködéstől a szegénység elleni küzdelemre számszerűsített mutatókat közösségi szinten meghatározó Európai Unióig. Ugyanakkor úgy tűnik, a jelenlegi rendszer sem fejt ki kellő hatást. Ennek számos okát látjuk. A **szociálpolitika** (és a társadalmi kirekesztésben fontos szerepet játszó oktatáspolitikai) továbbra is **nemzeti hatáskörbe** tartozik. A nemzeti szakpolitikák nem elégséges hatását az uniós újraelosztás eszközei (Kohéziós és Strukturális Alapok) igyekeznek kiegészíteni, felerősíteni, de sok szempontból ezek működése nem tökéletes (projektalapú rövid távú fejlesztések, túlbürokratizáltság stb.). Ugyanakkor a legnagyobb problémát a hazai és uniós szociálpolitikai fejlesztési irányok összehangolatlansága okozza. A tagországok szociálpolitikai rendszerét az ún. „másodlagos” uniós jog szabályozza, direktívákon, keretstratégiákon, közös jelentéseken és a nyitott koordináció rendszerén keresztül. Tapasztaljuk, hogy ennek hatása nem megfelelő: az unióhoz címzett jelentésekben, a támogatási programokban megneve-

zett célokban megfelelünk az elvárásoknak, de a nemzeti szintű intézkedések, a jogalkotás nincsenek mindig összhangban ezekkel az elvekkel és értékekkel.

A másik fő probléma az uniós szintű szegénység kezelésében a **tagállamok különböző szintű érdekeltsége és elkötelezettsége**. A keleti bővítéssel egyértelműen kirajzolódott a „jómódú” (rég) és a „rászoruló” (új) tagországok köre, amelyek az újraelosztás rendszerében a befizető illetve a kedvezményezett státusznak feleltethetők meg (leegyszerűsítve). A régi tagországok közül egyre többen teszik fel a kérdést, hogy vajon miért dolgoz az ő adófizetőiknek más országok szegényeinek a megsegítése. Különösen igaz ez a legújabb gazdasági válság traumáját követően, amikor egyre több ország számít az unió mentőövére. És mindezzel egy időben a nagy, közös európai piac versenyképességi előnye nem tűnik megmutatkozni: Európa gazdasági teljesítménye egyre inkább lemarad Amerika és főként immár Ázsia mögött.

A nagy kérdés tehát az európai szintű szegénység (társadalmi kirekesztés) elleni küzdelemben jelenleg az, hogy sikerül-e egy valóban hatékony kohéziós politikát kidolgozni és működtetni, akár nagyobb beleszólással a nemzetek szociálpolitikai rendszerébe, lesz-e ehhez elegendő anyagi bázis (európai szintű gazdasági növekedés) és sikerül-e megfelelően bevonni ebbe minden tagállamot.

2.3. A szegénység kezelése az Európai Unió új vidékfejlesztési politikájában

Ahogy azt az előző alfejezet bemutatja, az Európai Unió közös és közösségi politikái és az alapvetően tagállami kompetenciában maradó politikák iránymutatásai folyamatosan formálódnak, reagálva Európa változó gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásaira. A vidékfejlesztést az unió egyik legrégebbi közös politikája, a Közös Agrárpolitika (továbbiakban KAP) részeként a 2000-es KAP-reform hívta életre. Ekkor kezdődött el az a mai napig tartó **fokozatos reformfolyamat**, amely a KAP-ot a kizárólagosan a mezőgazdaság szerkezeti problémáira irányuló ágazati megközelítésű politikából olyan szakpolitikává formálja, amely a gazdálkodást többfunkciós, a vidéki társadalomban összetett szerepet betöltő ágazatnak tekinti, és a fejlesztés spektrumát kiszélesíti a vidék gazdaságának, kulturális és környezeti értékeinek fejlesztésére. Bár a közös agrárkölségvetésnek kezdetben csupán 10 százalékaival gazdálkodó vidékfejlesztés pénzügyi súlya az évtizedek alatt csak lassan növekedett, az új szemlélet térnyerése konkrét változtatásokban is megnyilvánult.

A **2000–2007-es költségvetési időszak keretrendelete lehetőséget teremtett a mezőgazdaságot érintő fejlesztések mellett a vidéki alapszolgáltatások fejlesztésére, falumegújításra és falusi turizmus és kézművesség fejlesztésére**. Ezeket

önálló intézkedéseként, felülről vezérelt módon, más szóval központi kiíráson és végrehajtó intézményrendszeren keresztül valósították meg a tagállamok.

A **2007–2013-as** időszak jelentős változtatása az 1991-től Községi Kezdeményezésként futó **LEADER¹⁶ program vidékfejlesztési programba történő integrálása volt.** A vidékfejlesztés eddigi alapelve, a többfunkciós mezőgazdaság ösztönzése kiszélesedett az ágazatok közötti együttműködések alapuló integrált fejlesztések; a helyi szintű autonómia és decentralizáció; a helyi szereplők széles, a valóságot reprezentáló hálózatával dolgozó partnerség (beleértve a köz-, privát és civil szféra együttműködését) és a megvalósítás rugalmasságának elveivel. A három tematikus tengely mellett (1: mezőgazdaság versenyképessége, 2: környezet- és tájgazdálkodás, 3: vidéki gazdaság és életminőség) a LEADER önálló tengelyként jelent meg a vidékfejlesztési programokban. Ezzel a lépéssel **lehetőség nyílt a vidékfejlesztési források tagállam által meghatározott arányának helyi partnerségek által megtervezett helyi fejlesztési stratégiákon keresztül történő felhasználására.** Ezzel a decentralizációs lehetőséggel a tagállamok különböző mértékben éltek. Egyes országokban a tervezéstől a helyi program megvalósításáig a helyi akciócsoportok (a továbbiakban HACS) valós döntési kompetenciával és önállósággal rendelkeznek, a pályázat benyújtás a teljes ciklus alatt folyamatos és a helyi akciócsoportok jelentős részt vállalnak a projektek életre hívásának és megvalósításának segítségével. Más országokban a program megvalósítása sokkal inkább központ által vezérelt, és a HACS-ok jobbra adminisztratív szereplőként segítik a végrehajtást. Az eddigi értékelések és műhelymunkák tapasztalatai szerint a tartós eredményeket és hatásokat tekintve a nagyobb helyi önállóságot biztosító országok programvégrehajtása bizonyult lényegesen sikeresebbnek.

A **2013–2020-as időszakot megelőzően a szegénység és kirekesztés elleni küzdelem stratégiai szinten sem volt része a vidékfejlesztési politikának.** A vidékfejlesztés jelenlegi, klasszikusan értelmezett intézkedései nem igazán alkalmasak a szegénységgel sújtott vidéki területek társadalmi és gazdasági problémáinak számottevő enyhítésére. Ennek egyik oka, hogy a hagyományos értelemben vett vállalkozásfejlesztés önmagában nem tekinthető adekvát eszköznek a tartós munkanélküliséggel sújtott, humán erőforrással, tőkével és innovatív ötletekkel szűkösen rendelkező térségek gazdaságának fejlesztésére. A másik ok, hogy a vidéki településkép és a helyi alapszolgáltatások fejlesztése esetén csupán az infrastruktúra-fejlesztésre koncentráló beruházások, humán fejlesztés nélkül, illetve a szegénység mérséklését és a társadalmi befogadást is szem előtt

¹⁶ A LEADER a helyi akciócsoportok – a vállalkozói, civil és önkormányzati szféra helyi szinten működő aktív partnersége – által kidolgozott integrált vidékfejlesztési programok megvalósítását és a csoportok közötti hálózaton keresztül történő tudásátadást és együttműködést támogatja.

tartó funkciók betelepítése és szemléletformálás nélkül szintén nem minősíthetők hatékony eszközöknek. A harmadik ok, hogy **a szociális problémák kezelésének és a fejlesztéspolitikának, beleértve a vidékfejlesztést, jelenleg kevés közös metszete van.** Kevés az olyan vidékfejlesztésben dolgozó szakember, aki megfelelő tudása, tapasztalata, nyitottsága és kapcsolatrendszere révén a saját területén hozzá tud járulni ezeknek a társadalmi problémáknak az enyhítéséhez.

Írországban a szegénységellenes hálózat és a LEADER helyi akciócsoportok összehívásával hosszú évek alatt sikerült kialakulnia a két terület olyasfajta együttműködésének, ahol egy közös szervezeti keret lehetővé teszi a vidékfejlesztés és a társadalmi befogadást ösztönző programok közeledését. A két terület közös irányítása által lehetővé válik a két program emberi erőforrásával, tudásával, eszközeivel, kapcsolatrendszerével és a forrásaival megvalósuló hatékonyabb gazdálkodás. A vidékfejlesztő munkatársak gyakran beszállnak a szociális terület projektjeinek/programjainak végrehajtásába. A HACS a 20 éves LEADER végrehajtás alatt kialakult kiterjedt kapcsolati hálóját használja tartós munkanélküliek támogatott elhelyezésére, amelyet a társadalmi befogadást szolgáló programokból finanszíroznak. Ezzel Írország talán az egyetlen uniós tagállam, ahol már működik a térségi szintű, több pénzügyi alapból fedezett programfinanszírozás annak ellenére, hogy megmaradt a két önálló stratégia, amely azonban szemléletében és konkrét tevékenységekben is kölcsönösen hat egymásra. A nemzeti költségvetésből finanszírozott szociális munka és az EMVA-ból finanszírozott vidékfejlesztés forrásai sem folynak össze, de lehetséges a keresztfinanszírozás, ami nagy segítség a szervezet esetleges pillanatnyi likviditási problémáinak kezelésében, az átmeneti időszakok finanszírozásában. A rászorulóknak, vagy éppen a fejlesztési forrásokra pályázók ugyanakkor egy egységes, több területen aktív segítő-fejlesztő szervezetet látnak.¹⁷

A **2014–2020-as időszak vidékfejlesztési politikáját** meghatározó rendelettervezetek két ponton tesznek jelentős előrelépést a szegénység ügyében. Egyrészt **új prioritásként** nevesítik „**a társadalmi befogadás előmozdítását, a szegénység csökkentését és a gazdasági fejlődés támogatását a vidéki térségekben**”. Ezáltal a szegénység és kirekesztés elleni küzdelem immáron kötelező szempont a vidékfejlesztési források tervezésénél és felhasználásánál. Mivel a program tervezésénél a forrásokat prioritás és intézkedési szinten is meg kell határozni, így nem elkerülhető ezen szempontok figyelembevétele az erre allokált források felhasználásánál. A másik jelentős változás a rendelettervezet által **a tagállamok számára felkínált lehetőség a LEADER/CLLD több uniós pénzügyi alapból történő finanszírozására.** Ez a választható opció lehetővé teszi a vidékfejlesztési és szociális területen végzett munka közeledését, az írországihoz hasonló szinergi-

¹⁷ Forrás: Szabados Zsuzsanna (2012): *LEADER megközelítés megvalósítása Írországban*. Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat, TRANSEADER projekt.
<http://transleader.webnode.hu/orszagtanulmanyok> – LEADER megk megv

ák kialakítását. A helyi fejlesztési stratégiák több alapból való finanszírozásának feltétele a megvalósításra alkalmas intézményi háttér és összehangolt eljárásrend kialakítása, amelynek kimenetelét a helyi szereplők kevésbé tudják befolyásolni. **A vidékfejlesztés és a szegénység csökkentését, a társadalmi befogadást segítő erőfeszítések közötti szinergiát ugyanakkor jelentősen erősítheti az EMVA- és esetlegesen ESZA-forrásokkal operáló helyi fejlesztési stratégiák megvalósítása olyan helyi partnerségek által, amelyekben megfelelő súllyal képviselteti magát a szociális szakma.** Ennek kialakítása időigényes folyamat, nem javasolt a központi döntés meghozataláig várni.

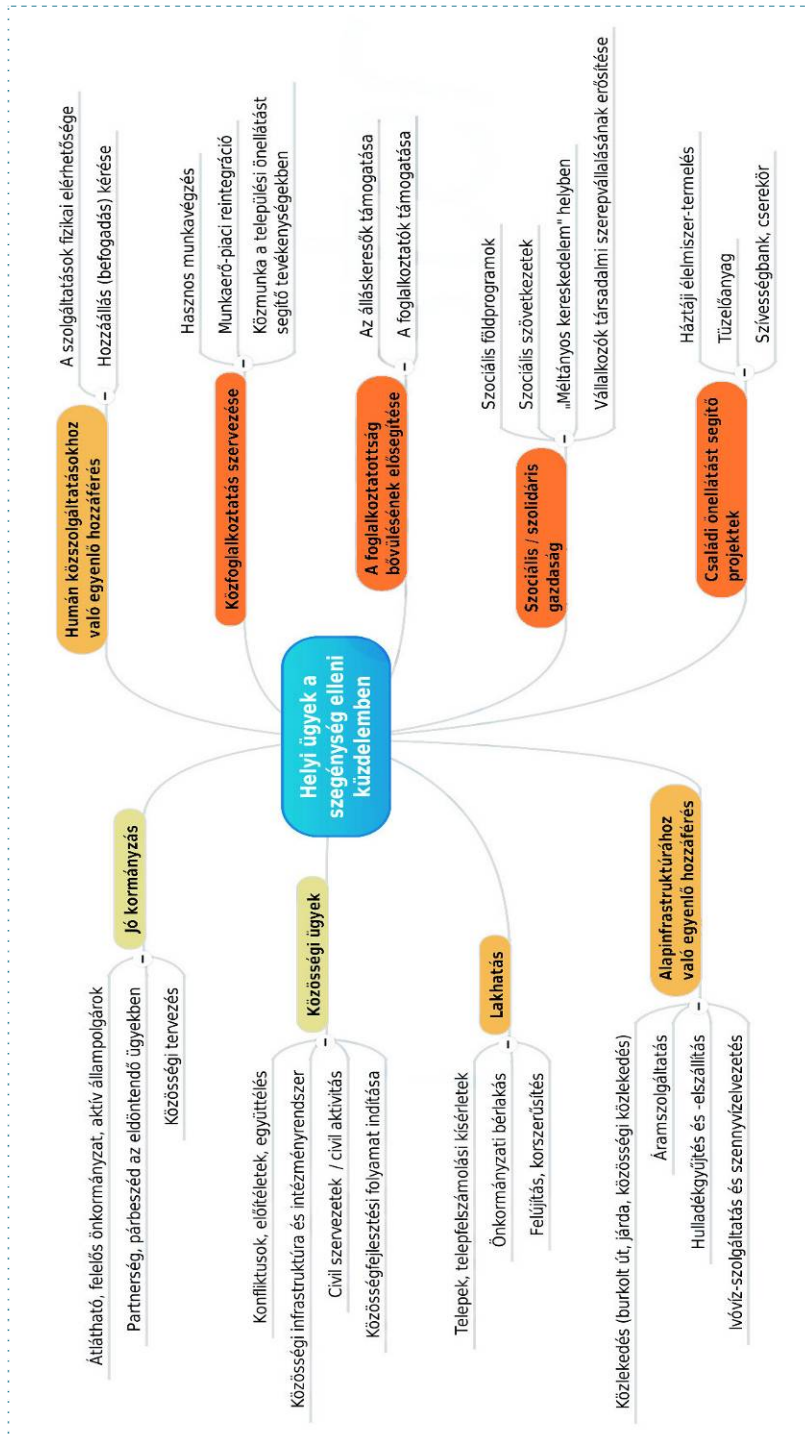
A vidékfejlesztés a korlátos forrásai révén nem vállalhatja föl a vidék társadalmi problémáinak megoldását. Ugyanakkor a szegénységben élők helyzetbe hozása, a szegénység újratermelődésének csökkentése, mint horizontális elv és szemlélet szerepeltetése a helyi fejlesztési stratégiákban és ezen keresztül a támogató projektek egy részében jelentős előrelépés lehet ezen a területen.

3. A felzárkóztatás helyi lehetőségei

Ebben – a kiadvány legnagyobb részét kitevő – fejezetben megkíséreljük **feltárni és bemutatni azokat a lokális (probléma)területeket, ügyeket, amelyek a szegénység elleni küzdelemben kikerülhetetlenek.** Ezek többsége nem kifejezetten a térségfejlesztés szakmai körébe tartozik, ugyanakkor a térségfejlesztő szakembereknek – úgy is, mint egy térség beavatkozó, integráló szereplőinek – valamilyen módon viszonyulniuk kell ezekhez. A térségfejlesztő legfőbb két eszköze a *tervezés* és a *forrásteremtés*. Jelen útmutatóban a tervezés folyamatára koncentrálnunk, hiszen ennek során olyan *partnerségeket, együttműködő hálózatokat* teremthetünk meg, amelyek sokkal közelebb juthatnak a problémák gyökerének megértéséhez és sikeres beavatkozások kezdeményezéséhez, mint az egymástól elszigetelten működő térségi intézmények és szereplők. A szegénység okaival (és tüneteivel) kapcsolatos problématerületek számbavétele, mélyebb megértése, valamint a hazai útkeresések megismerése felvértezi a fejlesztő szakembereket arra, hogy térségükben előrevívó változások beindításának motorjaivá válhassanak.

A következő ábra az említett helyi ügyek, problématerületek, lehetőségek „mentális térképe” és egyben a fejezet tartalmi vázlata. A felsorolt ügyek egy része a **közösség együttélésével, a helyi partnerek mindenki számára előnyös együttműködésével, végső soron a demokratikus döntéshozatal megvalósításával** kapcsolatosak (jó kormányzás, közösségi ügyek). Más részük a **kirekesztettség csökkentésének helyi lehetőségeiről** adnak számot (humán, műszaki, lakhatási infrastruktúra elérése, közlekedés). A felvázolt ügyek harmadik csoportja a **foglalkoztatás és jövedelemszerzés helyi lehetőségeit** gyűjti össze (közfoglalkoztatás, helyi vállalkozások és önfoglalkoztatás, szociális gazdaság, önkéntesség).

Az ügyek felvázolása mellett a lehetőségekhez mérten bemutatunk néhány hazai esetet, kezdeményezést, melyek, bár nem adnak biztos receptet, felvillantják a beavatkozási lehetőségek sokféleségét. A példák kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy a még futó Mélyszegénység programban megvalósuló, gyakran egyfajta kísérletként, próbaként is értelmezhető tevékenységekből minél többet mutassunk be. Egy-egy összefoglaló bekezdésben próbáljuk felhívni a figyelmet arra, hogy milyen konkrét, a térségfejlesztő szakember „szerepéhez” igazítható beavatkozási lehetőségek kapcsolódhatnak az adott területhez. Végül kérdésekkel igyekszünk elősegíteni az önvizsgálatot, az olvasottak kapcsolását egy-egy konkrét térséghez, szituációhoz.

I. DEMOKRATIKUS DÖNTÉSHOZATAL, KÖZÖSSÉGI ÜGYEK

3.1. Jó kormányzás

A helyi politikai, kormányzási, döntéshozatali gyakorlatnak fontos és megkerülhetetlen szerepe van a társadalmi felzárkóztatásban, és különösen a szegénység újratermelődésének megakadályozásában. A nemzetközi „közbeszédben” egyre gyakrabban használt *jó kormányzás (good governance)* nagyon leegyszerűsítve az a mód, ahogy a kormányzati és nem kormányzati szereplők (szervezetek és állampolgárok) a közös ügyeiket intézik, ahogyan kommunikálnak, együttműködnek, érdekeket egyeztetnek, döntéseket hoznak, megvalósítanak. A jó kormányzás elmélete megadja azokat az elvi kereteket, amelyek elengedhetetlenek a demokratikusabb, a helyi igényekre jobban reflektáló döntéshozatalhoz.

A jó kormányzás alapelveinek egy része a döntési szintek összehangolására, a *vertikális integrációra* vonatkozik. Ennek értelmében a különböző egymás fölötti hierarchikus szintek (pl. intézményvezetés, településvezetés, megyei/régiós szervezetek, országos szervezetek) szereplőinek együttműködőnek, partnerinek, segítőkésznek kell lennie. A vertikális szint értelmezésének fontos kiegészítő eleme a *szubszidiaritás* fogalma, mely szerint adott rangsorban vagy struktúrában a felsőbb szint nem veheti át azokat a szerepeket, amelyeket egy alacsonyabban elhelyezkedő szint is képes kielégítő módon betölteni.

A szegénység ellen helyi szinten tevékenykedő szakembereknek ugyanakkor érdekesebbek a jó kormányzás elvének a helyi szinttel, a *helyi döntéshozatallal kapcsolatos* elvárásai, melyek a következők:

- *átláthatóság* – a szervezeti és eljárásrendi (át)láthatóság biztosítása, információk elérhetősége stb.;
- *részvétel* – az érintettek és a helyi lakosság bevonása, a helyi társadalmat jól reprezentáló részvétel a döntési folyamatokban;
- *horizontális integráció* – különböző szektorok, ágazatok (pl. mezőgazdaság, turizmus, kultúra) és különböző típusú szerveződések (pl. közigazgatás, vállalkozások, civil társadalom) közötti kapcsolódások erősítése;
- *legitimáció, elfogadottság* – a kormányzás különböző szereplőinek, tevékenységeinek elismerése, akár azért, mert törvény biztosítja az adott szervezet legitimitását, vagy akár teljesítménye, eredményei alapján is kialakulhat egy szervezet térségi elfogadottsága;
- *magas szintű kommunikáció és konfliktuskezelés* – biztosítottak a szervezeti és eljárási keretek/lehetőségek az információszerzéshez, konzultációhoz és közös döntéshozatalhoz, akár fejlesztési, akár közösségi ügyekben;

- *magas szintű tanulási mechanizmusok* – biztosítottak a szervezeti és eljárási keretek/lehetőségek a reflexióhoz, a kormányzás különböző szereplői között megvalósuló kölcsönös tanuláshoz.

A térségi fejlesztésekben dolgozó szakemberek általában sokszereplős, gyakran többszintű döntéshozatalt is igénylő ügyekkel foglalkoznak, ezért számukra meghatározó tényező a helyi döntéshozatali, kormányzási gyakorlat jellege. Túl azon, hogy munkájuk hatékonyságát nagyban befolyásolja a felsorolt minőségi jellemzők megléte vagy hiánya, ők maguk is e rendszerben tevékenykednek, ezért – közvetve vagy közvetlenül – hatni is tudnak a helyben uralkodó kormányzási modellre. Ha másként nem, az érintett szereplők megszólításával, közös megbeszélések szervezésével, az adott ügyben az átláthatóság, a kommunikáció biztosításával vagy akár csak megfelelő reflektálással hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy a helyi kormányzási gyakorlat a jó irányba elmozduljon.

A következő pontokban ezekből a kritériumokból az első kettőt tárgyaljuk részletesebben.

3.1.1. Átlátható, felelős önkormányzat, aktív állampolgárok

A jelenlegi önkormányzati rendszer a képviseleti demokrácia elvein és gyakorlatán alapszik, vagyis a közösség bizalmi alapon, ideiglenesen felruhazza egyes tagjait bizonyos döntési jogkörökkel. Ez a rendszer értelemszerűen csak akkor lehet működőképes, ha minden eleme átlátható, így azok, akik a döntéshozókat négy évre megbízták, bármikor beleláthatnak a döntési folyamatokba, megismerhetik a döntések hátterét, eredményeit, várható következményeit.

A teljes körű átláthatóság megteremtése és fenntartása mindkét oldal részéről kíván erőfeszítéseket. A döntéshozóknak mindent meg kellene tenniük azért, hogy akár a törvényi kötelezettségeken felül is átláthatóvá tegyék a döntési folyamatokat. Ez közvetlen érdekük is, mert így a felelősség – hiszen a döntések állandó társadalmi kontroll mellett történnek – némileg megoszlik. Természetesen ebben a helyzetben a másik, a „megbízó” oldal sem lehet passzív, a lakosságot, az alulról jövő civil szervezeteket a közügyek iránti érdeklődés és elkötelezettség kellene, hogy jellemezze.

A térségfejlesztő számára ezért több beavatkozási pont is kínálkozik: mindkét oldalon fogást találhat ahhoz, hogy a rendszert a nagyobb átláthatóság, a felelős irányítás felé mozdítsa. Fontos, hogy mindkét oldalon rá tudjon mutatni az együttműködés, az átláthatóság kölcsönös előnyeire. A tudatos állampolgárrá nevelés nyilvánvalóan már iskoláskorban kívánatos lenne, ezért minden olyan erőfeszítés fontos a térség jövője szempontjából, amely a gyerekeket a közéleti szerepre előkészíti.

Példa: Kamaszparlament, avagy a demokrácia iskolája¹⁸

Az Őrhegy Egyesület – tagjai önkormányzatok, civil szervezetek, magánszemélyek – kezdeményezésére 1996 tavaszán alakult meg Ózd térségében a Kamaszparlament, a 10–18 éves fiatalok ifjúsági szervezete. A Kamaszparlament létrehozásával az volt a szándék, hogy a fiatalok aktívan bekapcsolódjanak az érintett települések életébe, mindezt úgy, hogy megismerjék a demokrácia játékszabályait, tisztában legyenek és elfogadják, hogy a jogok mellett kötelességek is vannak, önállóan csak akkor cselekedhetnek, ha felelősséget is vállalnak tetteikért.

Évente választásokat tartanak a magyar választási törvény analógiájára elkészült választási törvény alapján, majd az újjáalakuló Kamaszparlamentben programbeszéd alapján döntenek a képviselők, hogy kik legyenek a Kamaszköztársaság vezetői, a köztársasági elnök, a miniszterelnök, a kormánytagok. A Kamaszparlament sikeres működése mérhető hasznokat hozott a térség számára, többek közt a részt vevő – de már „kiöregedő” – fiatalok kezdeményezték egy Ifjúsági Innovációs Központ létrejöttét, mely a fiatalok helyben tartását, egy biztosabb jövő megteremtését tűzte ki fő célként.

A Kamaszparlament működése elsősorban arra példa, hogy a gyerekek hogyan válhatnak aktív és tudatos állampolgárokká egy térségi együttműködésben működő civil szervezet segítségével.

A nyilvánosság számára mennyire elérhetők, érthetők és átláthatóak a helyi döntéshozási és végrehajtási mechanizmusok? Milyen eljárást vagy megoldást alkalmaz a vezetés ennek növelésére?

Milyen az állampolgári aktivitás szintje az Ön térségében?

Vannak-e olyan állampolgári csoportok, civil szervezetek, amelyek lehetőséget kérnek a döntéshozatali folyamatokban való részvételben?

Milyen (lenne) az önkormányzatok, kistérségi/járási intézmények fogadókészsége ilyen esetben?

Vannak-e kommunikációs feladatok az átláthatóság, a döntéshozatali folyamatokba való belátás, részvétel biztosítása érdekében?

Az éppen futó ügyekben lehet-e növelni az átláthatóságot, az érintettek, a lakosság érdeklődésének szintjét, aktivitását?

3.1.2. Partnerség, párbeszéd az eldöntendő ügyekben

Kétségtelen, hogy bármiféle döntéshozatali folyamatban a legkényelmesebb, ha minél kevesebb szereplő és érintett bevonásával, patriarchális módon, hatalmi helyzetből hozunk döntéseket. Könnyen belátható azonban, hogy a kényelmi szempontokon túl ez hosszú távon senkinek sem kedvező. A meg nem szólított érintetteket passzivitásra, a helyzet elfogadására és egyfajta függőségi viszonyra

¹⁸ Forrás:

www.kka.hu/Kozosseg/Adattar/PAROLAAR.NSF/cimsz/51CB5DD689C044FEC12573F700339034?OpenDocument

kárhoztatja, míg a másik oldalon a döntések következményeiért egyedül az a szűk csoport fog felelni, aki azokat meghozta. Ebben a situációban nyilván nincs magas prioritása az átláthatóság megteremtésének sem.

A helyi szereplők, érintettek bevonása és minél intenzívebb együttműködése, partnersége egy adott ügy kapcsán lényegében egy csapásra teremti meg az előzőekben tárgyalt felelős döntéshozatalt és átláthatóságot. Persze a közös döntés is lehet hibás, de ebben az esetben sokkal nagyobb lehetőség van arra, hogy ne számonkérési, hanem tanulási folyamat induljon el, ami a döntéseket meghozó kör szakmai fejlődéséhez, tapasztalatainak gyarapodásához járul hozzá.

A felelős önkormányzás elengedhetetlen eszköze és egyben rövid távú célja is tehát a párbeszéd, a dialógus, vagyis a közvetlen kommunikáció megteremtése. Ha sikerül összeültetni a szereplőket, a legfontosabb első lépés, hogy az általában megszokott *pozíció alapú versengést* felváltsa az *érdek alapú, együttműködő tárgyalás*, vagyis annak felismerése, hogy az együttműködéssel mindenki – saját egyéni és intézményi érdekei szerint, még ha alapvetően közérdekekről van is szó – jól jár.¹⁹

Ahhoz azonban, hogy a fent említett partnerség valóban működőképes legyen, a kommunikáció szervezése során biztosítani kell, hogy minden érintett a saját akaratából vehessen részt a tervezés folyamatában, ne zavarja semmi a résztvevők beszéd- és cselekvőképességét, az alkalmazott nyelv mindenki számára érthető legyen (tehát a szakmai zsargont le kell fordítani), és a dialógusban a szerepek akár felcserélhetők legyenek. Emellett fontos feltétel, hogy a feladatot, a felelősségi köröket és a helyzettel kapcsolatos alapvetéseket minden érintett értse, saját szempontjai alapján fogadja el, és ez a közmegegyezés érveken alapuljon.²⁰

Példa: Állampolgári tanácsok Magyarországon²¹

Az amerikai eredetű Állampolgári Tanács (ÁT) – angolul: *citizens jury* – a helyi döntéshozatalban hivatott a lakossági részvétel szintjét növelni. Szükségességét az a felismerés adja, hogy a demokrácia gyakorlása túlságosan közvetetté vált, a lakosoknak nincs elég információjuk, a döntéshozók pedig maguk is bizonytalanok abban, hogy az általuk képviselt állampolgárok valójában mit is szeretnének. Az ÁT módszere egy olyan döntéshozókészítő eljárás, amelyben a lakosságot 15-30 – az adott kérdéssel kapcsolatos vélemények szempontjából reprezentatív – meghívott képviseli. Első lépésként a résztvevők független szakértőktől információkat kapnak a döntési alternatívákkal kapcsolatban, majd szintén füg-

¹⁹ Erről részletesen olvashat Pallai Katalin több írásában, többek közt a *Konfliktuskezelés és Tárgyalási Módszerek* (2011) című jegyzetben, vagy a Polgármester Akadémia sorozatban megjelent *Közösségi konfliktuskezelés településvezetőknek* (2009) című kézikönyvben; www.pallai.hu

²⁰ Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív etika*. Budapest: Új Mandátum.

²¹ Parola 2012/1, www.cromo.hu

getnek facilitátorok segítségével konszenzusos döntést hoznak, amelyet írásos formában a döntéshozóknak eljuttatnak. A döntési fázis általában több hónapos előkészítést igényel, melynek során a helyi civilek és informális közösségek ajánlásokat tesznek az ÁT tagjaira, és általában kérdőíves kutatás is zajlik, amelynek eredményét az ÁT szintén figyelembe veszi. Magyarországon az ÁT módszerét a Cromo Alapítvány karolta fel, amely 2005-től több településen (pl. Pócsmegyer, Tápiószele, Pilisszentlászló, Diósd) is alkalmazta a technikát olyan problémákon dolgozva, amelyek alkalmasak voltak a helyiek bekapcsolására. A cél az, hogy az ÁT a településeken megszokott munkamódszerré váljon, és ezáltal egy demokratikusabb döntéshozatali kultúra terjedjen el. Az Alapítvány külön programot szervezett olyan roma facilitátorok képzésére, akik a roma lakosságot segítik bevonni a helyi döntéshozatali folyamatokba.

A szegénységgel kapcsolatos, a felzárkóztatást segítő ügyek gyakran igen kényesek, hiszen minden beavatkozás, változás érdekeket sérthet, miközben a helyzet pozitív irányú változása általában csak hosszabb idő, esetleg évek múltán válik érezhetővé. A problémákat ráadásul könnyen lehet etnikai alapon tematizálni és az előítéletekkel összekötni.

 Ezekben az ügyekben a térségfejlesztő egyfajta mediátorként is részt vehet, aki a döntésekbe tartalmilag nem szól bele, viszont segít leültetni egymással a probléma megoldásában érintett feleket. Ilyenkor fő feladata egyrészt megteremteni az együttműködő megbeszélésekhez szükséges biztonságos és konstruktív légkört, másrészt afelé terelni a párbeszédet, hogy a felek felismerjék a közös érdekeiket, amelyek mentén megoldási javaslatokat tudnak kidolgozni. Összetettebb fejlesztések esetén akár egy komplex döntés-előkészítő folyamatot is kezdeményezhet, amelynek során a megbeszéléseket rendszeressé, formálissá lehet tenni például döntés-előkészítő munkacsoportok felállításával.

Példa: Együttműködések generálása a „Hét falu – egy hálózat” programban²²

A Szegényeket Támogató Alap (SZETA) Egri Alapítványa hét kistélepülésen, a TÁMOP 5.1.3 „Közösségi felzárkóztatás a mélyszegénységben élők integrációjáért” konstrukció keretében valósítja meg „Hét falu – egy hálózat” Peremhelyzetű falvak összefogása három kistérség határán c. programját. A projekt egyik, az együttműködések, a partnerségi kapcsolatok kialakítását és fenntartását célzó eleme a Partnerségi Tanács (PAT). A PAT tagjai a részt vevő hét település polgármesterei, a roma nemzetiségi önkormányzatok, a helyi humánszolgáltatók képviselői, valamint a projekt konzorciumi tanácsa. Szintén részt vehetnek a PAT munkájában a partnerségi nyilatkozatot elfogadó, aláíró szervezetek delegáltjai. A PAT alapvető funkciója, hogy tagjai közösen nyomon kövessék, értékeljék a projekt előrehaladását, együtt gondolkodjanak a lehetséges irányokról, megoldásokról. A cél az, hogy a települések döntéshozói, szakemberei, véleményformálói egyrészt magukénak érezzék a programot, másrészt folyamatos

²² www.szetaeger.hu/index.php/het-falu-egy-halozat/programok-hirek/265-partnersegi-tanacs-uelese

rálátásuk legyen annak tevékenységeire. A PAT keretében a projektet megvalósító szakemberek – írásos beszámolóban is – rendszeresen tájékoztatják a tagokat az adott időszak eredményeiről és nehézségeiről. A program két és fél éve alatt a rendszeres kapcsolattartással és megbeszélésekkel egy olyan térségi együttműködési, együttgondolkodási rendszer épülhet ki, amely a program befejeződése után is fennmaradhat és segítheti a további fejlesztő munkát.

A térségben/településen jellemző-e, hogy a különböző szereplők (pl. intézményvezetők) megbeszélnek ügyeket, eldöntendő kérdéseket, támogatva egymást az adott feladatban?

Vannak-e olyan elhúzódo ügyek, megoldatlan feladatok, amelyekben éppen az érintett felek közti partnerség hiánya miatt nem történik előrelépés?

Lát-e lehetőséget az éppen aktuális ügyekben arra, hogy a szereplők közötti közvetlen kommunikációt, partnerséget, támogató viszonyt erősítse (a közös érintettségből, a közös érdekekből kiindulva)?

3.1.3. Közösségi tervezés

A szegénység problematikája tipikusan olyan terület, amely gyakorlatilag a térség valamennyi szereplőjét érinti – szervezeti, munkaköri szinten és magánemberként egyaránt. A megoldás keresésében az is hatalmas előrelépés, ha az előzőekben ismertetett módon az érintett személyek konstruktív együttműködésbe kezdenek, de hosszú távon az hozhat jelentős áttörést, ha a térség társadalmának minél szélesebb köre részt vesz egy olyan párbeszédben, együttgondolkodási folyamatban, amelynek eredményeként végül konszenzus alakul ki a problémával, a vágyott jövővel és e jövőhöz vezető lépésekkel kapcsolatban.

A szegénységhez kötődő kirekesztődés/kirekesztés össztársadalmi probléma, amelynek megoldásához szemléletváltás, közösségi akarat szükséges. Ennek kialakítása országos szinten a kormány, a média feladata lenne, azonban közvetlenül helyi szinten is ösztönözhető azzal, hogy párbeszédet, irányított közös gondolkodást kezdeményezünk a problémákkal és a lehetséges megoldásokkal kapcsolatban. Az ilyen dialógusteremtő, közös gondolkodást segítő, megoldásokat kereső folyamatokat *közösségi tervezésnek* nevezzük.

A közösségi tervezés első lépése, hogy *megszólítjuk a térség valamennyi érintett szereplőjét* – márpedig ebben a témában ez gyakorlatilag a térség teljes lakosságát, a teljes helyi közösséget jelenti. A megszólításnak és a bevonásnak természetesen számtalan módja és eszköze van, amelyeket aszerint kell megválogatni, hogy az éppen bevonni kívánt csoportnál az éppen adott helyzetben mi működik leginkább. A legszegényebb, és különösen a roma közösségek bevonása értelemszerűen a legnehezebb, ezért itt a legfontosabb, hogy a helyi sajátosságokat, helyi viszonyokat megismerjük, és ezekhez igazítsuk a módszereinket. A szegregáció, az elkülönültség mértékétől és formájától függően felmerül a kérdés,

hogy például a roma közösség tagjai eljönnek-e a többségi társadalom által bejáratott helyszínekre – művelődési házba, polgármesteri hivatalba –, vannak-e belső ellentétek, konfliktusos csoportok stb.

A közösségi tervezés ciklusának vázlata

A megszólítás után, a közös munka során az első cél a helyzet átbeszélésén keresztül annak a felismerésnek a kialakítása, hogy a probléma mindannyiunkat érint, közös érdekünk, hogy megoldásokat találjunk – vagyis mindannyian szeretnénk, hogy valamilyen *változás* történjen. A második fő cél a közös, *konszenzusos jövőkép* – a vágyott állapot – meghatározása. A harmadik pedig annak felismerése, hogy vannak *erőforrásaink*, mi magunk is erőforrások vagyunk, és tudunk tenni, cselekedni, anélkül hogy elsősorban külső erőforrásokra vagy döntésekre várnánk. Ezután következhet a konkrét *cselekvési lehetőségek* meghatározása. Ezek egy része azonnali, meglévő belső erőforrásokból eredő cselekedet, ami gyors és látványos sikert – és persze sikerélményt – hoz, másokat hosszabb előkészítés után tudunk megvalósítani. Nagyon fontosak a rövid távú sikerek, hiszen ezek tartják fenn a motivációs szintet, de az is fontos, hogy hosszú távú stratégiánk legyen.

A közösségi tervezési folyamatot előre meg kell tervezni, ugyanakkor nem szabad azt sem elfelejteni, hogy nincs két egyforma helyzet, ezért a közösségi tervezés mindig egyfajta *tanulási folyamat*. Megtervezzük, elkezdjük, a kudarcokból és a sikerekből pedig folyamatosan tanulunk. Természetesen a nyitottság, a teljes átláthatóság, az eredmények, sikerek kommunikációja alapvető fontosságú. A különböző megbeszélések, fórumok, műhelymunkák megtervezéséhez és lefolytatásához érdemes a szakirodalomban fellelhető egyszerű *közösségi tervezési módszereket* (ötletbörze, elmetérképezés, 'world café' stb.) használni, mert ezek biztosítják, hogy minden megjelent érintett és érdeklődő aktívan és egyforma szinten részt vehessen a munkában, hogy a közös gondolkodás eredmé-

neyei azonnal láthatók, hazavihetők legyenek, és hogy az egyes találkozók a megadott időkereteken belül tényleges eredményeket hozzanak.²³

A közösségi tervezési folyamat apropója lehet egy *adott ügy*, amely megoldást kíván. Ilyenkor a feladat fókusza és általában az időkeretek adottak, így a tervezési folyamatot ezekhez igazítva kell megtervezni. Azt azonban mindig tekintetbe kell vennünk, hogy a közösségi tervezés időigényes, tervezett, ugyanakkor a folytonos tanulásnak és változtatásnak is helyet adó folyamat, ami jelentős *energia- és időbefektetést* igényel. Ha erre nincs módunk, vagy az ügy már előrébb tart, semhogy a helyzet értékelésével és a vágyott jövőképpel kapcsolatban elkezdjük konszenzus kialakítását, akkor törekedjünk a megoldáskeresésben az előzőekben ismertettek szerint a legszélesebb kört elérni és együttműködést kialakítani, és nem kell feltétlenül közösségi tervezési folyamatnak neveznünk a munkát.

Emellett vagy akár ettől függetlenül azonban indíthatunk közösségi tervezési folyamatot a térség problémáinak komplex kezelésére. Természetesen a közös gondolkodást valamelyest ilyenkor is fókuszálni kell, tehát el kell döntenünk, hogy mit akarunk elsősorban megoldani, a folyamat időkereteit azonban nem kell annyira szigorúan megszabni. Optimális esetben a jól kivitelezett közösségi tervezési folyamat során egyes csoportok – legyenek ezek akár szomszédsági, akár valamiféle érdekközösségek – *tartós kapcsolatba* kerülnek egymással, és eléggé megerősödnek ahhoz, hogy később más ügyekben is együttműködjenek.

Példa: A közösségi tervezés kultúrájának erősítése

A Mélyszegénység program keretében a Szigetvári és a Sellyei kistérség 22 településén zajló projektben a főpályázó Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület célul tűzte ki a térségben az együttműködési készségek erősítését, a közösségi tervezés szemléletének és technikáinak terjesztését. Érzékenyítő workshopokon a települési roma és nem roma vezetők számára mutatták be a közösségi tervezésben rejlő lehetőségeket, fontosságát a következő EU-s tervezési időszakban. 40 órás közösségi tervezés képzést szerveztek, amelyen civil szervezetek tagjai, polgármesterek, a szociális ellátórendszer szakemberei, roma vezetők és két mélyszegénységben élő aktivista is részt vett. A képzés fő célja a településeken elindult közösségi folyamatok erősítése, az érintettek elérésére, bevonására tett kezdeményezések sikeressé tétele, a közös gondolkodás beindulásának támogatása volt. Szintén a települési szintű közösségi folyamatokat támogatta az az 5 jövőműhely, amelyeken részint a települési lakosság, részint civil szervezetek képviselői tervezték meg közösen településük, illetve szervezeteik jövőjét, kihasználva az együttműködésekben rejlő lehetőségeket. A jövőműhelyeken részt vett a projekt területfejlesztési szakembere is, aki a projekt keretében készülő települési szintű területfejlesztési koncepciókba, javaslatcsomagokba be tudja építeni a közös gondolkodás eredményeit.

²³ A közösségi tervezés módszertanáról részletesen olvashat a *Segédlet a közösségi tervezéshez* c. kiadványban www.terport.hu/webfm_send/279; Sain Mátyás (2010).

Mivel a térségfejlesztő szakember (de ide sorolhatunk minden olyan személyt, aki munkája során komplex, többszereplős helyzetek megoldásával foglalkozik) egyfajta térségi integráló funkciót is ellát, fontos, hogy tisztában legyen a közösségi tervezés lehetőségeivel, korlátaival, kihívásaival. Jó, ha fel tudja ismerni, hogy egy adott ügyben – természetesen a térségben annak minden egyéni helyzetével – milyen lehetőségei vannak a bevonásnak, a tervezett, folyamatban is értelmezett közös gondolkodásnak, együttműködésnek. Fontos az is, hogy lássa, milyen kölcsönös előnyökkel jár a közösségi tervezés, hiszen csak így tudja meggyőzni az érintett szereplőket egy ilyen folyamat beindításának szükségességéről. És végül az is fontos, hogy ismerje a közösségi tervezés buktatóit és minimális feltételeit, hiszen egy kudarcba fulladt közösségi tervezési folyamat nagyobb kárt okozhat a térségben, mintha el sem kezdték volna. A térségfejlesztő, ha vannak ilyen irányú ambíciói, és megtanulja néhány egyszerű közösségi tervezési eszköz használatát, segítheti a tervezési folyamatot facilitátorként, folyamatsegítőként is, ugyanakkor eleinte általában jobb eredményt lehet elérni külső szakemberek, segítők alkalmazásával. Ennek jelentősége nem csak a behozott újfajta tudásban – és ennek átadásában – rejlik, hanem abban is, hogy egy külső személy általában könnyebben tud változtatni a megszokott kommunikációs formákon, a helyi szereplők könnyebben elfogadják tőle új „játékszabályokat”, kommunikációs eszközöket.

Van-e a közösségi tervezésnek, az érintettek bevonásának, megszólításának bármilyen előzménye a térségben?

Melyek azok a folyamatban lévő térségi ügyek, amelyekre fókuszálva közösségi tervezési folyamatot érdemes kezdeményezni (tekintetbe véve az ehhez szükséges plusz munkát és időt is)?

Melyek a térségben a legégetőbb ügyek, konfliktusok, érdeksérelmek, amelyek elég motivációt adnak egy közös gondolkodási és tervezési folyamat beindításához?

Melyek azok a térségi civil szervezetek vagy egyéb intézmények, csoportok, akik a bevonással, az érintettek megszólításával, a közös gondolkodás megszervezésével kapcsolatban elhivatottak?

Kik lehetnek azok a (külső vagy belső) személyek, akik alkalmasak egy ilyen folyamat moderálására, facilitálására (tekintettel habitusukra, készségeikre, esetleg tapasztalataikra)?

3.2. Közöségi ügyek

2012 októberében, a Mezőtúron megrendezett „Vidék Akadémia a vidék jövőjéért – stratégiai irányok a 2014–2020 közötti időszakra” című háromnapos vidékfejlesztési szimpózium utolsó napján a kiscsoportokban dolgozó asztaltársaságok a moderátor kérdésére szinte egyöntetűen azt a választ adták, hogy a vidék

jövője az erős helyi közösségek meglétén, kialakításán múlik. A globalizáció okozta károkat és problémákat elemző írások is általában arra a következtetésre jutnak, hogy egyedül az erős helyi közösségek tudják a globalizáció jelentette veszélyeket kivédeni. A vidékfejlesztés definíciója – megkülönböztetendő azt a területfejlesztéstől – a helyi erőforrások használatát és az együttműködést emeli ki általában (egységes definícióról nem beszélhetünk). Nyilvánvaló, hogy ennek is a helyi közösség a letéteményese, annak erősségén és integritásán múlik, hogy a helyi erőforrásokat sikerül-e a közösség szolgálatába állítani.

A társadalmi leszakadás, az elszegényedés, a társadalom polarizálódásának problematikáját tekintve a közösség szerepe talán még nyilvánvalóbb. A globalizált gazdaság, az országos szintű rendelkezések és a média felelőssége ugyan vitathatatlan a társadalmi leszakadás és szegregálódás okainak elemzésekor, a problémák elsődlegesen mégis a helyi közösségekben (illetve e közösségek tagjainál) jelentkeznek. Éppen ezért nem mindegy, hogy a helyi közösség mennyire integráns, mennyire tudja tagjait megtartani, mennyire nyújt egyfajta „pufferkapacitást” a problémák megjelenésekor.

3.2.1. Konfliktusok, előítéletek, együttélés

A társadalmi feszültségek, konfliktusok a szegénység mélyülésével, a társadalom polarizálódásával párhuzamosan erősödnek fel. A feszültségek mögött különféle történelmi és gazdasági okokat találhatunk, az egyik fő táptalaja azonban a problémák kibeszéletlensége, a helyi társadalom tagjainak elszigeteltsége. Az előítéletek elsősorban abból táplálkoznak, hogy nem látjuk, nem ismerjük egymást – a másik ember életútját, nehézségeit, örömeit –, ehelyett a sztereotípiáinkat, félelmeinket vetítjük bele a számunkra idegen, ismeretlen emberekbe, közösségbe. Az előítéletek erősödésének kedvez az egyre nagyobb mértékű szegregáció. Egyes térségekben szinte teljes a lakóhelyi és az oktatási elkülönülés, és már sem az iskola, sem a kötelező sorkatonai szolgálat, sem a munkahely nem ad lehetőséget az eltérő szociális vagy kulturális háttérű emberek számára egymás megismerésére, személyes kapcsolatok kialakítására. Sajnos ezekben a helyzetekben gyakran mindkét fél úgy érzi, hogy az elkülönülés számára kedvező, hiszen ezzel ideig-óráig látszólag el lehet kerülni a konfliktust. Nyilvánvaló azonban, hogy hosszú távon ez a társadalom teljes kettészakadásához vezethet.

Súlyosan elmérgesedett, konfliktusos helyzetben mediációs, konfliktuskezelő szakemberek segítségét lehet kérni (amennyiben az érintett feleket sikerül meggyőzni ennek fontosságáról), aztán a némileg konszolidált helyzetben olyan közösségfejlesztési folyamatokat lehet elindítani, amelyek az ellentétben álló társadalmi csoportok közeledését segítik. Egyre több olyan civil szervezet tevékenykedik Magyarországon, akik krízis esetén némi kezdő segítséget tudnak adni a települési mediáció módszertana szerint, vagy akár játékos formában,

például drámapedagógiai, színházi módszerekkel. A konfliktusok kiéleződése azonban többnyire megelőzhető a fejlesztő, döntéshozó folyamatokban való partnerséggel, állandó együttműködések létrehozásával.

! Ebben a helyzetben a térség valamennyi szereplőjének és a térségfejlesztő szakembereknek különösen feladata és felelőssége, hogy minden tevékenységében és fejlesztésében oldja az elkülönülést – még ha ez pillanatnyilag többletterhet is ró az érintettekre –, vagyis segítse a különböző társadalmi csoportok, illetve végső soron a helyi közösség tagjai számára egymás jobb megismerését. Konfliktusos helyzetben pedig érdemes segítséget kérni erre szakosodott, ehhez értő civil szervezetektől.

Példa: Települési mediáció Nagybörzsönyben²⁴

A Börzsönyi településen a roma–nem roma ellentétek kapcsán indult el egy települési mediációs folyamat, amelynek során kiderült, hogy a helyi közösség számos más törésvonal mentén is megosztott (sváb–nem sváb, gyűttmentek, politikai hovatartozás stb.). Az Országos Büntetőeljárás Bizottság támogatásával megvalósult programban különféle szakterületeket képviselő szakemberek (mediátorok, közösségfejlesztők és szociális munkások) dolgoztak együtt a kis-település megoldhatatlannak tűnő problémáinak alternatív vitarendezési módszerekkel való megoldása érdekében. A folyamatba sikerült valamennyi érintett társadalmi csoportból bevonni embereket, akik a beszélgetések során ráébredtek, hogy a látszólag szembenálló feleknek ugyanazok az érdekeik, s így a felszabaduló energiákat a problémák megoldására tudták fordítani. A mediációs folyamatról készült *Vagyunk MI is!* című filmből²⁵ számtalan tanulságos részlet megismerhető.

Példa: Fórumszínházzal a társadalmi összetartozásért Hidasnémetiben²⁶

A Mélyszegénység program keretében megvalósuló TESZE (*Tegyünk együtt a szegénység ellen!*) program a Hidasnémetiben tapasztalható roma és nem roma konfliktusokra, valamint általában a társadalmi összetartozás hiányára visszavezethető problémákra keresett választ a fórumszínház eszközeivel. Az Artemisszió Alapítvány segítségével alkalmi színházi társulat alakult a településen élők közül, s egy hét felkészülés után olyan történetet adtak elő, amelyben tükröződtek a településen élők legfőbb közösségi problémái: a közöny, az irigység és a szegénység. Az előadást a legkritikusabb pontokon megállították, és a közönséget is bevonva közösen döntöttek arról, hogy mi lehet a folytatás, a megoldás. A résztvevők számára önbizalmat adott a szereplés, a munka során átélt, kipróbált szerepek és minták pedig észrevétlenül a szereplők saját életébe is beszivárognak. Az alkalmi társulat összekovácsolódott, a korábban egymással kapcsolatot

²⁴ Forrás: www.foresee.hu/segedoldalak/hirek/80/

²⁵ <http://vagyunkmiis.foresee.hu/>

²⁶ Forrás: www.boon.hu/elmaradtak-a-beszolások/1949733; www.boon.hu/osszehozta-oket-a-forumszinhaz/1939182;

nem ápoló emberek egymáshoz való viszonya sokat változott. A fórumszínház módszert ezután Tornyosnémetiben is kipróbálták, hasonló eredménnyel. A projektet segítő Artemisszió Alapítvány 1998 óta felvállalt küldetése, „hogya a társadalom minél szélesebb rétegei számára lehetőséget biztosítson olyan tevékenységekben való részvételre, illetve olyan készségek elsajátítására, amelyek erősítik az emberek közötti kapcsolatokat, javítják a kommunikációs és konfliktuskezelési készségeket, hozzájárulnak a tolerancia, a kölcsönös megértés és az együttműködés kialakulásához.”²⁷

Van-e, jellemző-e a térségben a lakóhelyi, oktatási szegregáció?

Melyek a térségben a legégetőbb társadalmi, etnikai konfliktusok?

Van-e tapasztalat szegregációt, konfliktust oldó folyamattal, akcióval kapcsolatban?

Lehet-e a meglévő társadalmi feszültségeket még belülről kezelni párbeszéd

generálásával, közösségi folyamatok beindításával? Ha nem, lehet-e külső segít

seget hívni, vagy dolgozni kell azon, hogy az érintett felek elfogadják a segítséget?

Melyek azok az éppen futó helyi ügyek, amelyek kapcsán beszélgetéseket,

párbeszédet lehet generálni a konfliktusok oldása, a békés együttélés

megteremtése érdekében?

3.2.2. Közösségi infrastruktúra és intézményrendszer

Modern életünket az elszigetelődés, elidegenedés jellemzi, vagyis egyre kevesebb az olyan mindennapi tevékenységünk, amelyet közösségben végzünk – másokkal együttműködve, egymásra figyelve, a feladatokat közösen megoldva. A közösségi élmények megszerzésében ezért is nagy fontosságú a települések közösségi infrastruktúrája, a közösségi terek, közösségi, kulturális intézmények hálózata. A magyarországi kistérségek egyik jellemző, szinte mindig előkerülő problémája, hogy a fiatalok tengenek-lengenek, nincsenek olyan terek és intézmények, ahol szabadidejüket közösségben tudnák eltölteni. A nagyobb városokban talán kevésbé szembetűnő, de hasonló tüneteket lehet észlelni. A szocialista időszakban kialakított művelődési, közösségi házak fogynak, kiüresednek, helyettük az internet és a „plázakultúra” az alternatíva. A közösség jövője szempontjából ugyanakkor meghatározó, hogy a fiatalok milyen közegben szocializálódnak, egymással milyen viszonyba kerülnek, mik az közösségeiket szervező

²⁷ www.artemisszio.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=2&lang=hu

erők és dinamikák. Persze mindez a kérdéskör nemcsak a fiatalokról szól, de talán ők a legsérülékenyebbek ebben a vonatkozásban.

A fent leírt problematika – mint a nehézségek nagy része – a mélyszegénységben, esetleg lakóhelyi elkülönültségben élő családokat, közösségeket különösen sújtja. A nyomorúságos lakhatási körülmények mellett még fontosabb, hogy a közösség tagjai számára legyenek elérhető találkozási pontok, a szabadidő eltöltésére alkalmas terek, intézmények, lehetőségek. A lakhatási és oktatási szegregációval gyakran együtt jár a közösségi terek szegregációja is, vagyis a leszakadó társadalmi rétegek és különösen a romák a közösségi színtereken sem találkoznak a többségi társadalom tagjaival, és így nem nyílik alkalmuk egymás megismerésére.

A térségfejlesztő szakemberek valószínűleg korábbi munkájuk során többször találkoztak a közösségi terek, intézmények fejlesztésének igényével és támogatási lehetőségeivel, azonban fontos, hogy ezeket a fejlesztéseket – csakúgy, mint a fennálló helyzetet – mindig a teljes települési közösség viszonylatában vizsgáljuk. A közösségi intézmények tekintetében a tartalom néha elvész a forma mellett. Egy pazarul felújított művelődési ház sem ér semmit befogadó légkör és jó programok nélkül. A támogatási programokban eddig elvált az infrastruktúra fejlesztése a tartalom, a szolgáltatás és a fenntartás kérdéseitől, a való életben azonban e kettőt együtt kell kezelni. A helyi társadalom problémáinak, konfliktusainak oldásában valamennyi intézménynek együtt kell működnie, tehát fontos, hogy a közművelődési szakemberek rendszeresen együtt gondolkodjanak, tervezzenek az oktatási, szociális, egészségügyi intézmények munkatársaival, s közösen találjanak hosszú távon megoldásokat.

Példa: Nyitott házak a Hidasnémeti akcióterületen

A TÁMOP 5.1.3-as konstrukció „Tegyünk együtt a szegényekért!” c. projektjében²⁸ a közvetlen célok között szerepel, hogy a szegénységben élőket – többek között – settlement házakon²⁹ keresztül segítsék, érjék el. Az uniós forrás most lehetővé tette, hogy önkormányzati vagy egyházi tulajdonú ingatlanokban mind a kilenc településen létrehozzák ezeket a közösségi szolgáltató tereket.

A settlement irányzatot képviselve ezek a házak komplex feladatot látnak el. A hangsúly itt a közösségi bevonáson, a közösségi hely biztosításán és programok, klubok szervezésén van. A programok és szolgáltatások igazodnak a települések helyzetéhez, a helyi közösség igényeihez.

A közösségi terek használatával kapcsolatos, az integrációt érintő gyakorlat elterő a program akcióterületét alkotó egyes településeken. Tornyosnémetiben a

²⁸ A projekt honlapja: www.dialogegyeselet.hu/index.php/projektjeink/tesze

²⁹ Olyan közösségi tér, amelyben a kívülről érkező segítők (szociális munkások, közösségfejlesztők, egyetemisták stb.) „betelepednek” (settlement = letelepülés) a rászoruló, szegények lakókörnyezetébe, és ott különféle életminőség-javító szolgáltatásokat nyújtanak.

vidékfejlesztést célzó uniós pályázati forrásból (EMVA) kialakított, 2012-ben átadott „integrált közösségi szolgáltató térben” (IKSZT) kapott helyet a settlement ház. A vidékfejlesztő és a szociális munka összeegyeztetésének sikereként itt szerencsésen összeértek a fejlesztések, így a szociális felzárkóztató program célcsoportja egy olyan épületbe lesz bejáratos, ahol többféle egyéb szolgáltatást is igénybe tud venni. Ugyanakkor a 300 fős Abaújtúron párhuzamosan működik IKSZT és settlement ház (gyerekszobával, könyvtárral, konyhával). Előbbi 2012-ben nyílt meg, az Abaújtúri Református Egyházközség működteti, és tapasztalatok szerint inkább a falusi középosztályt, illetve az egyházközségbe tartozókat szólítja meg, míg a szegények, a romák első sorban a settlement házba járnak. Ez – nem egyedülként – rövid távon szegregált (és párhuzamos) szolgáltatást jelent, a két társadalmi csoport nem keveredik, nem ismeri meg egymást, a szegények, romák pedig nem részesülnek az IKSZT-ben kínált szolgáltatásokból.

Melyek a térségben azok a települések vagy településrészek, ahol nyilvánvalóan hiányos a közösségi infrastruktúra?

Vannak-e szegregált közösségi terek, amelyek érezhetően csak a többségi vagy a kisebbségi közösség kiszolgálására specializálódtak?

Milyen az együttműködés az oktatási, szociális és közművelődési intézmények között?

Melyek azok az éppen aktuális ügyek, amelyekben erősíteni lehet a közösségi intézmények és az egyéb intézmények közti együttműködést, partnerséget?

3.2.3. Civil szervezetek/civil aktivitás

A hazai civil szféra gyakorlatilag csak a rendszerváltás után kapta vissza legitimítását és határozta meg szervezeti kereteit. Helyzetének megítélése nem könnyű feladat. Az alapítványok és egyesületek között szép számmal találunk olyanokat, amelyeket nemegyszer politikai vagy gazdasági célra hoztak létre, illetve talán még többet, amelyek a bejegyzést követően, a kezdeti lendület elvesztésével egyfajta alvó, passzív állapotba kerültek. Emellett láthatunk aktív csoportosulásokat bejegyzett jogi forma nélkül. Fontos tehát egy adott térség civil szférájának elemzésekor a statisztikák és felsorolások mögé látni.

A szegénység és kirekesztés elleni küzdelem jellemzően olyan terület, amelyen számos civil szervezet tevékenykedik. Megfogalmazott céljaik, tevékenységeik, eszközeik és módszereik természetesen igen különbözőek, ahogy a szegénység, a hátrányos helyzet, a kirekesztés is többféle társadalmi csoportot érint. Az ilyen típusú civil szervezetek meghatározó része elmaradott, vidéki térségekben dolgozik, de nem feltétlenül helyben, helyiek hozták ezeket létre. A kistérségeken működő szervezetek többsége számos hiánnyal küzd (anyagi források, szakértelem, infrastruktúra), aktivitásuk így jellemzően alacsony. A (valamivel) nagyobb kapacitású szervezetek alapvetően (uniós) pályázati forrásokból tudnak működni, így céljaikat és tevékenységeiket valamelyest a pályázati kiírásokhoz

kénytelenek igazítani. Folyamatos, kiszámítható működésük így sem mindig biztosított. A szegénység és társadalmi kirekesztés terén, illetve az ehhez kapcsolódó területeken működik néhány országos civil szervezet.

A civil szervezetek között kevés az olyan, amelyben a célcsoport (romák, kirekesztettek, szegények) tagjai döntéshozóként, tervezőként vagy munkatársként vesznek részt. Ezzel együtt számos szervezetben dolgoznak szegénységben élők, jellemzően egy-egy projekt vagy közfoglalkoztatás keretében. Olyan szervezetet még kevesebbet találni, amelyeket szegény, kirekesztett emberek hoztak létre. Ennek talán legfőbb oka, hogy külső beavatkozás, generálás és folyamatos nyomon követés, támogatás nélkül az alacsony végzettségű, érdekérvényesítő képesség nélküli, elszigetelt emberek csak ritkán képesek ilyen típusú szerveződések létrehozni, működtetni. A mindennapi megélhetési nehézségek közepette nem is feltétlenül jelenik meg a (formális) közösségi szerveződés gondolata. Vannak persze olyan kivételek, amelyeket teljesen alulról jövő kezdeményezés-ként (esetleg valamilyen szakmai háttértámogatással) szegénységben élő érintettek hoztak létre.

Példa: Egyesület a cigánytelep rehabilitációjáért

A SZETA Egri Alapítványának generálására és folyamatos háttértámogatásával jött létre egy cigánytelepen élőket tömörítő szervezet, a Béke-telep Rehabilitációjáért Egyesület. Célja az volt, hogy – szakmai felkészítés mellett, az érdekérvényesítő képesség kialakításával – a helyi önkormányzat felé közösen fellépve képviselje a telepen élők szükségleteit, igényeit. Az Egyesület, illetve a felkészítési folyamat során létrejött, 5-6 fős aktív csoport – a SZETA Egri Alapítványával együtt – számos fórumon (képviselői fogadóórák, közmeghallgatások stb.) vett részt annak érdekében, hogy a mintegy 400 fős telep rehabilitációja, közművesítése megtörténjen. Jelentős eredménynek tekinthető, hogy a helyi önkormányzat által elnyert – a telep melletti teljes kertvárosi és falusias városrészt is nagymértékben érintő – uniós beruházás keretében (ROP 2.2.) 2006 és 2008 között a felszámolhatatlan telepet közművesítették, utakat és járdákat építettek.

A térségfejlesztő számára a civil szervezetek azok a potentátok, akik partnerei, vagy még jobb esetben gazdái lehetnek bizonyos fejlesztéseknek. A civil szférát (általában és elméletileg) jellemzi, hogy a társadalom jobbítására törekszik, ezért a fent részletezett nehézségek ellenére valószínűleg minden térségben található a társadalmi felzárkóztatás ügyében elkötelezett vagy nyitott szervezeteket.

 A térségfejlesztő ezen a területen számos feladatot találhat magának. Minthogy jártasabb az adminisztratív útvesztőkben, segíthet a civil szervezetek inkubációjában és fejlődésében, azaz segíthet informális közösségeknek, szerveződéseknek hivatalos formát ölteni, beindulni, céljaik elérése érdekében fejlődni. Másrészt segítheti a civileket abban, hogy a már tárgyalt partnerségi és helyi kormányzási környezetben megtalálják helyüket és aktív, legitim szereplői legyenek

a döntéshozatalnak. Ezzel párhuzamosan természetesen a döntéshozó oldalt is segíteni kell abban, hogy felismerje a civilek bevonásának fontosságát. Mindezek módját az adott helyi viszonyok között kell megtalálni. Mivel kifejezetten a szegénység, kirekesztettség elleni küzdelmet zászlójára tűző szervezet kevés van, a térségfejlesztő feladata a szegénység enyhítésében eddig szerepet nem vállaló civil szervezetek érdeklődésének felkeltése, motiválása. Erre alkalmas lehet civil kerekasztalok létrehozása, amelyeken a különböző profilú szervezetek adott társadalmi problémákkal kapcsolatban folytatnak párbeszédet, határozhatnak meg teendőket, beavatkozási területeket.

Példa: Civil inkubáció a TÁMOP 5.1.3-as programban

A Mélyszegénység program keretében a miskolci székhelyű Dialóg a Közösségért Közhasznú Egyesület az Abaúj-Hegyközi kistérség 9 településén valósítja meg „*Tegyünk együtt a szegénység ellen!*” című programját. Az Egyesület évek óta véggez közösségfejlesztő munkát a térség hét településén, amelynek eredményeként jöttek létre helyi formális vagy informális közösségek, szerveződések. A jelenlegi projektben egyrészt a helyi civil szervezetek tapasztalataira és munkájára építenek, másrészt különböző programelemekkel, a közösségfejlesztés eszközeivel segítik a lokális civil szféra kialakulását, illetve további fejlődését. Rendszeresen szerveznek települési és térségi műhelyeket, amelyeken helyi döntéshozók, szakemberek és civilek találkoznak, illetve mind a hét községben működtetnek settlement házakat. Ezek teret, infrastruktúrát, szakmai támogatást adnak a különböző helyi kezdeményezéseknek, szerveződéseknek. A már említett SZETA Egri Alapítványa szintén nagy hangsúlyt fektet a helyi civil kezdeményezések generálására. A „*Hét falu – egy hálózat*” program keretében mind a hét településen szerveznek civil kerekasztalokat, amelyek résztvevői döntéshozók, helyi szakemberek, véleményformálók és szegénységben élők. Eddig a program keretében két községben alakult új egyesület, másik négy településen pedig a már meglévő egyesületek megerősítésére, átszervezésére töreksenek. A civileket fel kell készíteni arra, hogy dinamikusan fejlődjenek, pályázzanak, helyi szolgáltatásokat biztosítsanak, és civilként mielőbb sikerélményeket szerezzenek. A tervek szerint az akcióterület településein működő settlement házakat ezek a civil szervezetek fogják a program lezárulta után tovább működtetni.

? *Melyek azok a települési, térségi civil szervezetek, amelyeket tudásátadással, szakértelemmel szükséges támogatni?*

Vannak-e olyan civil szervezetek a térségben, amelyek tudásukkal hatékonyan tudják támogatni a térségi fejlesztő folyamatokat? Ha eddig nem tették, miért nem? Kik azok az aktív személyek, akik egy bizonyos cél érdekében rendszeresen együtt tevékenykednek, és érdemes volna segíteni őket abban, hogy bejegyzett civil szervezetté váljanak?

Milyen az együttműködés a térség civil szervezetei között? Vannak-e civil egyeztető fórumok, bármilyen esemény, ahol a térség civil szervezetei találkozhatnak egymással, bemutatkoznak, együttműködéseket kezdeményezhetnek?

Hogyan lehet erősíteni a civilek szerepét a térségi döntéshozatalban?

3.2.4. Közösségfejlesztési folyamat indítása

A hagyományos társadalmakban, a zárt faluközösségekben a közösség fogalmát nem kellett külön értelmezni és értékelni, hiszen ez volt a társadalom működési egysége. Korunkban az aktív (helyi) közösség megléte és értelmezése korántsem ilyen magától értetődő, fontosságát sokáig meg is kérdőjelezték. Ma már azonban újra világosan látjuk – ahogy azt a bevezetőben említett konferencián is kinyilvánították a résztvevők –, hogy „vidékfejlesztő szemmel”, vagyis a helyi erőforrásokat, lehetőségeket kutatva és alapul véve még mindig a helyi közösség a fejlődés alapja és záloga.

A közösségfejlesztő szakma célja és kihívása éppen az, hogy a társadalom alapegységeit, a helyi közösségeket megerősítse, aktivizálja, a közösség jólétét elősegítő tevékenységekre ösztönözze. Közösségfejlesztők bevonására általában a szakszerű, szervezett és tudatos közösségi beavatkozások alkalmával kerül sor. Ilyen lehet például a közösségi alapú társadalomfejlesztés, közösségi alapú szolgáltatások megtervezése, vagy akár valamilyen érdeksérelem, közös ügy mentén mutatott aktivizálás, érdekérvényesítés. A jól működő közösségek fontosságát felismerve azonban mindig szem előtt kellene tartanunk a közösségfejlesztés céljait és eszközeit, észrevenni a közösség fejlődésére kínáló lehetőségeket, és adandó alkalommal szakemberek segítségét is igénybe venni közösségi folyamatok beindításához.

A közösségfejlesztés eszközeiben és részben céljaiban is erősen átfed a közösségi tervezéssel, így értelemszerűen egy közösségfejlesztési folyamat egyik eredménye vagy folytatása lehet fejlesztési tevékenységek (ha úgy tetszik: projektek) közös megtervezése is. Egy közösségfejlesztési folyamat természetesen jó alapot jelent az eddigiekben tárgyalt együttműködések, partnerségek, közös döntéshozatali mechanizmusok kialakításához, megerősítéséhez is.

Példa: Közösségfejlesztési folyamat Ózd–Putnok térségében³⁰

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közművelődési Intézet a Magyar Művelődési Intézet Közösségfejlesztési Osztályával és a Civil Kollégium Alapítvánnyal együttműködve 2001-ben közösségfejlesztési programot kezdeményezett a bánya bezárások után nagy társadalmi feszültségekkel terhelt Ózd–Putnok kistérségben, amihez sikerült forrásokat is szerezni. A folyamat modelltelepülése Kíráld lett, ahol a közösségfejlesztés módszereivel igyekeztek rávezetni a helyi közösséget arra, hogy ismerje fel és használja a saját erőforrásait, szervezze meg önmagát, és váljon képessé az általa elindított cselekvések fenntartására is. Az alig több mint egy évig tartó intenzív folyamat számottevő eredményeket ho-

³⁰ Forrás és részletesebb leírás: Molnár Aranka, Péterfi Ferenc: *Hogyan fakasszunk forrásokat?* Közösségfejlesztés az ózdi kistérségben. Parola 2004/1, 11–14.
www.kka.hu/Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf/d735fd2254be3c2ac125690d004a5c81/869dff67944ca67c1256ec5002799b3?OpenDocument

zott. Első lépésként a közösségfejlesztők a falu helyzetével kapcsolatos feltáró interjúkat készítették, nyilvános beszélgetéseket tartottak, majd az aktivizálódó lakosok az első igazi közös cselekvésként egy családi napot szerveztek. Létrejött egy helyi közösségi újság, és 2002. májusban 27 taggal megalakult egy helyi egyesület is Királd Közösségéért névvel. A tagok részt vettek egy hétvégi képzésen Kunbábonyban, ahonnan részletes cselekvési tervvel tértek haza. Ősszel az egyesület sikerrel pályázott képzésekre, majd területrendezési munkákat kezdeményeztek a faluban. Fontos jellemzője ennek az időszaknak, hogy a helyi közösség tagjai az elvégzett munkák során fokozatosan kezdték megtapasztalni saját erejüket. A közeledő önkormányzati választások előtt korábban példa nélküli módon választói fórumot szerveztek, aminek következtében később a felálló új testület egyeztetette a programját az egyesülettel. A pályázati program záróakkordjaként egy kistérségi konferenciára került sor, ahol a térségi együttműködések lehetőségeit keresték. A folyamat során a közösségfejlesztők képesek voltak helyi közösségi mozgások elindítására, és az egyesület megalapításával létrejött egy helyi közösségi intézmény is. Az egyesület eddigi sikerei, illetve a térségben működő Dialóg a Közösségekért Egyesület segítő jelenléte reményt adnak, hogy a településen megkezdett program folytatása, fenntarthatósága megalapozott.

Volt-e, van-e a térségben formális közösségfejlesztési folyamat?

Melyek azok a helyi ügyek, konfliktusok, amelyek megoldásához közösségfejlesztő szakemberre volna szükség?

Melyek azok az ügyek, problémák, amely mentén aktivizálhatók egy-egy település, településrész lakói? Van-e tapasztalatuk a közösségfejlesztés módszerei terén, amelyre építeni lehet újabb folyamatokat?

II. A KIREKESZTETTSÉG CSÖKKENTÉSÉNEK HELYI LEHETŐSÉGEI

3.3. Lakhatás

A mélyszegénységben élők lakhatási problémáit és az azokra adható válaszokat több aspektusból vizsgálhatjuk. Térségfejlesztő szemmel fontos említést tenni a szegregált lakóköznyezetről, telepekről, illetve ezek felszámolási kísérleteiről, valamint olyan programokról, amelyek nem csak telepszerű környezetben működhetnek. Mivel a lakhatás különböző tényezői (a lakóhely elhelyezkedése, megközelíthetősége, társadalmi közege, a lakás komfortja, fenntartási költsége, a lakók szociokulturális igényei, szükségletei stb.) együttesen hatnak a lakók élethelyzetére, lehetőségeire, ezért ezeket összességében, komplex módon lehet csak vizsgálni és kezelni. Jelen alfejezet elsősorban a lakhatás biztosítására, komfortjára és társadalmi közegére összpontosít.

3.3.1. Telepek, telepelszámolási kísérletek

A mintegy 600-800 ezer fős roma népesség jelentős része ma Magyarországon olyan településeken vagy településrészekben él, ahol többségében romák laknak. Ez a TÁMOP 5.1.3 helyi projektjeire (akcióterületeire) is igaz. A program hatásvizsgálatának első adatfelvétele alapján az látszik, hogy a cigány válaszadók 70 százaléka lakik szegregáltan, ami ugyan a lakókörnyezet szubjektív besorolásán alapul, de mindenképp egyfajta elkülönülésre utal.³¹

A telepeken uralkodó viszonyokat jól szemlélteti egy 2010-es kutatási jelentés: *„A szegregált lakónegyedekben túlszűfoltak az épületek, a lakás- és környezeti körülmények gyakran az egészségre ártalmasak, a közszolgáltatások hiányosak, vagy megszűntek. A lakóhelyi szegregáció szorosan korrelál az oktatásban is tapasztalható szegregációval, ám nem csak abból ered. A szegregált területek társadalma szervezetlen, magas a munkanélküliség. A legrosszabb érdekérvényesítési képességgel rendelkező, hátrányos helyzetű, gyakran diszkriminációval is sújtott romák nem férnek hozzá azokhoz a fejlesztési forrásokhoz, melyek a település többi lakosa számára adóttak. Minden fejlesztés, amiből a legszegényebbek kimaradnak, még mélyebbé teszi a társadalmi különbségeket és fokozza a konfliktusokat.”*³²

A szegregált lakóterületek, illetve szegregálódó települések, térségek kialakulása több évtizedre vezethető vissza. A perifériák településeinek az ingatlanok elérhetetlenebbek, ezeket a legszegényebbek vásárolták meg, ami még jobban felgyorsította a tehetősebbek elköltözését. Sok településen a helyben élő szegény, nyugdíjas családok mellé nincstelen cigány családok költöztek, vidéki slumok, gettó települések alakultak ki. Az ezzel párhuzamos folyamat, amely szintén a szegregáció erősödéséhez vezet, az ún. dzsentifikáció, amikor leromlott lakóterületeket programszerűen vagy spontán módon a középosztály felújít és birtokba vesz (lásd üdülőfalvakká váló kistelepülések, városi, kisvárosi kerületek rehabilitációs programjai). Ilyenkor a szegénységben élők általában kiszorulnak a területéről, mivel az emelkedő ingatlanárakkal, közműfejlesztési költségekkel, helyi adókkal stb. nem tudnak lépést tartani.

A telepeken, telepszerű környezetben élők számáról, lakhatási viszonyaikról ugyanakkor kevés naprakész információval rendelkezünk. A telepeket érintő országos felmérés (ami a szegregálódott falvakra nem terjedt ki) adatai szerint összesen 823 településen és a főváros 10 kerületében 1633 szegény- és cigánytelep, településszövetbe ágyazódott szegregátum található. Ezen telepek mint-

³¹A mélyszegénységben élők helyzete Magyarország legszegényebb kistérségeiben – kutatási beszámoló, a TÁMOP 5.1.3 program hatástanulmánya első adatfelvételének eredményei. www.melyszegenyseghu

³²Kadét Ernő, Varró Gabriella (2010)

egy kétharmada a települések határán, 15 százaléka pedig külterületen helyezkedik el, a telepeken élők száma eléri a 300 ezer főt.³³

Az elmúlt évek hazai forrásból finanszírozott telepfelszámolási programjaihoz készült módszertani útmutató³⁴ a telepeket mérete és egyéb jellemzői alapján különböző csoportokba osztotta. A tipológia megkülönbözteti a *telepeket*, *szegregátumokat* (települések mellett kialakuló, infrastruktúra nélküli „vadtelepek”, volt uradalmi puszták, kolóniák, 1945 előtt épült, nem felszámolt telepek, az 1965 után létrejött „cs” és „szocpolos” telepek, ill. városi, slumos telepek), illetve a *szegregált*, *szegregálódó településeket*, *falvakat*. A tipológia áttekintése, értelmezése segítséget nyújthat megérteni egy-egy szegregátum kialakulásának folyamatát.

Az államszocializmus *telepfelszámolási törekvései* (az 1960-as évek közepétől az 1980-as évekig) egyrészt csökkentették a telepen élő cigány családok számát, másrészt jelentősen javították lakáskörülményeiket. Ezzel együtt az intézkedések új telepeket, cigánysorokat hoztak létre. A szegényeknek, cigányoknak épített, rossz minőségű állami „cs- (csökkentett értékű) lakások” konzerválták a szegregációt. Átfogó kormányzati stratégia a telepekkel kapcsolatban azóta sem született, kisebb léptékű telepfelszámolási kísérletek a 2005–2010 közötti időszakban – felemás sikerrel – valósultak meg hazai forrásokból. 2012-ben indult el az uniós finanszírozású „Komplex telep-program”³⁵, ami azonban nem a szegregátumok felszámolását célozza.

Mivel a lakóhelyi szegregáció és az ezt súlyosbító regionális hátrányok miatt az érintett településeken, kistérségekben sem az oktatási integrációnak, sem a foglalkoztatáspolitikai törekvéseknek nincs valós esélye, a jelenlegi EU-s programozási időszak elején az esélyegyenlőség-elvű támogatáspolitikát került előtérbe, aminek keretében a közoktatási és a településfejlesztési pályázati forrásokhoz az önkormányzatok csak abban az esetben férhetnek hozzá, ha ún. közoktatási esélyegyenlőségi tervvel, illetve antiszegregációs tervvel rendelkeztek. Az önkormányzatok szakértők közreműködésével részletes helyzetelemzést készítettek, majd az alapján, a fennálló oktatási és lakhatási szegregációs problémák felszámolására, az esélyegyenlőtlenségek kezelésére beavatkozásokat terveztek.

³³ Domokos Veronika (2010): *Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével*. Budapest: Ecotrend Bt.

³⁴ Setét Jenő (2007): *Kézikönyv. Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja*. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium. www.nfu.hu/download/11647/telep.doc, (A tipológiát kiegészítettük további két típussal.)

³⁵ www.nfu.hu/doc/3367

A településeken belül a különböző helyzetű társadalmi rétegek, illetve a cigányság lakóhelyi elkülönülése (szegregációja) a legtöbb esetben együtt jár az ott élők intézményi szegregációjával. Gyakori az iskolai szegregáció, a különböző státuszú és származású gyerekek elkülönített, rosszabb minőségű oktatása.

Példa: Telepfelszámolás Szomolyán³⁶

A Szomolyai Roma Magyar Egyesület (korábban Szomolyai Romákért Egyesület) 2007 és 2009 között költségvetési forrásokból, két fordulóban valósított meg telepfelszámolási programot a Borsod megyei, 1700 fős Szomolya községben. A program (amelyhez a SZETA Egri Alapítványa nyújtott szakmai háttértámogatást) a pincházakban (barlanglakásokban) élő családok integrált környezetbe költöztetését célozta meg. Az Egyesület a pályázatban vállaltakat teljesítette, a családok felújított ingatlanokba költöztek, és megvalósították a kapcsolódó tevékenységeket is (pl. képzés, tranzitfoglalkoztatás, szabadidős programok stb.).

Fontos eleme volt a programnak a helyi roma szervezet fokozatos megerősítése és intézményesülése, közösségi házának kialakítása a falu frekventált helyén. Ezzel az egyesület egyre inkább megkerülhetetlen tényezővé vált a településen, közös gondolkodásra, egyeztetésre ösztönözve a hol nyíltan, hol csak a háttérben elutasító önkormányzatot. Ahogy más telepfelszámolási helyszíneken, itt is gyűjtöttek aláírást a romák faluba költözése ellen, megvádolták a megvalósító szervezeteket különböző törvénytelen ségek elkövetésével, sőt megvesztegetni is próbálták a programban dolgozó szakembereket. Mindezek jelzik azt a hatalmas ellenállást, amely az ilyen típusú programokat kíséri.

Nem szándékolt hatásként jelentkezhet az a nehézség, hogy a romák a nem roma környezet elutasítása miatt nem érzik jól magukat az emberibb lakókörnyezetben. (Bár ellenpélda erre, amikor a szomszédok segítik a beilleszkedést, sőt megmutatják, hogyan kell a kertet rendben tartani, kölcsönadják a fűnyírót.) Tény, hogy a program csak félsiker lehet, minthogy az utógondozásra, a családok nyomon követésére már alig maradt erőforrás (a pályázati konstrukció következményeként), a beköltözött családok számára komoly gond a rezszi fizetése, a lakással kapcsolatos költségek előteremtése. Mindezekkel együtt azt a célt elérte a program, hogy a többségében gyerekes családok civilizációs eszközökkel rendelkező házakba költöztek, ami első (szükséges, de közel sem elégséges) lépcsőfoka lehet társadalmi integrációjuknak.

! Mivel a lakóhelyi elkülönültségnek számos hátrányos következménye van az ott élők számára, ezért az elvi cél a szegregátumok felszámolása, az ott élők integrált környezetbe költöztetése volna. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy ez legfeljebb kisebb, néhány családot érintő telepek esetében valósítható meg rövid határidejű programok keretében. A nagyobb, népesebb szegregátumokban settlement jellegű szociális munka során lehet felkarolni azokat a családokat, amelyek jövedelmi, szociális viszonyaiknál fogva jobb helyzetben vannak, s számukra lehet integrált lakókörnyezetben keresni lakhatási lehetőségeket. Az így megürese-

³⁶ Forrás, további információ: <http://szomolyairoma.hu>

dett ingatlanokat le lehet bontani, amennyiben életveszélyes állapotúak, vagy fel lehet használni ezeket a telepen belüli zsúfoltság oldására. Az ilyen szegregátumok teljes felszámolása csak olyan, sokéves, komplex programok keretében képzelhető el, amelyek a szociális munka eszköztárának használata mellett egyéb fejlesztő tevékenységeket is végeznek, illetve minden téren (oktatás, foglalkoztatás stb.) biztosítják a telepi lakosság beilleszkedését.

A telepi környezetben a rendezettebb életvitel vagy akár a továbblépés egyik akadálya, hogy a tulajdonviszonyok tisztázatlanok, átláthatatlanok, kuszáak. A szociális munka egyik első célja gyakran éppen e viszonyok felgöngyölítése és tisztázása, s ezzel az infrastruktúra-fejlesztések, lakhatási támogatások feltételeinek való megfelelés elősegítése.

Melyek a térségben a szegregátumok, szegregálódó települések?

Történtek-e a közelmúltban a szegregátumok felszámolását vagy az életfeltételek javítását szolgáló beavatkozások?

Lehet-e olyan programot kezdeményezni, amely a szegregátumokban megnövekedett volumenű, lehetőleg állandó jelenléttel járó szociális munkát biztosít?

3.3.2. Önkormányzati bérlakás

Az elmúlt évek telepfelszámolási programjai közül a kisméretű (néhány házból álló) szegregátumok felszámolására irányuló pályázati kiírás³⁷ arra ösztönzi a települési önkormányzatokat, hogy az érintett családokat integrált lakókörnyezetben, önkormányzati bérlakásokban helyezze el. A projekt terhére elszámolható önkormányzati bérlakások építése, vásárlása és felújítása is. Az ilyen típusú programok egyik kulcskérdése, hogy a telepi környezetből kiköltözők hosszútávon is biztosítottan érezzék lakhatásukat egy, a korábbinál ugyan komfortosabb, de saját tulajdonukba nem kerülő ingatlanban. Több kezdeményezés akadt el azon, hogy a költözéssel várható megnövekedett lakhatási költségek miatt az érintett családok inkább visszakoztak a programtól.

Milyen a térségben a (szociális) bérlakásállomány?

Voltak-e kezdeményezések arra, hogy egészségtelen lakókörnyezetből bérlakásba költöztessék a rászoruló családokat? Mik az ilyen programok tapasztalatai?

3.3.3. Felújítás, korszerűsítés

Leginkább civil kezdeményezések, de az utóbbi időszakban már önkormányzati közmunkaprogramok is indultak leromlott állagú lakóházak felújítására. Közös

³⁷ „Lakhatási integrációt modellező szociális célú település rehabilitációs kísérleti projektek megvalósítása” (DDOP-4.1.2/B-12, ÉAOP-5.1.1/C-12 és ÉMOP-3.1.1/B-12)

pont ezekben, hogy valamilyen módon minden program bevonja és aktív közreműködésre készíti a felújítással érintett házak lakóit.

A szegénységben, munkajövedelem nélkül élő háztartások kiadásainak jelentős részét lakhatási kiadásai teszik ki. A családoknak nincs anyagi lehetőségük arra, hogy akár házaik hőszigetelését, akár fűtési rendszerét korszerűsítsék, ezáltal csökkentsék ilyen jellegű kiadásait. Mindeközben a hiányzó vagy rosszul szigetelő nyílászárók, a nem szigetelt falak és tetők, az elavult fűtési módszerek energiavesztéssel járnak, vagyis a háztartások minimális jövedelmük jelentős részét igen alacsony hatékonysággal használják fel. Ahhoz, hogy a család legalább egy helyiségben ne fázzon, az alkalmatlan fűtési berendezések mellett gyakorlatilag egész nap fűteni kell. Mindez egy ördögi körhöz vezet: a családoknak nincs pénzük arra, hogy felújítsák, korszerűsítsék házaikat, mert erre plusz pénzügyi forrásokra lenne szükségük, de ezt éppen relatíve magas kiadásai miatt nem tudják előteremteni. Az általuk lakott épületek egyre hamarabb válnak lelakottá, használhatatlanná, piacképtelenné.

Példa: Szociális építőtábor³⁸

A Szociális Építőtábor Egyesület az elmúlt években több akciót is szervezett országszerte, amelyek keretében önkéntesek olyan hátrányos helyzetű családokkal dolgoztak együtt, akiknek a lakbélmaradása a lakhatását veszélyezteti, azaz akár kilakoltatással néztek szembe. A programban részt vevő adósok önkormányzati tulajdonú ingatlanok, a környezetükben található szociális bérlakások felújításával, önkéntesek segítségével törleszthetik a tartozásukat. A táborokban a legkülönbözőbb társadalmi csoportok dolgozhatnak együtt, ami erősíti a társadalmi szolidaritást. A program széles nyilvánosság előtt emeli a részt vevő családok megbecsülését, ráadásul a táborok során a helyieknek és az önkénteseknek egyaránt életre szóló élményt szerezhetnek. Nagykanizsán 2010-ben és 2012-ben az önkormányzattal együttműködve, összesen mintegy 90 ligetvárosi lakó törlesztette elmaradásait közel 4 millió forint értékben.

Példa: IDA lakhatási program

Az Autonómia Alapítvány és Habitat for Humanity által bonyolított program célja a pénzügyi tudatosság, tervezés erősítése alacsony jövedelmű háztartásokban. A havonta rendszeresen, a saját bankszámlájukra megtakarító résztvevők a megtakarítási időszak végén ún. kiegészítő támogatást kaptak, amelynek mértéke megegyezett a megtakarított összeggel. A támogatás megszerzésének feltétele a program részét képező pénzügyi és műszaki képzéseken való részvétel volt. A megtakarítást kizárólag lakhatási célra, a megtakarítók ingatlanjai komfortjának javítására, állagmegővésre vagy energiahatékonyság-növelésre lehetett fordítani. A résztvevők a pénzügyi segítségen túl térítésmentes műszaki tanácsadást is kaptak. Azokon a településeken, ahol az önkormányzat készfizető kezelőset vállalt a településen kihelyezett hitelek egyharmadára, ott a programban

³⁸ www.szepitotabor.hu

részt vevő háztartások a lakhatási céljaik megvalósításához hitelt is igényelhetnek. A program alapját az Egyesült Államokban népszerű ún. IDA (Individual Development Account) módszer adja, amely az alacsony jövedelmű háztartások körében népszerűsíti a rendszeres megtakarítást, a pénzügyi tervezést.³⁹

Vannak-e a térségben olyan családok, akik a leírt problémával küzdenek?

Volt-e a térségben bármiféle hasonló tevékenység?

Van-e olyan (civil vagy egyéb) szervezet, amely ilyen kezdeményezést felvállalna?

3.4. Alapinfrastruktúrához való egyenlő hozzáférés

Az alapvető infrastruktúrához való hozzáférés elsősorban azokat a mélyszegénységben élő családokat érinti, akik szegregált – és ezzel együtt a fejlesztésekből általában kimaradt – lakóköznyezetben élnek. Az infrastruktúrához való hozzáférés persze anyagi kérdés is. Az alapinfrastruktúra nélkülözése viszont kétségkívül a leszakadás gyorsulásához és a szegénység újratermelődéséhez vezet, hiszen például egy télen áram nélkül maradt lakásban lehetetlen a másnapi iskolai feladatokra készülni, víz nélkül nehéz tisztán tartani a ruházatot, ami pedig jelentősen rontja az elhelyezkedési esélyeket, és így tovább.

3.4.1. Közlekedés (burkolt út, járda, közösségi közlekedés)

A szegregált településrészekre általában jellemző probléma, hogy infrastrukturális ellátottságuk nagyságrendekkel elmarad a település többi részéhez képest. Ez különösen szembetűnő az utak, járdák minőségében, burkolatlanságában. A sáros utcákban való közlekedés nemcsak kellemetlen, de tovább erősíti a kirekesztés gyakorlatát, hiszen sehol nem kedvelik a sáros cipőben érkező ügyfeleket, gyerekeket. A nagy sárban továbbá babakocsit sem lehet tolni, illetve a házhoz jövő szolgáltatók (pl. mentő, védőnő) sem biztos, hogy hajlandók vagy képesek megtenni az utat. A sár elleni folyamatos küzdelem során a lakók esetleg különféle szilárd hulladékokat szórnak az útra, ami tovább növeli a rendezetlenség, rendetlenség képét a településen, hozzájárulva az előítéletek terjedéséhez, és esetleg balesetveszélyt is jelent. A mély sárhoz képest a rendszeresen karbantartott, zúzottkő burkolatú út is nagy előrelépés.

Az utak karbantartásához tartozik a csapadékvíz megfelelő elvezetése – egyrészt az utakról, másrészt az épületek környékéről. A szegregátumok gyakran olyan településrészekben alakulnak ki, melyek domborzati viszonyaik folytán kevésbé alkalmasak a lakhatásra (pl. mélyfekvésű, belvizes területek), ezért az ilyen helyeken a csapadékvíz (belvíz) elvezetése különösen fontos feladat.

³⁹ A program eredményeiről részletek itt olvashatók: www.autonomia.hu/hu/programok/ida-lakhatasi-program

A szegregált településrészek gyakran a településközpontoktól, közintézményektől távol helyezkednek el, és általában a közúti megközelíthetőségük is rossz. Ennek megfelelően a szegények által lakott telepek, területek tömegközlekedési ellátottsága is jellemzően hiányos, ami nyilvánvalóan negatívan befolyásolja az esélyegyenlőséget. E tényezőt nyilván csak egy-egy konkrét szituáció ismeretében lehet elemezni, de fontos, hogy a közösségi közlekedés tervezésénél (buszmegállók kijelölése, útvonalak tervezése, alternatív lehetőségek mérlegelése stb.) vegyék figyelembe az integrációs szempontokat.

Példa: A kakucsi önkormányzat integrációs törekvései⁴⁰

A Dabasi kistérségben lévő, kb. 2800 fős Kakucson a mintegy 7-8 százaléknyi roma lakos elsősorban két szegregált, szegregálódó területen él. Az elmúlt 100 évben a kakucsi romák helyzete is jelentős változásokon ment keresztül. Bár mindig is a falu legszegényebb, leghátrányosabb helyzetű rétegét képezték, sokáig mégis a faluközösség szerves részeként tekintette őket a többség is. A szocializmusban a romák helyzetét megoldandó szociális problémaként kezelték, ebben az időszakban a lakhatási körülmények valamelyest javultak. A rendszerváltást követően azonban a romák váltak elsőként munkanélkülivé, élethelyzetük egyértelműen romlott, s ezzel párhuzamosan a többség egyre elutasítóbbá vált velük szemben, helyzetüket etnikai problémaként kezelve. A szegregált utcák sokáig kimaradtak a fejlesztésekből, tovább fokozva a romák hátrányos helyzetét, lemaradását, az előítéletek erősödését.

2002 után a település vezetése megoldást keresett, s az alkalmazott eszközök számottevő része a településfejlesztés területére esik. 2003-ban elszállították a korábban polgármesteri engedéllyel felhalmozott szemetet, vezetékes ivóvizet vezettek be a területre és közutakat létesítettek, valamint szilárd burkolattal látták el a szegregált utcákat. A polgármesteri hivatalban berendezett irodát a kisebbségi önkormányzat vezetője, képviselői használatba vették, és akadozva ugyan, de megindult az érdemi párbeszéd, az együttműködés a romák választott képviselőivel. Az önkormányzat már a közfoglalkoztatás rendszerének felfutása előtt is rendszeresen alkalmazott romákat. Végül, a folyamat leglátványosabb eredményeként sikerült az egyik cigánytelepet felszámolni, s ezzel 7 család, 29 fő, köztük 14 gyerek életkörülményein jelentősen javítani. A faluközösségben a korábbi viták, feszültségek lényegében megszűntek, ugyanakkor a folyamatnak koránt sincs vége, a kakucsi cigányok lemaradása még mindig jelentős.

A szegregátumok felszámolása, az ott élők elköltöztetése egy bizonyos méret felett reménytelen feladat – ebben az esetben viszont úgy kell kezelni a „telepet”, mint a település bármely egyéb beépített területét, és ennél fogva az önkormányzat kötelessége, hogy ugyanolyan mértékben biztosítsa az alapvető infrastruktúrát, mint a település más részein. Ebben feltehetőleg a térségfejlesztő szakembernek is lehet feladata. A közfoglalkoztatás adta lehetőségekkel élve egyes önkormányzatok például beton járdalapokat készítenek közfoglalkoztatot-

⁴⁰ Forrás: http://autonomia.hu/sites/default/files/files/1204/3890/uton_vagyunk_-_a_kakucsi_telepfelszamolasi_program_tapasztalatai.pdf

takkal, és ezekkel javítják a helyi közlekedési feltételeket. A lakók bevonása saját lakóhelyük épített környezetének fejlesztésébe általában azt is magával hozza, hogy jobban vigyáznak rá, jobban megbecsülik azt.

Vannak-e a térségben olyan utcák, amelyek infrastruktúrája mélyen az átlagos színvonal alatt van? A forráshiányon kívül van-e egyéb oka annak, hogy eddig nem került sor ezek fejlesztésére?

Voltak-e a térségben olyan kezdeményezések, hogy az érintett lakókat – például közmunkában – bevonták az általuk is használt utak javításába?

Okoz-e gondot a térségben a beépített területeken a csapadékvíz vagy a belvíz?

Vannak-e tervek ezen problémák orvoslására?

3.4.2. Áramszolgáltatás

A napi hírekben gyakran találkozunk az áramszolgáltatók és a lakosság közötti feszültségekkel, amelyek általában az áram lopásával, illetve a díjhátralékokkal kapcsolatosak. A villamos vezetékekkel való trükközések értelemszerűen életveszélyes helyzetet teremthetnek, a hatóságilag levágott vezetékek, a megszüntetett szolgáltatási szerződések visszaállítása pedig olyan anyagi és ügyintézési nehézségek elé állítja a mélyszegény családokat, amelyeket külső segítség nélkül általában nem tudnak leküzdeni.

A probléma gordiuszi megoldása az előrefizetős, kártyás villanyóra, ami addig enged áramot venni, ameddig a befizetett összeg tart, így a családok kontrollálni tudják fogyasztásukat és az ezzel kapcsolatos kiadásait. Ennek legnagyobb előnye, hogy a családok nem halmozhatnak fel tartozásokat. Fontos azonban, hogy a kártyák helyben, egyszerűen feltölthetők legyenek.

Elsősorban a tanyavilágban – ahol az elektromos hálózat kiépítése irreálisan drága – kerül szóba különféle alternatív megoldások alkalmazása főleg megújuló energiaforrások felhasználásával. Kisebb teljesítményű, akkumulátorokat töltő házi szélgenerátorok, törpe szél erőművek használatával például csökkenteni lehetne a mélyszegénységben élők függőségét; ezek a megoldások azonban még nem terjedtek el egyszeri nagyobb beruházásigényük miatt.

Az áramszolgáltatás és a díjfizetés kérdés a felhasználás oldaláról is megközelíthető: minél kevesebb és kisebb energiaigényű eszközt használunk, annál kevesebbet kell energiára költeni. Természetesen a korszerű, keveset fogyasztó eszközök, bár hosszú távon olcsóbbnak bizonyulhatnak, a megvásárláskor többbe kerülnek. A segítő szervezetek egyik lehetősége ugyanakkor a közösségi géphasználat (mosógép, hajszárító, számítógép stb.) megszervezése, az eszközök és a használathoz szükséges energia biztosítása.

Példa: Előrefizetős órák a Monori cigánytelepen⁴¹

Monoron a Magyar Máltai Szeretetszolgálat közbenjárására szereltek fel a rá-szoruló családokhoz előrefizetős mérőórákat, mert, mint mondták, az áram ki-kapcsolása jelenti a társadalom életéből való kiszállás utolsó lépését. A szociális munkások szerint a háztartások havi 50–100 ezer forintos bevétele mellett csak 5–10 ezer forint jut villamos energiára. A nem tudatos fogyasztás (pl. hősugár-zók használata) mellett egyes családok több százezres tartozást halmoztak fel. Az új mérőórákon a lakosok megtanulták ellenőrizni a fogyasztást, és rövid időn belül nagyon tudatosak lettek a villamosenergia-felhasználás kérdésében, a szű-kös keretek beosztásában. Az új órákkal a felhalmozott tartozás rendezése is megkezdődött: a befizetett összegek fele a tartozásra megy, és csak a másik fele jelenik meg kilowattórában a kijelzőn. A telepen dolgozó szociális munkás sze-rint az érintett lakosok nagy része örül a változásnak, az energiahasználat legi-timmé tételének, és valóban a spórolás lehetőségét látja benne. A villanyszámlák fizetésében az önkormányzat is segít a lakásfenntartási támogatással, amelyet egyenesen a szolgáltatónak utalnak. Meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi tulaj-donú szolgáltató ugyan beleegyezett ebbe a konstrukcióba, ugyanakkor azt is kinyilvánította, hogy ez a fajta elszámolás igen költséges, ezért csak speciális helyzetekben nyújthat megoldást.

Vannak-e a térségben olyan családok, akiknél díjhátralék-tartozás miatt kikapcsolták az áramot?

Folytak-e, folynak-e tárgyalások előrefizetős villanyórák használatáról? Szükség van-e arra, hogy a térségfejlesztő megbeszéléseket kezdeményezzen a kártyás villanyórák alkalmazásával kapcsolatban?

Van-e térségi tapasztalat a közműdíjak fizetésének, a hátralékok kezelésének más módszereivel (adósságkezelési módszerekkel) kapcsolatban?

3.4.3. Hulladékgyűjtés és -elszállítás

A szegényekkel, romákkal kapcsolatos egyik előítélet, hogy nem törődnek kör-nyezetükkel, szemetelnek, szeméttel körülvéve élnek. Ha ugyanakkor megnéz-zük, hogy a társasházi kukák vagy a (bel)városi szelektív hulladékgyűjtők haszná-latában milyen állandó problémák jelentkeznek, azt látjuk, hogy a magasabb státuszú lakosság is meglehetősen fegyelmetlen a kérdésben. Mit várhatunk akkor azoktól a családoktól, akiknek a nyomor jelentette mindennapi küzdelmek mellett gyakran több utcányi távolságban elhelyezett konténerekben kellene a szemetet elhelyezniük? A szemétszállítás megoldatlansága, túl az egészségügyi kockázatokon, hozzájárul a szegregált településrészekben élőkről kialakított több-ségi sztereotípiákhoz is, amik aztán közvetlenül visszahatnak az érintettek-re.

Csak részben tartozik a témához, de érdemes megemlíteni az amerikai nagyvá-rosook tapasztalatain alapuló „betört ablak elvet”⁴², amely a közbiztonság és a

⁴¹ Forrás: index.hu/belfold/2012/03/22/hasznos_de_nem_boldogit_a_sporolos_villanyora

településrész (utca) rendezettsége között mutat rá összefüggésekre. Megfigyeltek, hogy ahol rendezetlen, szemetes a környezet – vagy például a kitört ablakokat nem állítják helyre – ott az embereknek önkéntelenül is az az érzése, hogy itt senki nem törődik semmivel, tehát ez egyfajta jelzés arra, hogy itt mindent szabad. Ennek pedig egyenes következménye – nagyvárosi szintén legalábbis –, hogy növekszik a bűnelkövetések száma. Könnyen belátható, hogy a környezet rendezettsége pozitívan hat az azt használókra, viselkedési kultúrájukra, és végül soron talán még közösségi mintákra is.

A hulladék összegyűjtése és elszállítása településüzemeltetési feladat, de talán a fejlesztő szakember is hozzájárulhat a problémák feltérképezéséhez, a lehetőségek felkutatásához, vagy akár olyan közösségi beszélgetések kezdeményezéséhez, amely a megoldások keresésébe az érintetteket is bevonja.

Példa: „Fizikai életfeltételek javítása Pécs keleti városrészében”

A fenti címmel indult program célja a pécsi György-telep nevű volt bányászkolóniában, ma szegregátumban élők életfeltételeinek javítása. A probléma súlyosságára többek közt egy, a Dunántúli Naplóban megjelent cikk hívta fel a város vezetőinek figyelmét. *„Bármikinek ajánlanám, hogy ha teheti, látogasson el Hősök terére, nézzen szét, kérdezze meg, hogy merre vezet lefelé az út a dombról, György-telepre. (...) De ha esne az eső, ne próbálkozzék, mert odalenn ragad.”* – ezzel kezdődik a 2008. októberi cikk. *„Cigány, nem cigány. Egyre megy. Iszonyatos körülmények között él egy kisebb falnyi ember, itt az európai kultúra reménybeli fellegetvárának peremén. Furcsa világörökség.”*⁴³ A várható programról a Napló 2009. márciusi, *György-telep: irtják a patkányokat, vágják a bozótot* című cikkében olvashatunk.⁴⁴ A programnak köszönhetően a telepen két szemétyűjtő konténert ürtének hetente kétszer, *„kiirtják a telepet körülvevő több méter magas bozótot, lebontják a lakatlan putrikat, elhordják az évtizedek alatt felgyűlt szemetet, a patkány és kígyófészkeket. Megcsinálják az utat, kiépül az ISPA keretében a vízhálózat, és telepítenek néhány konténeres fürdőházat is”*. A képviselő szerint *„száz lakó közül nyolcvanhét szeretné a változást”*. Közmunkásként az ott lakókat is bevonták a munkába. Szintén e cikkből tudhatjuk: *„A György-telep legnagyobb gondja az, hogy több lakás alapterülete olyan kicsi, hogy a vizesblokk már nem fér be”,* vagyis a vízvezeték kiépítése ellenére a telep legtöbb házába nem kerül be a folyóvíz.

Megoldott-e a térségben mindenhol a szemétszállítás (különös tekintettel a szegregátumokra)? Van-e ennek olyan anyagi vonzata, amit a szegény családok nem tudnak megfizetni?

Vannak-e személtelhelyezési problémák annak ellenére, hogy megoldott a szemétszállítás? Ha igen, milyen közösségi jellegű megoldásokat találni, ami az érintetteket is bevonja a problémák értelmezésébe, a megoldások megtalálásába?

⁴² Lásd pl.: http://hu.wikipedia.org/wiki/„Betört_ablak”-elv

⁴³ www.bama.hu/baranya/kozelet/nyomortelep-a-leendo-kulturfovaros-szelen-185091

⁴⁴ www.bama.hu/baranya/kozelet/gyorgy-telep-irtjak-a-patkanyokat-vagjak-a-bozotot-215870

3.4.4. Ivóvíz-szolgáltatás és szennyvízelvezetés

Elsősorban a legszegényebbek által lakott telepszerű környezetben, ezek felújítása, fejlesztése kapcsán merül fel a dilemma, hogy aránylag nagy – bár általában uniós – fejlesztési források bevonásával építsék-e ki az ivóvíz- és csatornahálózatot. Az elmúlt években megvalósult ilyen jellegű fejlesztések tapasztalatai alapján több szempontot is mérlegelni kell. Alapvetően támogatandó az ivóvíz bevezetése a lakásokba, itt azonban rögtön felmerül két kérdés: méretük és állapotuk alapján a lakások alkalmasak-e vizes helyiség, vízöblítéses WC, fürdőszoba kialakítására; illetve a lakók jövedelmi viszonyai lehetővé teszik-e, hogy a víz bevezetésével járó közüzemi díjakat rendszeresen fizessék? A pécsi Györgytelepen például kiépítették a csatornahálózatot, azonban éppen az említett két tényező miatt a legtöbb lakásba végül nem vezették be a vizet, így a drága beruházás ellenére a legtöbb család életminősége nem változott (lásd az előző pontban említett példát). A közkifolyó használata ingyenes, a legszegényebb rétegek számára pedig éppen ez a legfontosabb szempont. Amennyiben nincsenek közkifolyók, úgy az önkormányzat köteles tartályos ivóvizet biztosítani.

Közérdekből, vagy a díjfizetés elmulasztása miatt a lakossági vízellátást a közüzem időben és mennyiségben korlátozhatja, azonban a létfenntartási ivó- és közegészségügyi, katasztrófa-elhárítási vízigények kielégítéséhez szükséges vizet ebben az esetben is szolgáltatni kell.⁴⁵

Segítő szervezetek több telepen létesítettek és tartanak fenn mosdásra és mosásra alkalmas közös vizes helyiséget, épületet („közösségi fürdő”, vagy a nem túl jól hangzó „szociális fürdő” elnevezéssel).⁴⁶ A beszámolók szerint az ilyen létesítményeket a rászoruló lakosság szívesen veszi használatba, hiszen ingyen kap meg olyan szolgáltatásokat, lehetőségeket, amelyeket – különösen a téli időszakban – nem tudnak a háznál maguknak biztosítani. Az ilyen létesítmény, főleg, ha a tervezésénél a „közösségi” szempontok domináltak a „szociális” fölött, egyben találkozási helyé, közösségi térré is válik. Tervezésénél azonban mindenképpen figyelembe kell venni az adott közösség értékrendjét, szokásait, igényeit.

? *Vannak-e a térségben olyan szegregált településrészek vagy telepek, ahol sem az ivóvíz-, sem a csatornahálózat nincs kiépítve, vagy kiépített ugyan, de a lakosok anyagi okokból nem tudnak csatlakozni a rendszerre?*

Az ilyen területeken a törvény által előírt vízvételi lehetőség (közkifolyó vagy tartályos ivóvíz) biztosított-e?

⁴⁵ A vízgazdálkodásról szóló 1995. évi LVII. törvény és a közműves ivóvízellátásról és a közműves szennyvízelvezetéséről szóló 38/1995. (IV. 5.) kormányrendelet rendelkezései szerint.

⁴⁶ A legismertebb példa a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által létesített és fenntartott fürdő Monoron, amelyet napi 150–200 ember is használ (lásd pl.: www.maltai.hu/mini.php?action=new&newid=664&printit=1)

Vannak-e olyan családok, akiknek infrastrukturális okokból problémát okoz a mosás vagy a mosdás (különösen a téli időszakban)? Vannak-e jelzések ezzel kapcsolatba hozható problémákról (pl. iskolából jelzés a gyerekek nem megfelelő tisztasági állapotára) Hogyan lehet ezen a helyzeten változtatni, segíteni?

3.5. Humán közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés

A szegénység újratermelődésének megállításához alapvető feltétel legalább az oktatási-nevelési, szociális és gyermekjóléti, egészségügyi alapszolgáltatások biztosítása, valamint az ezekhez való egyenlő hozzáférés segítése. Sajnos jellemző, hogy az ország hátrányos helyzetű térségeiben nincsenek, vagy rossz minőségűek a szolgáltatások. Emellett fontos, hogy valóban mindenki egyformán hozzáférjen a meglévő közszolgáltatásokhoz, és ne csak statisztikailag – „van óvoda, jöhet mindenki” –, hanem a valós élethelyzetben is. Gyakori eset, a példánál maradva, hogy megfelelő számú férőhely biztosítása mellett sem jut el minden gyerek óvodába közlekedési nehézségek, erős társadalmi megosztottság, megbélyegzettség miatt, vagy más okból. Az egyenlő hozzáférés alatt tehát itt többet értünk annál, minthogy elvileg rendelkezésre áll az adott szolgáltatás, itt a valós *hozzájutást*, a szükségletek és a szolgáltatások tényleges találkozását kell vizsgálnunk, hiszen a cél az, hogy a leszakadó rétegek e szolgáltatások igénybevételével esélyt kapjanak a szegénységből való kitörésre. Ebből következik, hogy sok esetben a szolgáltatóknak a feltételek megteremtésén túl extra tevékenységeket is kell végezniük ahhoz, hogy a rászorulóknak valóban igénybe vegyék a szolgáltatásokat (szociális ügyintézés, felkészítés stb.) – hiszen csak így érhetünk el valós, pozitív változásokat. Fontos tehát, hogy a térségfejlesztő szakemberek is átlássák a helyzetet és felismerjék a problémák fejlesztési vonatkozásait. Ehhez adunk szempontokat és példákat a következő oldalakon.

3.5.1. A szolgáltatások fizikai elérhetősége

A szolgáltatások igénybevétele a mélyszegénységben élő családok számára nagymértékben függ a közlekedési tényezőktől. Még kistelepüléseken is előfordul, hogy a lakosok egy része külterületen, a szolgáltatásoktól távol él, és egyes külterületi szegregátumok (volt majorságok, puszták) esetében ez akár mélyszegénységben élők tömegeit is érintheti. További nehézség, hogy a humán szolgáltatásokhoz kapcsolódó ügyintézés egy része végett járásközpontokba, esetleg a megye/régió központjába kell eljutni, a tömegközlekedés költségeit pedig sokan nem tudják megfizetni. A mélyszegény családok ezeket a szolgáltatásokat szinte biztosan csak segítséggel tudják igénybe venni.

Még egyszer érdemes kihangsúlyozni, hogy a humán szolgáltatások egyes térségekben nem vagy alig érhetők el, a szakemberek kapacitáshiányokkal és infrastrukturális nehézségekkel küzdenek. A szolgáltatások területi egyenlőtlenségeinek kiegyenlítése, a koncentráló társadalmi problémákra ténylegesen reagáló fejlesztése alapvető fontosságú. Jellemző példa, hogy a működő bölcsődei férőhelyek alig több mint 3 százaléka található a 33 leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségben. Egy másik jellemző adat, hogy az adósságcsökkentési támogatásban (és így adósságkezelési szolgáltatásban is) részesülők mindössze 5 százaléka él a 33 LHH kistérségben (2011-es adatok alapján⁴⁷), miközben tudjuk, hogy a leszakadó térségekben élők tetemes adósságokat, díjhátralékokat halmoznak fel.

Elsősorban városok nagyobb szegregátumaival kapcsolatban tapasztalható az a törekvés, hogy a szolgáltatások egy részét a telepen élők számára helybe viszik. Ez ugyan egyfelől segíti a rászorulókat a hozzáférésben, másfelől viszont párhuzamos szolgáltatást hoz létre, vagyis egy adott szolgáltatást a különböző státuszú lakosok elkülönülten, két különböző helyszínen vesznek igénybe. Ezzel megvalósul a lecsúszott közösség teljes elszigetelődése: már sem a lakóhelyen, sem a közszolgáltatások igénybevételekor nem keveredik a lakosság magasabb státuszú tagjaival, ami a helyi társadalom beláthatatlan mértékű és következményű kettészakadásához vezet. Hasonló helyzethez, ráadásul az esélyegyenlőség sérüléséhez vezet az is, amikor egy adott társadalmi helyzetben vagy földrajzi viszonylatban élők a jobb minőségű szolgáltatásokat – például jobb iskola, jobb egészségügyi ellátás – a távolság vagy a közlekedési nehézségek miatt nem, vagy csak nagy nehézségek árán tudják igénybe venni.

A fentiek alapján tehát a cél kettős: a mélyszegénységben élők meg tudják közelíteni, fizikai értelemben el tudják érni a humán szolgáltatásokat (melynek feltétele, hogy egyáltalán legyenek szolgáltatások), ugyanakkor ne alakuljanak ki párhuzamos, szegregált ellátórendszerek sem. Egyszóval azt kell elérni, hogy minden lakos ugyanahhoz a jó minőségű szolgáltatáshoz férjen hozzá.

Az ÚMVP-ből finanszírozott falu- és tanyabuszok használatával számos önkormányzat ad segítséget a rászorulóknak akár a mindennapos, akár az alkalmi közlekedésben. Ennek ellenére, vagy e mellett is fontos lehet feltérképezni – például a családsegítő szolgálat segítségével –, hogy vannak-e a településen élő szegény családoknak olyan ügyei, amelyeket közlekedési nehézségek miatt nem tudnak elintézni, és lehet-e ebben segítséget találni számukra.

⁴⁷ Adatforrás: TEIR Interaktív elemző rendszer

Példa: Biztos kezdet gyerekházak elhelyezése⁴⁸

Angol mintát átvéve, a gyerekek korai fejlesztésének biztosítására indul el a Biztos Kezdet Program. A program fő célja, hogy „minden gyerek képes legyen képességeinek legteljesebb kibontakoztatására, bárhol is éljen az országban, és közel egyenlő eséllyel induljon, amikor megkezdzi az iskolát. A Biztos Kezdet Program szellemében működő gyerekházak alkalmasak arra, hogy megadják azt a támogatást, amelyre a kisgyerekeknek és szüleiknek szükségük van.” A hozzáféréssel kapcsolatos, fent említett kettős célt, illetve az ehhez kapcsolódó dilemmát jól szemlélteti, hogy a gyerekházak létesítésekor a hozzáférés, a jó megközelíthetőség és a nem telepi elhelyezés együtt jelent meg hangsúlyos tervezési elemként, vagyis az a szempont, hogy az általában elkülönülten élő rászorulóknak könnyen meg tudják közelíteni a gyerekházat, párosult azzal a céllal, hogy kimozduljanak a szegregált lakókörnyezetből, és integrált környezetben vegyék igénybe a szolgáltatást. Természetesen mindez ahhoz a célhoz is hozzájárul, hogy a gyerekházakat ne csak a szegregátumban élők vegyék igénybe, hanem a település teljes rászoruló lakossága, ezzel is hozzájárulva a különböző társadalmi rétegek integrációjához.

Vannak-e a térségben olyan mélyszegény családok, akik közlekedési nehézségek miatt nem jutnak hozzá mindennapos vagy eseti szolgáltatásokhoz? (A kérdés megválaszolásában a szociális ellátórendszer munkatársai tudnak segíteni.) Az önkormányzatok meglévő eszközeivel (pl. falubusz) milyen módon lehet segíteni ezeken a problémákon? A szolgáltatások jobb szervezésével lehet-e javítani a hozzáféréseken?

3.5.2. Hozzáállás (befogadás) kérdése

Az előítéletek, a *társadalom megosztottsága* miatt sok helyen tapasztalható, hogy a közszolgáltatóknál dolgozók nem segítők, befogadók, hanem inkább *elutasító hozzáállást* tanúsítanak (mellesleg gyakran nem csak a mélyszegény, roma családokkal szemben). A szegényekkel, romákkal szembeni lekezelő, elutasító attitűd a különféle ügyintézők kapcsán a legszembetűnőbb, pedig tanult emberek is nehezen igazodnak el, szorulnak segítségre a bürokrácia útvesztőiben. Ebben az esetben a helyzet – és annak megoldása – legalább egyértelmű: el kell érni, hogy az „ügyfelek” minél tájékozottabban induljanak ügyeiket elintézni, a szolgáltatók pedig maximálisan segítsék őket, átmenetileg pedig tanácsadással vagy akár személyes kíséréssel kell segíteni a rászorulókat.

A *közoktatásban* a helyzet nehezebb és bonyolultabb. A nyomorban felnövő gyerekek általában különféle behozhatatlan hátrányokkal érkeznek az oktatási intézményekbe, ami aztán maga után vonja a kiközösítést, megbélyegzést, végül a le- és kimaradást. Számos megvalósult példában látjuk (pl. a *gyerekszegénység*

⁴⁸ Az idézetek forrása: Szomor Éva (2010): *Biztos kezdet és a gyerekházak – Mit és hogyan tegyünk a gyerekházakban*. MTA Gyerekszegénység Elleni Program; www.gyerekesely.hu

elleni program eredményeiben), hogy különböző iskolán kívüli kiegészítő szolgáltatásokkal – gyerekház, tanoda stb. – az ilyen helyzet kialakulását meg lehet előzni. Emellett az oktatási intézmények feladata lenne – amit a jelenlegi kapacitások mellett persze nem is nagyon lehet elvárni –, hogy a lemaradt gyerekek *felzárkóztatása* érdekében hatékony lépéseket (pedagógiai asszisztens, iskolai szociális munkás alkalmazása, differenciált pedagógiai eszközök használata stb.) tegyen.

Még rosszabb a helyzet ott, ahol *oktatási szegregáció* alakul ki – akár egy intézményen belül, akár több intézmény között. Ilyenkor a hátrányos helyzetű, szegény és/vagy roma gyerekek alapvetően külön osztályban vagy külön iskolában tanulnak, általában jóval alacsonyabb színvonalon. Ezzel egyrészt végképp elveszítik az esélyt a nyomorból való kitörésre, másrészt a már többször tárgyalt elkülönülés, társadalmi megosztottság még élesebbé válik.⁴⁹

Mindez természetesen messze túlmutat a térségfejlesztő szakemberek hatáskörén, ugyanakkor – éppen a kiegészítő szolgáltatások terén – hatékonyan tudja segíteni akár a tervezés, előkészítés folyamatát, akár a forrásteremtést. Emellett a különböző térségi szereplők – szociális szolgáltatók, a közoktatási intézmények dolgozói, pedagógusok stb. – közötti párbeszéd elősegítésével, együttműködések generálásával számos problémára lehet megoldásokat találni.

Példa: Személyes segítség az ügyintézésben⁵⁰

A kaposfői plébános, Somos László atya közel két évtizede végez szociális jellegű segítő munkát a környező, cigányok lakta településrészekben. A Baglas-pusztán kialakított közösségi ház és tanoda működtetése mellett szociális munkások egyénileg is segítik az ott élő családokat. Munkájuk egyik fontos feladatát jelenti a különböző hivatalos ügyek intézésében nyújtott segítség, ami az elintézendő feladatok értelmezésén túl az „ügyfelek” személyes elkísérését is jelenti a hivatalokba. Erre az időigényes tevékenységre az a sajnálatos felismerés vezetett, hogy az ügyintézők a romákkal szemben diszkriminatívak, ügyeik elintézésében nem adják meg az elvárható segítséget.

⁴⁹ Az iskolai szegregáció kérdése évek óta napirenden van, sok érv hangzik el pró és kontra. E kiadvány keretei közt nincs lehetőség a téma alapos ismertetésére, de részletesen olvashat erről a következő tanulmányban: Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 959–1000; http://epa.oszk.hu/00000/00017/00164/pdf/1_kertesi-kezdi.pdf

⁵⁰ Forrás: Somos László személyes elbeszélése; lásd: www.youtube.com/watch?v=RkY49oP6l4w

Érkeznek-e a térségben olyan visszajelzések, hogy a szegényeket vagy romákat diszkriminálják a szolgáltatók?

Szükség esetén kapnak-e a rászorulóknak segítséget az ügyintézéshez?

Melyek azok a települések a térségben, ahol jellemző az iskolai szegregáció?

Történtek-e lépések a szegregáció oldására?

III. A FOGLALKOZTATÁS ÉS JÖVEDELEMSZERZÉS HELYI LEHETŐSÉGEI

3.6. Közfoglalkoztatás szervezése

A *közfoglalkoztatás* nehezen átlátható és sok vitát kavarázó ügy, ezért a szokásosnál nagyobb terjedelmet szánunk értelmezésére és különböző eszközeinek bemutatására. A közfoglalkoztatás fogalma a középkortól ismert és általában azokban az időszakokban kap nagyobb hangsúlyt, amikor a korábbi gazdasági formák átalakulóban vannak, felbomlik a munkaerő-piaci egyensúly, s az átmenet ideje alatt az állam kénytelen beavatkozni a munkanélküliségből eredő *jövedelemhiány pótlására*. Elsődleges feladata tehát *átmeneti jelleggel* a jövedelemhiány pótlása és ezzel a megélhetési bűnözés kialakulásának megelőzése, és ilyen értelemben inkább tekinthető *szociálpolitikai*, mint foglalkoztatáspolitikai eszköznek. A közfoglalkoztatás a paternalista hagyományokat követő állami gondoskodás egyik formája, mindig meghatározott idejű és kötelező.

Az elsődleges cél mellett azonban a közfoglalkoztatásnak egyéb feladatai, funkciói is vannak, amelyek egy adott beavatkozási politikában eltérő hangsúlyt kaphatnak. Az egyik funkció, hogy a rászorulóknak társadalmilag hasznos, a köz érdekét szolgáló *állami/önkormányzati feladatokat, fejlesztéseket* végezzenek el, ami egyben a jóléti kiadások csökkentését (a segély kiváltását) is jelenti. Emellett fontos cél a *leszakadók, a munkához nem jutó emberek felzárkóztatása* vagy legalább szinten tartása annak érdekében, hogy a *munkaerő-piaci feltételek javulásakor* képesek legyenek visszailleszkedni a munkavállalói körbe, és ebben a funkciójában *foglalkoztatáspolitikai eszköznek* is tekinthető.

A munkaerő-piaci egyensúly felbomlása az egyes országokban más-más réteget veszélyeztet. Míg Nyugat-Európában inkább a városi szegények, a fiatalok és a bevándorlók a leginkább érintettek, Magyarországon elsősorban az *alulképzettek* – és az ebben a körben felülreprezentált romák – a fő veszteségek. Mindig nehéz megállapítani, hogy az aktív munkaerő-piaci programok közül az adott

situációban és az adott célcsoport tekintetében melyek lesznek sikeresek, ezért a különböző államok és kormányok más-más eszközcsoaggal próbálkoznak.⁵¹

Magyarországon a rendszerváltást követően fokozatosan alakultak ki a közfoglalkoztatás különböző formái. Az elsőként bevezetett *közhasznú munka* elsősorban az önkormányzatok munkaerőigényét kívánta kielégíteni a munkaügyi központ által kiközvetített munkanélküliek (álláskereső) bevonásával. A 90-es évek közepén bevezetett *közmunkaprogramokat* az állami Közmunka Tanács pályázatos rendszerén keresztül különböző közhasznú szervezetek vehették igénybe, amelyek a programok keretein belül kvázi szezonális munkára alkalmaztak szintén regisztrált álláskeresőket. Végül a 90-es évek végén bevezetett *közcélú foglalkoztatás* települési *közfoglalkoztatási tervek* alapján a rendszeres szociális segínyt kérelmező személyek foglalkoztatását biztosította önkormányzati közfeladatok ellátásával. E rövid összefoglalóból is látszik, hogy a felsorolt három program esetében is eltérő hangsúlyt kapnak a közfoglalkoztatás másodlagos funkciói.

2011-től azonban megváltozott e rendszer, a korábbi három típus helyébe az *egységes közfoglalkoztatás* lépett. Az új rendszer deklarált célja, hogy minél több munkára képes és kész, aktív korú, azonban a munkaerőpiacról kiszorult munkavállaló foglalkoztatási lehetőségét teremtsen meg a közfeladatok ellátásával.

Az eltérő élethelyzetek és szükségletek szerint azonban az új rendszer is többféle eszközzel él (az összefoglaló rövidített, ezért jogi értelemben nem pontos): (1) A *rövid időtartamú közfoglalkoztatás* 1–4 hónapos időtartamra napi 4 órás munkaidőben biztosít közfoglalkoztatási jogviszonyt. (2) A *hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás* keretében értékteremtő, szakképzettséget is igénylő munkák végzésére vonhatók be 2–12 hónapos időtartamra napi 6–8 órában álláskereső közfoglalkoztatási jogviszonya keretében. (3) Az *országos közfoglalkoztatási program* olyan közfoglalkoztatási forma, amely a mindenkori munkaerő-piaci helyzet, illetve az esetleges „vis maior” helyzetek kezelésére, több ágazatot átfogóan indítható. A felsorolt, törvény által rögzített eszközöket aztán különböző programok közzétételével hirdetik meg. Ilyenek a Startmunka-program vagy a hátrányos helyzetű, illetve az egyéni döntés alapján kiemelt kistérségekben megvalósuló Startmunka-mintaprogramok.

A közfoglalkoztatás szervezése és szabályozása ugyanakkor több olyan kérdést is felvet, amelyek az alapvető emberi jogok teljesülésével és a helyi kormányzási rendszer „demokratikusságával” is összefüggenek. A „köz szeme előtt”, gyakran megalázó körülmények között, valamiféle egyen-munkaruhában végzett „köz-munka” stigmatizáló hatását, miközben az erre kötelezett személyek ráadásul

⁵¹ Felhasznált és ajánlott irodalom: Csorba Judit: „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 2010/1., 26–50. www.szociologia.hu/szociologiai_szemle_20101

elveszíthetik egyéb megélhetési stratégiáikat (alkalmi munkák elvállalása, gyűjtés stb.). Komoly problémát okozhat és okoz is több településen, hogy mivel a közfoglalkoztatásban való részvétel a segély folyósításának is feltétele, ezért ha valaki bármilyen okból elveszíti vagy nem kapja meg a közfoglalkoztatást, akkor teljesen jövedelem nélkül maradhat. És mivel a közfoglalkoztatásban való részvétel lehetősége nagyban a település vezetőségén múlik, egy nagyon erős függőségi viszony alakul ki, amelyben az önkormányzati vezetők szinte túlzás nélkül élet és halál uraivá válnak.

Jelen útmutatónak nem célja a közfoglalkoztatás elvi kérdéseit mélységeiben tárgyalni, de nem célja a közfoglalkoztatás-szervezés napi teendőivel és problémáival kapcsolatban sem gyakorlati tanácsokat adni, hiszen ez a napi településüzemeltetési rutin részét képezi egy évről évre változó szabályozási környezetben. Fontos azonban, hogy a közmunkaszervezéssel kapcsolatos alapvető kérdéseket és lehetőségeket érintsük, hiszen a térségfejlesztő szakemberek munkáját, szakmai fókuszát ez számtalan ponton érinti.

3.6.1. Hasznos munkavégzés

A közfoglalkoztatás bármelyik másodlagos célját (közhasznú feladatok ellátása, leszakadók felzárkóztatása) is nézzük, nyilvánvaló, hogy csak akkor válhat a program sikeressé, ha a bevont személyek valóban hasznos feladatot látnak el, és ezáltal közösségük számára hasznosnak érzik magukat. A haszontalan munkavégzés azt a büntető hozzáállást tükrözi, hogy a rászoruló „dolgozzon meg a segélyért”, miközben tudjuk, hogy a legtöbb esetben a segélyre szorulóknak lényegében nem tehetnek a helyzetükről. A rendszerváltás után hatalmas tömegben szűntek meg azok a foglalkoztatók, akik az alulképzett munkaerőt felvették, és az azóta felnövő generációk jobb képzésére sem fordított nagy figyelmet az állam.

Alapvetően értelmes célnak látszik, hogy a közfoglalkoztatottak önkormányzati, településüzemeltetési feladatokat lássanak el. Ugyanakkor könnyen előáll az a kifacsart helyzet, hogy az önkormányzatok anyagi nehézségeik miatt kénytelenek leépíteni az intézményeik foglalkoztatotti létszámát (vagy azok már korábban leépültek), majd gyakran éppen a korábbi munkavállalót – immár regisztrált álláskeresőként – közfoglalkoztatotti státuszban visszaveszik. Sajnos ezek a folyamatok általában olyan anyagi kényszerek mentén alakulnak ki, amelyekre nincs ráhatásunk, de nyilvánvalóan az volna az ideális, ha adott feladatok ellátását valós foglalkoztatással oldanánk meg. Az „értéktéremtő közmunka” esetében azzal a ténnyel is szembe kell néznünk, hogy amennyiben az értéktéremtés, a munkavégzésből származó haszon válik elsődleges céllá, úgy a közmunkások kiválasztásában könnyen egyfajta lefőlözés válhat jellemzővé, vagyis a legeleset-

tebbek, legelmaradottabbak (akik számára a jövedelempótlás a legfontosabb volna) kisebb eséllyel kerülnek be a rendszerbe.

A közcélú munkavégzési támogatáshoz az önkormányzatoknak *közfoglalkoztatási terveket* kellett készíteniük. Mint minden terv esetében, itt is felmerülhet a kérdés, hogy milyen párbeszéd, egyeztetési folyamat kísérte a tervezést. Bár 2011-től nem kell ilyen terveket kötelezően előállítani, vannak önkormányzatok, amelyek saját érdekükben továbbra is tervezett módon próbálják a közfoglalkoztatást lebonyolítani. A térségfejlesztő szakemberek segítséget nyújthatnak abban, hogy a közfoglalkoztatási tervek készítése során sikerüljön azonosítani a lehető leghasznosabb és a helyi közösséget leginkább szolgáló tevékenységeket. Fontos megtalálni azokat a feladatokat, ahol valóban nélkülözhetetlen a foglalkoztatás, ami valóban értéket teremt, hiszen az itt végzett munkát – megfelelő munkakörülmények között – feltehetőleg nem fogják a bevontak megalázónak és feleslegesnek érezni.

A közfoglalkoztatás szervezésének egyik különösen nehéz pontja a téli foglalkoztatás megszervezése; ez részben a foglalkoztatási programok hibája, amennyiben a finanszírozás esetleg szünetel az év első hónapjaiban, másrészt – különösen a mezőgazdasági foglalkoztatás dominanciája mellett – nehéz értelmes tevékenységeket találni télen. A téli foglalkoztatás fontosságát az is növeli, hogy a munkanélküli rászorulóknak általában nyáron van több alkalmi munkavállalási lehetősége, s ha ilyenkor kell a közfoglalkoztatásban is dolgozniuk, akkor létfontosságú bevételektől – és munkatapasztalatoktól – eshetnek el.

A mélyszegény, és különösen a roma lakosság jelentős része szegregátumokban, vagy legalábbis alacsony státuszú, infrastrukturálisan elmaradott településrészekben él. Indokolt lenne az ilyen településrészekről közfoglalkoztatásba bevont személyekkel a saját lakókörnyezetükkel kapcsolatos karbantartási – és lehetőleg fejlesztési – munkákat végeztetni. Ezzel egyrészt változhat a saját lakókörnyezetéhez fűződő viszonya, hiszen annak fejlesztéséhez maga is hozzájárult, másrészt a munkához való hozzáálláson is segít, ha saját maga és családja, közössége számára hasznos feladatokat lát el.

 Kisebbségi településeken az emberek úgy-ahogy ismerik egymás képességeit, egy bizonyos lakosság felett azonban minden bizonnyal hasznos az álláskereső *szakértelmét és speciális tudásait leltárba venni*, és erre is figyelmet fordítani a közfoglalkoztatási terv elkészítésénél. A profilba vágó, esetleg a bevontak által javasolt tevékenységek ellátása lehet a legjobb motiváció az értéktérítő és pozitív személyiségformáló munkavégzéshez. Mindezt természetesen közösségi keretek között, például témába vágó közösségi beszélgetések során, önkéntes alapon lehet megtenni, hiszen az önkormányzatnak nem feladata ilyen leltárak összeállítása.

Példa: Közmunkaszervezés Nagyszokolyon⁵²

A Tamási kistérségben lévő – a Mélyszegénység programban is részt vevő – kb. 860 fős Nagyszokoly polgármestere 2010 óta a közfoglalkoztatás lehetőségével élve próbálja fellendíteni a települést, munkát és jövőt adva a lakosoknak. A mezőgazdaság hagyományai erősek a településen, korábban minden családnak volt belterületi és szőlőhegyi kertje is, viszont a fiatal generációk életéből a földművelés, az állattartás gyakorlatilag kimaradt. E hiányzó tudás megszerzésére az önkormányzat tankertet létesített. A település kevéske saját tulajdonú földterületét először a nem használt belterületi kertek szívességi használatba vételével, majd állami területek megígénylésével egészítette ki, így jelenleg 70 hektárt tudnak művelésbe vonni.

A közfoglalkoztatási támogatáshoz kapcsolódó beruházási lehetőségekkel élve a zöldségtermesztést ribizlitelepítéssel egészítették ki, mert a ribizli feldolgozásában további lehetőségeket látnak. A falu utcáit – ahogyan régen is volt – gyümölcsfákkal ültetik be, ezeket a lakosok szabadon használhatják majd. Cél, hogy a falu „folytontermő” legyen, hiszen a termést elsősorban felhasználó konyhák és a foglalkoztatás szempontjából is erre van szükség. Egy épülő savanyítóüzemmel tovább bővülnek a lehetőségek, s nem utolsósorban a település bevételi forrásai. Szintén a közfoglalkoztatás adott arra lehetőséget, hogy a települési intézmények fűtését gázzal átállíthassák faapríték-tüzelésre. Jelenleg 138 munkanélküli dolgozik a közfoglalkoztatásban, egyelőre évente csak néhány hónapig. A polgármester erős víziója és a jó szervezés hatására a közfoglalkoztatás Nagyszokolyon valóban a lehető legjobban betölti a neki szánt funkciókat.

A térségben 2011 előtt készült közfoglalkoztatási tervek tartalmaznak-e innovatív, előrevivő elemeket? Ha nem, bevihetők-e ilyen elemek a közmunka szervezésébe?

Készülnek-e még közfoglalkoztatási tervek a térségben? Ha igen, milyen módon, milyen egyeztetési folyamatok mellett?

Segíti-e a közmunka a település környezetének fejlesztését, a hiányzó szolgáltatások biztosítását?

Lehet-e, kell-e erősíteni a közfoglalkoztatás szervezésével kapcsolatos térségi intézményi együttműködéseket?

3.6.2. Munkaerő-piaci reintegráció

Egy további fontos szempont és feladat annak felülvizsgálata, hogy a közfoglalkoztatás mennyiben tud hozzájárulni a bevont álláskereső *munkaerő-piaci reintegrációjához*, vagyis az elsődleges munkaerőpiacra való visszatéréséhez, illetve munkakultúrájának fenntartásához, erősítéséhez. A jelenlegi közfoglalkoztatási programok tapasztalatai azt mutatják, hogy meglehetősen alacsony az elsődleges munkapiacra visszakérülők aránya. Ez azonban nem meglepő, hiszen az a munkaerő-piaci válság, amely a közfoglalkoztatás ilyen mérvű felfutásához

⁵² Forrás: Bors Bálinttal, Nagyszokoly polgármesterével készített interjú (2013).

vezetett az elmúlt évtizedben, még mindig tart, sőt előre láthatóan a leszakadó, leghátrányosabb helyzetű térségekben a közeljövőben nem is várható jelentős pozitív elmozdulás. A nem, vagy alig létező elsődleges munkaerőpiacra tehát nem, vagy alig lehet visszavezetni az álláskeresőket. Az ország jobb helyzetű, jobban működő munkaerőpiaccal rendelkező térségeiben azonban a reintegráció, mint a közfoglalkoztatás egyik célja, nyilvánvalóan magasabb prioritást kap.

Mindezek ellenére az ország valamennyi térségében fontos feladat a *munkavállalói készségek* szinten tartása, fejlesztése. A szociális foglalkoztatásnak (pl. a szociális földprogramoknak) az egyik célja éppen az, hogy a bevontak munkafegyelmét, munkabírását, készségeit néhány év alatt felhozza arra a szintre, amivel egyáltalán esélyessé válhat a munkavállalás az elsődleges munkaerőpiacon. Ez azonban egyfajta összetett képzési, szocializációs folyamat, amihez különösen fontos az ágazati együttműködés.

A foglalkoztatási készségek egyik szintje a *képzettség*, a konkrét szakmák, foglalkoztatók által elvárt *szaktudások és készségek* megléte. A munkaerőpiac olyan mértékű beszűkülése esetén, amely ma a leszakadó térségekben tapasztalható, csak a meglévő foglalkoztatók konkrét igényeihez szabott, de egyben a potenciális munkavállalók személyes adottságait is feltérképező és figyelembe vevő differenciált képzések segíthetik elő, hogy a közfoglalkoztatásba bevontak visszatérhessenek az elsődleges munkaerőpiacra. Ezeket a képzési programokat helyben, a helyi viszonyok és adottságok ismeretében, a helyi szereplőket megszólítva lehet kidolgozni, finomra hangolni.

A munkavállalói kvalitások egy másik szintjét jelentik az általános *szociális és közösségi készségek*. Ilyenek például a pontosság, a munkabírás, a felelősségvállalás vagy az együttműködési készség. Ezeket nem lehet tanfolyamokon megszerezni, viszont a közösségben végzett tevékenységek, a közösség személyiségformáló ereje képes pozitív változást elérni. Azt is vizsgálni kell tehát, hogy milyen a közfoglalkoztatás közösségi kerete, milyen együtt dolgozó csoportok alakulnak, ezeket milyen módszerekkel vezetik, milyen közösségi dinamikák működnek bennük. Fontos a vegyes csoportok kialakítása, amelyekben mindenkinek lehetősége nyílik együttműködni más szakmai vagy szociális háttérű emberekkel. Fontos az egyéni felelősségvállalás előtérbe kerülése, sikerélmények szerzése, a közösség megbecsülése.

 A fenti állítások egyhangúlag az ágazati együttműködés fontosságát támasztják alá: meg kell teremteni a közfoglalkoztatást szervezők és a térségi szociális ellátórendszerben dolgozók, a munkaügyi kirendeltségek szakértőinek folyamatos együttműködését. Ennek szervezése, elősegítése is lehet a térségfejlesztő szakember feladata.

Milyen a térségi szereplők együttműködése a közfoglalkoztatás szervezése kapcsán? Vannak-e közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó képzések? Ha igen, ezek tananyaga, célja mennyiben térségspecifikus? Kik, milyen partnerségben szervezik ezeket? Melyek a térségben azok a civil vagy közösségi kapacitások, amelyek bevonhatók az álláskereső szakértelmének, tudásának feltérképezéséhez, közfoglalkoztatással kapcsolatos párbeszéd, megbeszélések generálásához?

3.6.3. Közmunka a települési önellátást segítő tevékenységekben

A munkaerő-piaci válság hatására különböző túlélési stratégiák jelentek meg, amelyekben általában jellemző az önkormányzat jelentős szerepvállalása. Az egyik ilyen stratégia abból indul ki, hogy ha nincs megfelelő szintű foglalkoztatás, akkor legalább a település/térség élelmiszer- és energiaellátását lehetőleg a helyi munkaerő biztosítsa. Ez sokak szemében visszalépésnek, vagy a szabad piacgazdaság elveivel szembemenőnek tűnik, ugyanakkor a logikája egyszerű és érvényes. A problémát az jelenti, hogy állami támogatással zajlanak olyan tevékenységek, amelyek „normálisan” a piacgazdaság keretében valósulnának meg, illetve az állami támogatás teszi az így megtermelt javakat árban versenyképesé. Ugyanakkor tudjuk, hogy egy áru értékét nemcsak az előállítás költségei határozzák meg, hanem minősége és az előállítás/beszerzés társadalmi hasznai vagy éppen kárai (amiket viszont általában nem a piacgazdasági szereplő fizet meg, hanem az érintett államok).

A családi szintű önellátásra törekvő helyi gazdasági kezdeményezéseket a szociális gazdaságról szóló 3.8. alfejezetben tárgyaljuk. A közfoglalkoztatás kapcsán azonban meg kell említenünk azokat a törekvéseket, amelyek a települési önellátást és az egészséges, helyi élelmiszer-ellátást, illetve a fenntartható helyi energiagazdálkodást mint társadalmilag hasznos célt állítják a közfoglalkoztatás fókuszába. Mindennek lendületet adott a mezőgazdasági célú Startmunka-mintaprogramok indítása, illetve a Startmunka-programban a mezőgazdasági jellegű foglalkoztatás lehetővé tétele. Ennek keretében akár az önkormányzati intézmények energiaellátását, akár ezen intézmények közétkeztetéséhez szükséges alapanyag-ellátásának egy részét közfoglalkoztatottakkal állítják elő. A modell alapvetően megfelel a korábbiakban részletezett kritériumoknak, hiszen a közfoglalkoztatottak hasznos munkát végeznek, ráadásul általában olyan területen, amelyhez személyesen is kötődnek.

Példa: Startmunka-mintaprogram Rozsályon⁵³

Az önellátó település mintapéldája és úttörője a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Rozsály. A település adottságai az átlagosnál kedvezőbbek, mert a téesz felbomlásakor nem minden földet és gépet adtak magánkézbe. Az elmúlt két évtizedben gyakorlatilag felépítettek egy téesz-helyettesítő önkormányzati gazdaságot, ahol a növénytermesztés, az állattartás és az energiagazdálkodás is a település önfenntartását, függetlenségét szolgálja. Ehhez kapcsolódik jóléti bolt üzemeltetése, ahol az őstermelők bizományban otthagytott termékeit is forgalmazza, valamint a Panyola községgel közösen létrehozott szociális szövetkezet. A rozsályi sikerek adták a Startmunka mezőgazdasági mintaprogramjának egyik mintáját, előzményét, így nem csoda, hogy a település jelenleg maga is e program keretében kap támogatást arra, hogy a települési önellátását erősítő hosszú távú stratégiáját folytassa. 2011 végén a 90 segélyezett közül 65 embert tudtak a közfoglalkoztatás keretében alkalmazni, közülük hatvanan termelőmunkát végeztek.

Folytatnak-e a térségben közfoglalkoztatás keretében termelő tevékenységet (akár az élelmiszer-, akár az energiaellátás területén)?

Hogyan élik meg a közfoglalkoztatottak ezt a tevékenységet? Mi a lakosság véleménye: vannak-e konfliktusok a közmunka vagy annak produktuma miatt? Van-e olyan felvevőkapacitás a térségben (konyha, intézményekben fa- vagy vegyes tüzelésű kazán), amelyre alapozva érdemes termelő közfoglalkoztatást szervezni?

3.7. A foglalkoztatottság bővülésének elősegítése

A piaci foglalkoztatás volumenére számos eszközzel lehet hatni, ám ezek elsősorban az országos szakpolitikák szintjére tartozik. Ilyenek például a gazdasági növekedéssel kapcsolatos tényezők befolyásolása (pl. stabil üzleti környezet, adminisztrációs terhek csökkentése, hitelpolitika, adópolitika), a munkaerő költségeinek csökkentése (a bért terhelő adók mérséklése, a minimálbér szintjének változtatása, bértámogatások, a munkába járás támogatása), a jóléti ellátásokkal kapcsolatos tényezők változtatása (álláskeresés számonkérése, hozzáférési feltételek), ezen felül a munkavállalók támogatása (képzések, átképzések, mobilitás támogatása stb.).⁵⁴

⁵³Forrás: www.elelmiszer.hu/greennovacio/cikk/peldaerteku a magyar onfenntartó falu; fotók forrása: www.szon.hu, www.elelmiszer.hu

⁵⁴ Forrás (elsősorban): Scharle Ágota (2013)

Ebben az alfejezetben arra keressük a választ, hogy a helyi döntéshozók, fejlesztő szakemberek mely területeken tudnak beavatkozni a foglalkoztatás bővítése érdekében. Leegyszerűsítve négy módon válhat valaki foglalkoztatottá: 1) munkát kap az önkormányzatnál vagy egy önkormányzati intézménynél; 2) helyi kisvállalkozás (esetleg civil szervezet) alkalmazásába kerül; 3) térségi nagyfoglalkoztatónál (ha van ilyen) szerez munkaviszonyt; 4) önfoglalkoztatóvá, vagyis vállalkozóvá válik. Itt most sem az önkormányzati munkahelyekkel, sem a valós foglalkoztatásnak nem tekinthető közfoglalkoztatással nem foglalkozunk, hanem az elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedés lehetőségeit vizsgáljuk. A lehetséges beavatkozásokat két csoportba osztottuk aszerint, hogy az álláskeresőket vagy a foglalkoztatókat támogatja.

3.7.1. Az álláskeresők támogatása

Magyarországon a tartós munkanélküliség az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen csoportokat érinti leg súlyosabban. (Köztük is kirívóan alacsony a cigány népesség foglalkoztatottsági aránya, amihez a széles körű munkaerő-piaci diszkrimináció is hozzájárul.⁵⁵) A szocializmus időszakában nagy számban voltak betöltetlen, gyakorlatilag semmilyen ismeretet, kompetenciát nem igényelő munkahelyek. A rendszerváltás után a helyzet megváltozott: az ilyen típusú munkakörök nagyrészt megszűntek, az általános technológiai szint emelkedett, az elvárások magasabbak lettek, az állam ugyanakkor nem fordított kellő figyelmet a munkanélkülivé váló tömegek megfelelő továbbképzésére, felkészítésére.

Az álláskeresők, és különösen a mélyszegénységben, hátrányos helyzetben élők jelentős része rászorult volna, és ma is rászorul valamiféle *kompetenciafejlesztésre*. Ez jelentheti az általános iskola befejezését, az értő olvasás és az írás képességét, vagy egyéb munkavállalói készségek elsajátítását. Az ilyen jellegű fejlesztési programok lehetnek általánosak (különbféle kulcskompetenciák fejlesztése, a nyolc osztály elvégzése), vagy célirányosak (valamely foglalkoztatási ágban elvárt készségek megszerzése).

A kompetenciafejlesztés és egyben a munkához jutás segítésének egy speciális formája, amikor adott térségi *nagyfoglalkoztatók elvárásainak megfelelő készségek megszerzése* a cél, ami a munkaerő-felvételi időszakokban kiegészül a munkára jelentkezés feltételeinek való megfelelés, a jelentkezés technikai kivitelezésének támogatásával is. Ennek különösen akkor lehet jelentősége, amikor – és ez egyre gyakoribb – a szakképzettséget nem igénylő munkakörökre is például csak interneten lehet jelentkezni.

⁵⁵ Lásd erről pl. Kertesi Gábor (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkja. *Szociológiai Szemle*, 2005/2., 57–87. www.mtapti.hu/mszt/20052/003.pdf

Az álláskereső támogatását jelenti olyan *képzések, szakképzések* szervezése, amelyek a térségben keresett munkakörök betöltésére készíti fel a bevontakat. Sajnos az elmúlt évek humánerőforrás-fejlesztési támogatásai elsősorban a képzőket támogatták, és így ezek a projektek sokkal inkább a képzők igényeit, érdekeit szolgálták, mintsem a célcsoportét. Jellemző, hogy ezek a képzések sem témakörükben, sem a képzettek létszámában nem igazodtak a térségi kereslethez. A képzések körültekintő szervezésekor nyilvánvalóan épp ezt a két tényezőt kell leginkább figyelembe venni.

Az álláskereső támogatásának leghatékonyabb – és persze leginkább energiaigényes – módja a személyre szóló, *egyéni álláskeresői segítség*, mentorálás, amelynek során a bevontak egyéni képességei, lehetőségei, igényei figyelembevételével, valamint a térségi kereslet mérlegelésével próbálnak eredményt elérni. A mentorálás fontos része a munkához jutók nyomon követése, további segítése.

A kistélepülések általános problémája, hogy nincs (és nem is elvárható, hogy legyen) számottevő foglalkoztatás helyben. A foglalkoztatók általában a térségközpontokban, városokban találhatók. Ilyen helyzetben az álláskereső támogatásának egyik fontos feladata a *munkába járás feltételeinek* megteremtése. Ez általában és elsősorban a közlekedési nehézségek megoldásával valósulhat meg, de például a női munkavállalók esetében fontos szerepe lehet a gyermekmegőrzés különböző formáinak is.

A térségfejlesztő szakemberek feladata ebben a kérdésben is elsősorban a különböző felek, érintettek összehozása, fórumok, egyeztetések generálása. A szociális szereplők, a közmunkaszervezők és a vállalkozók összehozása a keresleti és a kínálati oldal fontos közeledését jelentheti. Természetesen fontos még a kompetenciafejlesztő, képző, egyéni mentorálást segítő programok, szervezetek bevonása a térségi fejlesztő tevékenységbe, de csak a valós társadalmi és piaci igények figyelembevételével. A térségfejlesztők általában jó összképpel rendelkeznek térségük munkaerő-piaci tendenciáit tekintve, hiszen ismerik a vállalkozások jelenetős részét.

Példa: Egyéni munkaerő-piaci tanácsadás

A Mélyszegénység programban megvalósuló, Nagyhalász központtal működő „Útjelző” projekt a bevont egyéni mentoráltak számára egyéni munkaerő-piaci és pályaválasztási tanácsadást biztosít. A munkaerő-piaci tréning egyik legfontosabb eleme, hogy az éppen megnyíló foglalkoztatási lehetőségekkel kapcsolatban a bevontak legalább a jelentkezés feltételeinek meg tudjanak felelni. A program időtartama alatt például a nyíregyházi LEGO gyár bővítése kapcsán nagyobb számú képzetlen munkaerőt vettek fel, a jelentkezés, az önéletrajzok beküldése azonban informatikai ismereteket igényelt.

Készült-e felmérés arra vonatkozóan, hogy a térségben elérhető foglalkoztatók milyen készségeket, kompetenciákat várnak el a munkavállalóktól? Milyen jellegű felzárkóztató, kompetenciafejlesztő képzésekre van szüksége a mélyszegény lakosságnak a munkaerő-piaci lehetőségeik bővítése érdekében?

Melyek a munkába járás feltételeinek szűk keresztmetszetei a térségben?

Születtek-e egyéni, helyi megoldások a nehézségek leküzdésére?

3.7.2. A foglalkoztatók támogatása

A térségfejlesztő szakemberek elsősorban a kisebb, helyi gyökerű vállalkozókkal, munkáltatókkal vannak kapcsolatban. Mivel a vidéki térségekben éppen ezek a kisvállalkozások jelentik, jelentenék a foglalkoztatás egyik pillérét, fontos a vállalkozásfejlesztésre, a vállalkozók igényeinek, problémáinak megismerésére törekedni. Ez különösen fontos az induló vállalkozások esetén, amelyek általában tapasztalat- és/vagy tőkehiánnyal küzdenek. E jegyzet nem vállalkozhat a vállalkozásfejlesztés vagy a vállalkozási inkubáció kérdésének részletes elemzésére, ugyanakkor a téma szegénységgel kapcsolatos speciális aspektusait érdemes megvizsgálni.

Az álláskereső támogatásával párhuzamosan érdemes a munkáltatókkal is rendszeres kapcsolatot tartani, fórumokat, beszélgetéseket szervezni, igényeiket, problémáikat, elvárásaikat megismerni, partnerséget építeni, egyes kihívásokra közös megoldásokat találni. Érdemes felmérni a helyi vállalkozók munkaerőigényét és egyfajta informális munkaerő-közvetítő szolgáltatást biztosítani számukra, akár a munkaügyi kirendeltségekkel partnerségben.

Sajnos gyakori tapasztalat, hogy az erősödő előítéletek miatt a roma munkanélküliek különösen nehezen kapnak munkát a vállalkozói szektorban. Ezzel kapcsolatban fontos tevékenység a vállalkozók előítéleteinek oldása a közösségfejlesztés eszközeivel, vagyis a szereplők összehozásával, megismerésével, személyes kapcsolatok kialakításával. A térségi vállalkozások szociális, közösségi szerepvállalásával is lehet foglalkozni, sőt a bevonás általános tapasztalata szerint érdemes nemcsak beszélni a lehetőségekről, hanem konkrét feladatokat is adni, javasolni a megszólított vállalkozóknak.

A *vállalkozóvá válás*, vagyis az önfoglalkoztatás a tartós munkanélküliségből való kilábalás egyik lehetősége. Világos, hogy a legtöbb tartós munkanélküli nem rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, amelyek felvérteznék őket a sikeres vállalkozói létre, ugyanakkor kutatások tanúsága szerint a mélyszegény közösségekben hasonló százalékban találunk vállalkozó habitusú, a vállalkozóvá válásra elvileg alkalmas személyeket, mint más társadalmi csoportokban. Nyilvánvaló viszont az is, hogy ezek az emberek sokkal több kezdeti segítséget igényelnek ahhoz, hogy sikeresen önfoglalkoztatóvá váljanak, ráadásul számukra

jóval nagyobb a vesztenivaló, a semmiből még lejjebb zuhanás veszélye (segélyre, közmunkára nem lesz jogosult stb.). A vállalkozóvá válási segítség érkezhetsz rendszeres tanácsadás, mentorálás, inkubáció formájában.

Példa: Bridge projekt⁵⁶

Az Autonómia Alapítvány BRIDGE projektje az EQUAL Községi Kezdeményezés támogatásával valósult meg a Cserehát térségében 2005 és 2009 között. A projekt a kályhakészítő, faipari gépkezelő, kőműves, ács és kovács szakmákban OKJ végzettséget nyújtó képzést biztosított 50 főnek. A fenti képzéseket sikerrel elvégzett résztvevők vagy a projekt keretében kialakítandó brigádokban dolgoztak, vagy – az eredeti tervek szerint – mikrohitel segítségével önfoglalkoztatóvá, vállalkozóvá válhattak. A foglalkoztatott résztvevők feladata volt a települések rászoruló lakossága leromlott állagú házainak a felújítása, energiahatékony szigeteléssel, fűtőeszközzel való ellátása. A szakmával nem rendelkező munka nélküli roma lakosság a projektben úgy tudott szakvégtetéshez, majd munkához jutni, hogy mind a képzés gyakorlati részeként, mind a foglalkoztatás eredményeként lakáskörülményei jelentősen javultak. Ezzel elvileg esély nyílt arra is, hogy a résztvevők kikerüljenek a „jövedelemnélküliség – elhanyagolt házak – magas fenntartási költségek – eladósodás” csapdájából. 2007. november végéig összesen 90 ház felújítása, renoválása történt meg, illetve a program támogatásából létrejött egy webáruház is.⁵⁷

Bár Magyarországon erre aránylag kevés példát látunk, a civil szektor foglalkoztatási szerepe is jelentős lehet, ezért a vállalkozásfejlesztés mellett fontos energiát fektetni a civil szféra megerősítésére is. Itt elsősorban a gyengébb, kezdőbb civil szervezetek számára nyújthat esélyt nagy előrelépésre egy-egy projektben való részvétel, pályázati pénzek elnyerése, ami általában foglalkoztatási lehetőségeket is hoz magával (legalább a projekt idejére).

A foglalkoztatási helyzet javítására összehangolt, tervszerű beavatkozást jelentett és jelent ma is kistérségi *foglalkoztatási paktumok* készítése, amely az EU-ban bevett gyakorlatnak számít. „A paktum abból indul ki, hogy minden térségnek megvan a fejlődési potenciálja, melyet a helyi aktivitás fejlesztésével kell mozgásba hozni. (...) megvalósítja a helyi szolidaritást, s létrejön a motivált partnerség. Ugyanakkor kapcsolatot teremt a térségi foglalkoztatáspolitikával és a területfejlesztés között. (...) A partnerség lényege, hogy a helyi polgármesterek, vállalkozók, munkaügyi szakemberek, civilek, illetve a képzőintézmények vezetői együtt gondolkodnak és dolgoznak a térség foglalkoztatási problémáinak meg-

⁵⁶ Forrás: www.autonomia.hu/hu/programok/borsodi-romak-innovativ-tarsadalmi-es-gazdasagfejlesztési-programja-bridge-equal

⁵⁷ Ezáltal a példa kapcsolódik a 3.3.3. *Felújítás, korszerűsítés* ponthoz is.

oldásán. Stratégiát alkotnak, s ennek mentén különböző helyi programokat valósítanak meg.”⁵⁸

Milyen vállalkozásösztönző, vállalkozásfejlesztő kezdeményezések voltak a térségben? A szükségletek megismerése alapján milyen típusú segítségre van szüksége a helyi vállalkozásoknak?

Milyen a térségben a mélyszegények, romák megítélése a vállalkozók szemszögéből? Milyen tevékenységekkel lehet elősegíteni a mélyszegények, romák munkához jutását a helyi vállalkozások körében, a helyi gazdaságban? Alakult-e a térségben foglalkoztatási paktum, a foglalkoztatás javítását célzó egyéb formális partnerség? Mik az ezzel kapcsolatos tapasztalatok?

3.8. Szociális/szolidáris gazdaság

A munkaerőpiac egyensúlyának tartós felbomlása nemcsak az állam beavatkozását teszi szükségsszerűvé, de a nonprofit gazdasági szereplőket is egyre nagyobb feladat elé állítja. A „szociális gazdaság” fogalmának értelmezése számos szakmai fórum témája. Egyesek a „társadalmi gazdaság” félrefordításának tartják, mások inkább „szolidáris” gazdaságról beszélnek.⁵⁹ A lényeg azonban, hogy meghatározható a vállalkozásoknak egy olyan köre, amelyek egyfajta szociális küldetést töltenek be, s amelyeknél a fő prioritás a foglalkoztatás fenntartása, bővítése (szemben a profitmaximalizálással), illetve olyan személyek foglalkoztatásba vonása, akik a versenyszférában hátrányos helyzetűek (a hátrány lehet testi fogyatékos, vagy származhat a tartós munkanélküliséggel járó munkaképesség-vesztésből). Ezek a vállalkozások úgy kívánnak társadalmi célokat szolgálni, hogy gazdasági és kereskedelmi tevékenységet végeznek, miközben nonprofit szervezetek abban az értelemben, hogy a megtermelt profitot visszaforgatják a vállalkozás gazdasági tevékenységébe, vagy más módon használják fel társadalmi céljaik eléréséhez.

Az Európai Unióban a szociális gazdaságot általában olyan szektorként határozzák meg, amely a kirekesztettség által veszélyeztetettek számára biztosít munkalehetőséget. A szociális gazdaság ugyanakkor nem választható el a piacgazdaságtól sem, ezért szereplőinek hatékonynak és értékteremtőnek – életképesnek – kell lenniük, annak ellenére, hogy a társadalmi, közösségi funkciók betöltése eleinte megkívánhatja a külső, állami támogatást. A hosszú távú, ideális cél azonban – az önállóság és függetlenség érdekében – a profit termelése a foglalkoztatás megtartása és bővítése érdekében.

⁵⁸ Forrás: <http://munkaugylevek.hu/2007/11/foglalkoztatasi-paktumok>

⁵⁹ A szociális gazdaságról bővebben: Frey Mária (szerk.): *Szociális gazdaság kézikönyv*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 2007. (Interneten elérhető)

A „szolidáris gazdaság” kifejezés egy tágabb, átfogóbb értelmezést tesz lehetővé, amelyben elsősorban a gazdaság „helyi” és „közösségi” aspektusai kerülnek előtérben. Ha a gazdaságot egy olyan rendszer részeként képzeljük el, amelyben a vonatkoztatási alap a közösség (ahogy tette Arisztotelész, akinek az „ökonómia” szavunkat köszönhetjük), akkor elvárható, hogy e gazdaság szereplői egymással szolidárisak legyenek, egymást támogató, kiegészítő módon működjenek. Mindemellett a multinacionális versenyszféra tagjai is működhetnek társadalmilag felelős módon, vagy vállalhatnak szolidaritást különféle értékek mentén. Ilyenkor elsősorban az „etikus” vagy a „fair” jelzők kísérik az egyébként alapvetően profitorientált gazdasági tevékenységet. A szolidaritás fogalmát tehát értelmezhetjük a helyi gazdasági rendszer jellemzőjeként, vagy általában a gazdasági szereplők egy horizontális, önként felvállalt küldetéseként is.⁶⁰

A szociális gazdaság kiépítésének egyik legnagyobb nehézsége a szociális vállalkozások alapítására, irányítására képes szervezeti kapacitások és személyi kompetenciák hiánya. Éppen ezért különösen fontos, hogy az egyes térségekben kialakuljanak azok a műhelyek, támogató magok, amelyek a szociális vállalkozások inkubátorai lehetnek.

3.8.1. Szociális földprogramok

Szociális földprogram indításának elsődleges célja mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, de mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy csak szűkös mértékben rendelkező, azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű családok megélhetését segíteni, életminőségét javítani. Emellett általában másodlagos célok is megfogalmazódnak: egyrészt a földprogramban részt vevő hátrányos helyzetű személyek munkavállalási esélyeinek növelése, másrészt értékteremtő munka révén hozzájárulni a közéletet jó minőségű alapanyagokkal való ellátásához.

A szociális földprogramok 1992 óta kapnak állami támogatást, évről évre, pályázatos rendszerben, ami természetesen megnehezíti, kiszámíthatatlanná teszi a fenntartást és a fejlesztések tervezését. A támogatás évente nagyságrendileg 150-200 települést és megközelítőleg 10 ezer családot érint, amelyeknek becslések szerint mintegy a fele roma. Szakmai fórumokon sok vélemény elhangzik pro és kontra a szociális földprogramok megítélése kapcsán, tény azonban, hogy az elmúlt két évtized egyik meghatározó szociális gazdasági formájává vált Magyarországon. A hazai helyzetet ismerve némi általánosítással azt mondhatjuk, hogy a téveszek felbomlása után a versenyképes gazdálkodási részt (és az azzal járó

⁶⁰ A helyi gazdaságfejlesztés elméletéről és gyakorlatáról részletesen olvashat a *Területfejlesztési füzetek 2. A helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok* (VÁTI, 2010) c. kiadványban.

profitot) utód-kft.-k vitték el, a betöltetlenül maradt közösségi, szociális funkciókat pedig utólagosan kreált szociális földprogramok látják el állami támogatásból, így vagy úgy. Mindezek miatt nem meglepő, hogy a földprogramok túlnyomó többségét önkormányzatok hozzák létre és tartják fenn.

Példa: Az első „földprogram”⁶¹

Az első, szervezett külső segítséggel megvalósuló, a jövedelem kiegészítését is szolgáló háztáji kertészeti program, amely akár a mai szociális földprogramok előképeként is tekinthető, a 20. század első évtizedeiből, ráadásul városi környezetből való. Az angol kertváros mozgalom ideálja alapján 1908-ban kezdték építeni a budapesti Wekerle-telepet (akkor: Kispesti Munkásház Telep). Az elsősorban vidékről betelepített munkásoknak szánt földszintes lakásokhoz apró, 4 méter széles előkertek tartoztak. A városi környezethez és a kertek nagyságához képest meglepő mértékű mezőgazdasági termelés folyt a telepen: „A telep gondnokság saját kertészetet tartott fenn, s a közterületen ötvenezer fát ültettek el. (...) A kertészet közreműködésével oldották meg a lakások kertjeinek növénytelepítését. A homokos talaj alkalmas volt csonthéjas gyümölcsök termesztésére is. A bérlők lakásonként négy gyümölcsfát ültettek el kertjükben, így tizenhatezer gyümölcsfa került a kis-kertekbe. A lakók ribizlibokrokat telepítettek a kerítések mellé. 1917-ben olyan jó volt a termés, hogy a lakosság az éves lakbér négyszeresének megfelelő bevételhez jutott. A lakások bérlői jutányos áron a kertészettel permeteztették gyümölcsfaikat.”

Szociális földprogram tervezésénél, indításánál számos szempontot kell figyelembe venni: Van-e földterület, mezőgazdasági termelőeszköz az önkormányzat tulajdonában? Az érintett családok mekkora portával rendelkeznek? Vannak-e bármilyen korábbi gazdálkodási, termelési hagyományok, tapasztalatok? Van-e helyben felvevő kapacitás élelmiszertermékekre? Milyen menedzsment áll rendelkezésre (pl. van-e az önkormányzatnak gazdálkodó kft.-je)? Milyen aktuális támogatási lehetőségeket lehet igénybe venni? A termelésen túl van-e lehetőség az alapanyagok feldolgozására?

A fenti szempontok, lehetőségek szerint az egyes földprogramok nagy különbségeket mutatnak. Egyszerűbb, inkább eleinte elterjedt gyakorlat volt évről évre háziállatok – például malacok – kihelyezése családokhoz, ez azonban az említett másodlagos célokat kevésbé szolgálja. Egyes földprogramok a részt vevő tagok

⁶¹ Forrás: www.wekerletelep.hu

saját portájának megművelését segítik és a megtermelt áru értékesítését biztosítják, mások önkormányzati (vagy bérelt) földön folytatnak mezőgazdasági termelést. Van, ahol felvásárlókkal kötött szerződés alapján egyfajta termékre specializálódnak, máshol helyi fogyasztásra (pl. a közétkeztetés ellátására) lehetőleg változatos termékpalettát állítanak össze. A termelés mellett sok helyen hangsúlyt kap a feldolgozás is, ami általában savanyítást, tartósítást jelent.

Példa: A belecskai szociális földprogram⁶²

Az ország talán legismertebb szociális földprogramja a Tolna megyei Belecskán működik. A programot 2009-ben indította az állatorvos végzettségű polgármester azzal a céllal, hogy segély helyett munkát tudjon biztosítani a rászoruló lakosoknak. Az alapítás évében létrehoztak egy közszélgzemeltetési kft.-t, amely a földprogram gazdája. Az évek során különböző pályázati forrásokból sikerült minden lényeges termelési eszközt beszerezni, többek közt jól variálható, alacsony fogyasztású és fenntartású kistraktorokat. 2011-ben 25 emberrel 26 hektáron gazdálkodtak. A program résztvevői 3-4 fős csoportokban dolgoznak, a megtermelt árut a kft. elsősorban a környéken értékesíti. Az alapanyagok feldolgozására (savanyítás, pálinkafőzés) szociális szövetkezetet hoztak létre. A nonprofit kft. az utóbbi tíz évben 60-70 millió forintot tudott lehívni 5-6 féle típusú támogatásból, ami első hallásra soknak tűnik, azonban évekre és személyekre leosztva a felhasznált pénz jóval az általa kiváltott segélyek összege alatt van. A program kapcsán példaértékű az önkormányzat és a regionális munkaügyi központ együttműködése, mint ahogy példamutató az azóta elhunyt polgármester odaadása, kreativitása, előrevivő gondolkodása is. A programmal kapcsolatban általában a fenntarthatóság kérdése, illetve az állami támogatásokból eredő alacsony termelői ár (helyi) piactorzító hatása kerül fókuszba, ugyanakkor eredményeit, példáját mindenki elismeri.

Működik-e, működött-e a térségben szociális földprogram? Ha igen, az ismert hazai példákat tekintve vannak-e fejlesztési lehetőségei?

A felsorolt tervezési szempontok alapján lehet-e, érdemes-e új szociális földprogramot indítani a térségben? Rendelkezésre áll-e ehhez a megfelelő szakértő és menedzsment kapacitás?

⁶² Az adatok dr. Jakab Róbert néhai polgármestertől származnak. Az előadásából, bemutatójából készült film megtekinthető a www.melyszegenyseg.hu/blog/htmls/masodik_blog_bejegyzes oldalon.

Fotók forrása: www.celodinzala.hu, www.barko.hu

3.8.2. Szociális szövetkezetek

Szövetkezet létrehozásának célja „tagjai gazdasági, valamint más társadalmi (kulturális, oktatási, szociális, egészségügyi) szükségletei kielégítésének elősegítése” (idézet a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvényből). Alapvető jellemzője, hogy működtetése demokratikus és tagsága nyitott. A *szociális szövetkezet* az előző törvényi definíciónak is megfelelő „olyan szövetkezet, amelynek célja munkanélküli, illetőleg szociálisan hátrányos helyzetben lévő tagjai számára munkafeltételek teremtése, valamint szociális helyzetük javításának egyéb módon történő elősegítése”. Szociális szövetkezetet elsősorban természetes személyek alakíthatnak, de egy törvénymódosítás után most már önkormányzatok, nemzetiségi önkormányzatok, valamint ezek társulásai is csatlakozhatnak. Valamennyi tag köteles a szövetkezet tevékenységében személyesen közreműködni.

Az elnevezés némileg megtévesztő, félreérthető, mivel a szociális szövetkezetet nem csak szociális tevékenységek végzésére lehet létrehozni, és tagjai sem kizárólag munkanélküliek és hátrányos helyzetben élő személyek lehetnek. Zavaró az a jogi kettősség is, hogy bár a szociális szövetkezeteket alapvetően forprofit szervezetnek minősítik, külön eljárás keretében megszerezhető a közhasznúsági státusz, amivel már a nonprofit szervezetnek minősül, amire eltérő adószabályok vonatkoznak. A közhasznú szervezeti jogállással rendelkező szociális szövetkezet az adózás utáni eredményét közhasznú céljának megvalósítására fordítja.⁶³

Új szövetkezési forma az ún. *foglalkoztatási szövetkezet*. Ez olyan szociális szövetkezet, amelynek legalább 500 természetes személy és legalább egy országos nemzetiségi önkormányzat a tagja. „A foglalkoztatási szövetkezet a hátrányos helyzetben lévő tagjai számára a munkafeltételek megteremtését elsősorban munkaerő-kölcsönzés, valamint munkaközvetítő tevékenység útján valósítja meg” – áll a törvénytervezetben.

A szociális szövetkezetekkel kapcsolatos legnagyobb probléma, hogy Magyarországon általában is hiányzik a szövetkezeti kultúra, eleve kevés szövetkezet alakul, így ennek „szociális” változata sem elterjedt. E helyzetet megváltoztatására támogatási konstrukciókat hoztak létre, amelyek azonban ellentmondásos helyzetet teremtettek. Egyrészt nehéz elképzelni, hogy a szövetkezeti kultúra említett hiányosságai mellett éppen hátrányos helyzetűek, tartós munkanélküliek fognak életképes szövetkezeteket létrehozni, másrészt a jelentős támogatási források vonzóak olyan tőkeerős cégek számára is, amelyek egyébként nem

⁶³ A szociális szövetkezetek létrehozásához ad segítséget a következő kiadvány: Számadó Róza (szerk.): *Módszertani kézikönyv – Szociális szövetkezetek az alakulástól a fenntartható működésig*. OFA Hálózat, KoopeRáció Kiemelt Projekt, 2011.
www.szocialisgazdasag.hu/uploads//pdf/mkezikonyv.pdf

vállalának fel ilyen ügyeket. A közmunkák kapcsán, központi ösztönzésre lassan nő azon települések száma, amelyek szociális szövetkezeti formában próbálják ellátni a korábban közmunka keretében végzett feladatokat.

Példa: Szociális szövetkezet Túrístvándiban⁶⁴

A Sztarmári Szociális Szövetkezet 2008 decemberében a helyi piac üzemeltetésére alakult meg Túrístvándi településen az OFA által támogatott SZÖVETKEZZ/2007 című pályázati program támogatásával. Az önkormányzat célja volt a mai elvárásoknak megfelelő elárusítóhely létrehozása, amely egy újabb turisztikai vonzerőt is létrehoz a településen. Megítélésük szerint ezt a tevékenységet ideálisan egy szociális szövetkezet tudja ellátni, mivel a szövetkezeti forma érdekeltté tudja tenni a helyi szereplőket abban, hogy közreműködjenek akár termelőként, akár fogyasztóként. A szövetkezetet 13-an alapították, ebből 12 fő áll munkaviszonyban, 10 fő szövetkezeti tag. Emellett önkéntes segítők (családtagok, szakértők) is részt vesznek a munkában. Az alapítás során problémát jelentett az alaptőke összehozása, hiszen a szövetkezetet halmozottan hátrányos helyzetű emberek hozták létre (a pályázati kiírásnak megfelelően). Az alapítást megelőző tervezési szakaszban felmérést végeztek annak érdekében, hogy megvizsgálják az ötlet életképességét. Az önkormányzat ezzel párhuzamosan benyújtott pályázatot a piac megépítésére, képzésekre (gazdálkodók felkészítése a piaci termelésre), valamint társadalmi szerződést kötött a helyi szereplők egy részével. E szerződés nyitott, később is csatlakozhatnak azok, akik be kívánnak kapcsolódni a program megvalósításába. A fejlesztés a helyi közösségre épül, számtalan fórum, tájékoztató, kerekasztal-beszélgetés zajlott a lakosság bevonásával. A szövetkezés egy további tevékenysége háztartás-gazdálkodási szolgáltatások nyújtásával az idős, beteg gazdák portáin lévő tennivalók ellátása. A szövetkezet a település önfenntartásra irányuló gazdaságfejlesztési programjának részét képezi. Jövedelem-kiegészítést, megélhetést biztosít a termelőknek, illetve a saját foglalkoztatásuk mellett még további munkahelyeket is létrehoz, emellett hosszú távon a lakosokat vállalkozásra, öngondoskodásra, felelősségvállalásra tanítja.

Működik-e a térségben szociális szövetkezet? Mik az ezzel kapcsolatos tapasztalatok?

Ismerik-e a térség döntéshozói a szociális szövetkezetek működési elvét, az ebben rejlő lehetőségeket?

Melyek a térségben azok az alulról jövő, gazdasági jellegű kezdeményezések, amelyek szociális szövetkezeti formában eredményesen működhetnek?

Van-e a térségben olyan önkormányzati kezdeményezésű feladat, funkció, amelyet szociális szövetkezet láthat el? Kik az ezzel kapcsolatos szereplők?

⁶⁴ Forrás: Sztarmári Szociális Szövetkezet. Uo., III. 14–16.

3.8.3. „Méltányos kereskedelem” helyben

A címben használt *méltányos kereskedelem*, angolul „fair trade” kifejezés olyan civil mozgalmat takar, amelynek célja, hogy a volt gyarmati országok termelői minél nagyobb arányban részesüljenek a haszonból, ne függjenek a tőzsdei áraktól és a felvásárlók lobbijétől, és ezzel a szegénység csökkenjen ezekben az országokban. Ez a szemlélet azonban alkalmazható a helyi gazdaság lokális szintjén is, és meg lehet találni azokat a megoldásokat, amelyek egyaránt kedvezőek a helyi termelőknek és a fogyasztóknak.⁶⁵

A hazai mezőgazdasági kistermelés fő problémája – és kudarcainak fő oka –, hogy a rendszerváltás óta sem alakultak ki megfelelő számban és szerepvállalással *felvásárló és értékesítő szövetkezesek*. Nem nehéz belátni, hogy a kistermelő, legyen az kis családi vállalkozás vagy egyedül gazdálkodó őstermelő, nem rendelkezik azzal a kapacitással, tudással, árumennyiséggel, amivel eredményesen kiléphet a piacra, amivel nagyobb kereskedelmi egységek beszállítójává válhat. Ha azonban egy térség kistermelői összefognak, létrehozhatnak egy szövetkezt, amelyik az árut begyűjti, válogatja, csomagolja, és általában intézi a marketing-feladatokat, akkor a sok kistermelőből végül egy kvázi nagytermelő szervezet áll össze, amely már képes hatékonyan képviselni a termelők érdekeit és a piacra eljuttatni a megtermelt árut. Nagyon fontos volna az ilyen szövetkezesek létrejöttét, a jó minőségű, helyi élelmiszertermékek piacra jutását segíteni.

Addig is, amíg ez a szemléletváltás megtörténik, alkalmazhatunk olyan eszközöket, amelyek segítik a kistermelőket, beleértve az egészen kicsi, őstermelői szinten lévő gazdálkodókat is (akiknek egy része a mélyszegény családok közül is kikerülhet). A helyi „méltányos” kereskedelem hagyományos formája a települési piac, ahol a termelő és a fogyasztó személyesen találkozik. Sajnos ma a nagyobb piacokon elsősorban kereskedőket látunk, akik ismeretlen eredetű árut kínálnak, ezért a hagyományos piacot *termelői piacként* vagy *gazdapiacként*⁶⁶ azonosítjuk. A helyi önkormányzat felelőssége és feladata olyan termelői piacok megteremtése, ahol a kistermelők méltányos módon árusíthatnak, azaz nem kell teljesíthetetlen feltételeknek megfelelniük és a nagykereskedők által diktált árképzésnek eleget tenniük, ugyanakkor minden áru eredete lekövethető.

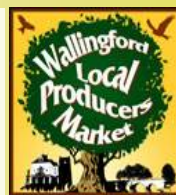
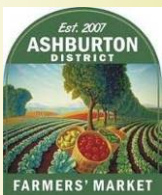
⁶⁵ A méltányos kereskedelemről – és annak helyi, hazai vonatkozásairól – olvashat a Védegylet kiadványában. Szittner Anikó (szerk.): *Lehet más a bevásárlás*. Budapest: Védegylet, 2005. www.vedegylet.hu/doc/FT_kiadvany.pdf

⁶⁶ A kereskedelemről szóló 2005. évi (de 2012. január 1-jétől módosított) CLXIV. törvény értelmezése szerint: helyi termelői piac: olyan piac, ahol a kistermelő a piac fekvése szerinti megyében, vagy a piac 40 km-es körzetében, vagy Budapesten fekvő piac esetében az ország területén bárhol működő gazdaságából származó mezőgazdasági-, illetve élelmiszer-ipari termékét értékesíti; a módosított törvény értelmében ezek a piacok nem engedélyhez, csak bejelentéshez kötöttek. A törvény további módosítása várható annak érdekében, hogy a kistermelők mellett a kis családi vállalkozások és a kézművesek is árusíthassanak.

A termelői piac egyben a helyi közösség fontos találkozási helye is, ahol a közösség valamennyi státuszú tagja rendszeresen kapcsolatba kerül egymással. Jó szervezéssel a piac közösségi funkcióira rá is lehet erősíteni, például kulturális vagy kulináris programmal, zenével, amely egyben alkalmas adhat a helyi kulturális életet szereplőinek bemutatkozására, vagy akár a termelők által szervezett termékbemutatókra. A piac arra is alkalmat teremt, hogy a helyi termelők egymást megismerve „megszervezzék önmagukat”, s így akár elinduljanak a szövetkezetté válás útján. A termelői piacok virágzásának egyik színtere az USA, ahol ezek komoly presztízsük van és meghatározó tényezői a helyi gazdasági életnek.

Példa: Termelői piacok az USA-ban

Az USA termelői piacait (angolul *farmers market*, esetleg *local producers market*) összefogó honlap⁶⁷ mintegy 10 ezer termelői piacot és értékesítési szövetkezést tartalmaz online adatbázisában. A honlap célja, hogy segítse a vásárlókat abban, hogy jó minőségű, a messziről szállított termékekhez képest egészségszebb és zamatosabb árut találjanak, és ezek vásárlásával egyben segítsék a helyi gazdálkodókat is. Az élelmiszer-kínálat mellett az oldal foglalkozik a kézműves termékekkel és a helyi művészeti produktumokat bemutató vásárokkal is. Az internetről letöltött logók és életképek jól mutatják e piacok rangját és népszerűségét. A fotókon az is látszik, hogy a termelői piacok nem igényelnek komoly infrastrukturális beruházást, közterületen, parkokban, parkolóban mobil bútorok használatával is sikeressé válhatnak.

A helyi gazdálkodók – és egyben a rászoruló fogyasztók – megsegítésének egy jellegzetes kísérlete Magyarországon az ún. *szociális boltok* kialakítása, amelyre 2009-ben hálózatot is létrehozott a Magyar Gazdagkörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége (MAGOSZ). A szociális bolt megnevezés nem bizonyult szerencsésnek, annak ellenére, hogy az ilyen üzletek valóban a szociálisan rászoruló fogyasztók érdekében jöttek létre (ahol a rászoruló önkormányzati támogatás mellett alacsonyabb áron jutottak bizonyos mennyiségű élelmiszerhez), mert

⁶⁷ www.farmersmarketsintheusa.com

egyrészt negatív és degradáló, másrészt, elhagyva a szociális jelzőt, egyfajta helyi termék boltként is sikeresen működhetnének, továbbra is megtartva a rászorulóknak számára nyújtott kedvezményeket. Sajnos e boltlánczat tagjai néhány év alatt tönkrementek, valószínűleg éppen a beszállítói és a szolgáltató minőség alacsony szintje miatt. A helyi termékek kereskedelmének fellendítése, támogatása, valamint az önkormányzati szociális ártámogatás összekapcsolása azonban továbbra is életszerű ötletnek tűnik, ezért érdemes ennek lehetőségeit felmérni.

Példa: Működő szociális boltok

A Rozsályi Jóléti Alapítvány 2011 óta működteti szociális boltját nonprofit jelleggel, az önkormányzattól bérelt helyiségben. A boltban a helyi termelők áruit is kínálják (zöldség, gyümölcs, méz), közvetítői haszon nélkül. A rozsályi és környékbeli gazdák a falu szociális boltjában értékesíthetik termékeiket, polcpenzt nem kell fizetniük, csak a permetezési naplót kell bemutatniuk. Nemcsak rozsályiak, hanem a környező települések őstermelői is élnek ezzel a lehetőséggel.

Pécsen a 2009-ben létrehozott 4 szociális boltból egy marad meg. A bolt vezetője szerint a többi cég azért ment tönkre, mert túl kicsik voltak az üzletek, és nem tudták kellő módon tárolni a zöldséget, a gyümölcsöt. Ez az árusítóhely azonban állandó vevőkörrel és egyre nagyobb termelői háttérrel rendelkezik. Naponta 250-300-an vásárolnak a magyar árukkal felpakolt üzletben, ahová nemcsak Pécs környéki, hanem mohácsi és beremendi cégek is szállítják a termékeiket. A beszállítók számára nagy előny, hogy az áruházláncok 90 napos fizetési határidejével szemben itt azonnal kifizetik őket.⁶⁸

A helyi, települési szintű közvetlen kereskedelem mellett fontos az átalakuló város-falu kapcsolatokban megvalósuló méltányos, a vidék gazdasági szerepét erősítő közvetlen kereskedelem is. Ennek egyik – hazánkban is egyre népszerűbb – formája az ún. *közösség által támogatott (vagy röviden közösségi) mezőgazdaság*, bár itt a „támogatott” szó inkább „megbízást”, „megbízatást” jelent, hiszen a modell lényege, hogy egy adott közösség (általában néhány tucat család) megbíz egy vagy több termelőt egészséges élelmiszerek előállításával. A rendszerbe belépő családok havi fix összeget fizetnek, s ezért hetente kapnak egy láda – a szezon szerint éppen érő – terményt. A ládába feldolgozott termékek – lekvárok, savanyúságok, aszaltványok – is kerülhetnek. A rendszer működtetését (a termény szállítását, mozgatását, az átvétel megszervezését) a tagok általában önkéntes munkában végzik. Az ilyen csoportok akár egyfajta beszerzési szövetkezetet is létrehozhatnak. A konstrukció a vásárlók számára lehetővé teszi,

⁶⁸ Forrás: www.pecsma.hu; fotó forrása: www.hirado.hu (Rozsály).

hogy megbízható forrásból kényelmesen egészséges élelmiszerhez jussanak, a termelő pedig biztos piachoz jut, és akár kisebb mennyiségű árut is értékesíteni tud, hiszen a ládába az évszaknak megfelelően minden héten más és más kerül.

Példa: Ökotársulás⁶⁹

2011-ben 55 fővárosi család az egészséges élelmiszer beszerzésének egy szokatlan, eddig nem járt útját választotta. Aránylag nagy kezdő befektetéssel – családonként 300 ezer forinttal beszállva – földet és eszközöket vásároltak Herencsényben, egy Budapesttől nem túl távoli, 700 lelkes faluban, és ezen a földön gazdaságot létesítettek, megalapítva az első Magyar Ökotársulás Közösséget. A fővárosi családok azonban nyilván nem tudják, és talán nem is akarják maguk művelni a földet, ezért alkalmaznak egy ökológiai elveket valló gazdaságvezetőt és a helyi közösségből a további szükséges munkaerőt. A többé-kevésbé biodinamikus elvek szerint működtetett gazdaság a közösségi mezőgazdaságban megszokott terméket produkálja a családoknak: nyáron hetente, télen kéthetente érkezik az évszaknak megfelelő terményeket tartalmazó láda. A tulajdonos családoknak ez – a kezdőtőke összeadásán túl – havi fix összegbe kerül, hiszen fizetni kell a gazdálkodás költségeit, beleértve a gazdaságvezető és az egyéb munkákat elvégző személyek bérét. A föld azonban egyre többet terem, és ma már nem csak a tulajdonos családokat képes ellátni. A felesleg eladásából – a tulajdonosokon kívül mások is előfizethetnek a ládákra – származó haszon pedig természetesen csökkenti a tagok költségeit, így a „ládák” számukra egyre olcsóbbá válnak. A saját használatra szánt élelmiszertermelés mellett a gazdaságot egyfajta mintaprojektnek is szánták. Mind a befogadó település számára, mind a fiatalabb családtagoknak egyfajta mintát ad arra, hogyan lehet a természet kínálta lehetőségekkel a legjobban élni, és élelmiszerből önellátóvá válni. Bár a tagok maguk nem végeznek mezőgazdasági munkát, rendszeresen a találkozó a gazdaság helyszínén, s ezzel a termeltetők és a termelő munkát végzők egy újfajta közösségi élménnyel is gazdagodnak.

! A vidékfejlesztés egyik legnagyobb kihívása a foglalkoztatás javítása, a munkahelyek számának bővítése, hiszen ez az alapja a lakosság helyben maradásának, megújulásának. Ebben a legfontosabb – és a térségfejlesztő szakember számára leginkább befolyásolható – tényező a helyi gazdaság, amely elsősorban a helyi kereslet és kínálat összekötésén alapszik. A szegénység elleni küzdelem alapja is az érintett réteg foglalkoztatási helyzetének javítása, így a térségfejlesztők legfontosabb feladata a helyi gazdaság élénkítése úgy, hogy ebben a hátrányos helyzetűek is találjanak helyet, szerepet.

⁶⁹ Források: www.okotarsulas.hu, <http://tudatosvasarlo.hu/cikk/herencseny-otvenot-csalad-egy-lelkes-falu-es-egy-mintagazdasag>

Működnek-e a térségben termelői piacok (olyan piacok, ahol a helyi gazdálkodók árúsítják a termékeiket, és így az áruk eredete nyomon követhető)? Milyen színvonalúak ezek a piacok, mennyiben jelentenek vonzó alternatívát a hipermarketekhez képest, mennyiben ösztönzik ezek a helyi gazdaság szereplőit? Szükség van-e infrastrukturális, szervezeti, vagy éppen tudatformáló fejlesztésekre? Lehet-e a helyi piacok presztízsét, a helyi gazdaságban, a helyi közösségben betöltött szerepét erősíteni? Mennyiben érinti, befolyásolja a helyi piacok működése a térség hátrányos helyzetű, szegénységben élő lakosságának boldogulását? Lehet-e olyan változtatásokat, fejlesztéseket végrehajtani a piacokkal kapcsolatban, ami megélhetési vagy takarékoskodási lehetőségeket teremt a mélyszegény lakosság számára? Vannak-e a térségben beszerzési és értékesítési szövetkezetek? Melyek a térségben azok a gazdálkodók, akik számára a szövetkezeti működés jelentős előnnyel járna? Lehet-e előadásokkal, tanulmányutakkal, beszélgetésekkel vagy más módon segíteni őket a szövetkezeti előnyök megismerésében? Vannak-e (voltak-e) a térségben szociális boltok? Mik az ezzel kapcsolatos tanulságok, lehetőségek? Ismerik-e a térség döntéshozói a szociális boltok működtetésében (támogatásában) rejlő lehetőségeket? Melyek azok a térségi civil szervezetek vagy egyéb informális csoportok, akiket a közösségi mezőgazdaság gyakorlata érdekelhet?

3.8.4. Vállalkozók társadalmi szerepvállalásának erősítése

A szociális gazdasághoz szorosan kapcsolódó fogalom a *szolidáris gazdaság*. Az üzleti világban ismert társadalmi felelősségvállalás (CSR) kapcsán egyes cégek a törvényi kötelezettségeken felül is figyelembe veszik a társadalom érdekeit, ennek azonban egyelőre nincs Magyarországon sem elterjedt gyakorlata, sem számottevő hatása a helyi társadalmi problémák leküzdésében. A vidéki szegénység vonatkozásában a fő tényező az, hogy a helyi gazdaság egy erős helyi közösségbe ágyazva működik-e, hiszen a közösség teremti meg elsősorban az üzleti szféra – mint ahogy a közösség valamennyi szereplője – társadalmi szerepvállalásának alapját.

A vállalkozók felelősségvállalásával kapcsolatban az egyik probléma, hogy nincsenek bejáratott minták, példák arra, hogy a térségi gazdasági szereplőknek hogyan kellene térségük, közösségük és különösen a leszakadók közösségének problémáihoz viszonyulniuk. Ez különösen fájdalmas a mezőgazdasági ágazatban, ahol a versenyképesség jegyében végrehajtott – és általában uniós pénzekből finanszírozott – fejlesztéseknek köszönhetően monokultúrás, minimális foglalkoztatási igényű gazdálkodás zajlik olyan méretű földterületeken, amelyek korábban – és Nyugat-Európa számos pontján most is – sok-sok család megélhetését biztosították. A helyi szereplőket ismerő, velük kapcsolatban lévő térségfejlesztő azonban sokat tehet azért, hogy ez a helyzet változzon. A gazdasági

szektor társadalmi felelősségvállalásának erősítése kapcsán térségfejlesztői feladat lehet a térségi vállalatok, vállalkozók „érzékeny pontjainak” feltárása és annak megfelelő helyi CSR ajánlatok kialakítása. A Mélyszegénység program számos helyszínén, számos program kapcsán keresték meg sikerrel a program munkatársai a helyi (általában kis-) vállalkozókat, hogy így vagy úgy segítsék az egyes programelemeket. Természetesen az adománykérésnél jobb, ha a vállalkozók, a cégek vezetői és munkatársai személyesen is részt vesznek a problémák átbeszélésében, a programok megtervezésében, kivitelezésében, így mind a közösség problémáit, mind a sikereket jobban megismerik, mélyebben átélik. A társadalmi jellegű fejlesztéseknél is érdemes építeni a vállalkozóknak épp azokra a speciális készségeire (menedzsmentkészségek, gyakorlatiasság, kreativitás), amelyek az üzleti életben is sikeressé teszik őket.

Példa: Prezi.com önkéntesek Monoron és Bagon

2012 januárjában a Prezi.com magyar és külföldi munkavállalóiból alakult csapata önkéntesként két napot dolgozott a monori cigánytelepen, ahol akkor már hét éve zajlott a Magyar Máltai Szeretetszolgálat rehabilitációs modellkísérlete. A világszerte elismert hazai szoftverfejlesztő cég saját forrásaiból vásárolta meg a felújításhoz szükséges anyagokat. A 60 önkéntes a helyi lakosokkal együtt felújította a közösségi fürdőt, a közösségi programoknak helyszínt adó hangárban a tantermet, és kicserélték a telep valamennyi betört ablakát. A beszámolók szerint az elvégzett fejlesztések mellett a telep lakói számára különösen nagy élményt jelentett a külföldi önkéntesekkel

való találkozás és közös munka.⁷⁰

A monori projekt után egy évvel a Prezi.com 120 önkéntese, a Habitat for Humanity Hungary 5 szakembere, 5 építész a Reflekt Studio-tól és húszan a helyi BAGázs Közhasznú Egyesülettől, valamint körülbelül 100 helyi telepí ember dolgozott közösen két napig a telepen élő családok lakhatási körülményinek javításán. A telep házait 9 csoportba osztották, az egyes csoportok lakói közösen dolgoztak a csoportjukba tartozó házakon az önkéntesekkel. Emellett építettek egy teraszt a telepí irodakonténer mögött, a konténer külsejét dekorálták, sőt egy csoport íróasztalt készített iskolás gyerekek számára. Az összefogás eredményeként 50 házban cseréltek törött ablaküvegeket plexire, 30 beltéri ajtót építettek be, és több mint 1000 méter hosszan tetek kerítést a házak köré. A facebookos beszámoló alapján a közös munka mindenki számára nagy élmény volt, a kisegített családok pedig boldogan vették használatban felújított épületeiket és közösségi tereiket.⁷¹

⁷⁰ Forrás: www.maltai.hu/mini.php?action=new&newid=664&printit=1

⁷¹ Forrás: www.facebook.com/media/set/?set=a.500068453378603.127975.166154113436707&type=1

Milyen mértékben vesznek részt a helyi vállalkozók a társadalmi fejlesztésekben? Van-e a térségben hagyománya, kultúrája a vállalkozók bevonásának, szerepvállalásának?

Mire érzékenyek, mit támogatnának szívesen, illetve mit nem a helyi vállalkozások? Lehet-e olyan tevékenységeket tervezni (közösségi beszélgetés, vállalkozói fórum, párbeszéd generálása stb.), amely összeköti a gazdasági szereplőket és a társadalmi problémákkal foglalkozó szakembereket?

3.9. Családi önellátást segítő projektek

3.9.1. Háztáji élelmiszer-termelés

A magyar mezőgazdaság szinte minden korban el tudta látni a lakosság élelmiszerigényét. A kemény diktatúra évei után a Kádár-korszakban felértékelődött a háztáji gazdaság szerepe (saját művelésű föld, családi állattartás). Az intenzív és munkaigényes zöldség-, gyümölcs-, szőlőtermelés, illetve az állattenyésztés ágazataiban a háztáji gazdaságok fontos szerepet játszottak. Érdekes adat, hogy a háztáji által művelt terület 1972-ben az ország összes területének 6,3 százaléka volt, ugyanakkor ez adta a mezőgazdasági bruttó termelés 37 százalékát, s ez a falusi családok jövedelmének egyharmadát tette ki.⁷² A térszéken keresztül államilag biztosított hús- és tejfelvásárlás, a helyi és a nagybani piacok nyújtotta értékesítési lehetőségek megadták a háztáji gazdálkodás gazdasági alapjait is. Emellett természetesen az egyik fő cél mindig az önellátás (beleértve a tágabb család ellátását) volt és maradt.

A helyi gazdaság helyzetét tekintve is fontos a *kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről* szóló 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet, amely több olyan tevékenységet tett lehetővé, amelyeket korábban a jogszabályok tiltottak. A szegénység elleni küzdelem szempontjából sem közömbös a helyi gazdasági folyamatok alakulása, azonban itt elsődlegesen az önellátásra termelés kérdését járjuk körül. Mivel a téma nagyban átfed a szociális földprogramokról szóló résszel (3.8.1. pont) – hiszen a szociális földprogramok egyik típusa vagy funkciója az udvarokban saját használatra folytatott élelmiszer-termelés –, itt csak néhány további szempontot emelünk ki.

Az idősebb falusi lakosság általában rendelkezik az alapvető kertészeti ismeretekkel, hagyományos gazdálkodási gyakorlattal, a fiatalok, illetve a roma lakosság egyes csoportjai, például azok, akiket korábban elsősorban a nehéziparban foglalkoztattak, viszont gyakran nincsenek birtokában ezeknek. Ilyen helyzetben fontos, hogy az önellátó termelés egyéb támogatási formái mellett a megfelelő *szaktanácsadást, mentorálást* is megkapják a programba bevont családok. Eh-

⁷² Bognár Attila (2009): „Féllábú magyar agrármodell”, avagy hová tűnt a háztáji? OTDK-dolgozat.

hez nem kell feltétlenül szociális földprogramot indítani, akár a helyi közösség tagjai felvállalhatják a feladatot. Ez természetesen egy jó közösségfejlesztési eszköz is egyben, hiszen a lakosság eddig kevésbé érintkező tagjai kapcsolatba kerülnek egymással, nő a szolidaritás és az összetartozás érzése.

A házikertek művelése egyszerű kézi szerszámokkal is megvalósítható, nagyobb udvarok, idős személyek esetén azonban jól jöhet a *gépi segítség* például a vetés előtti talajműveléshez. Egyes településeken, ahol a megfelelő géppark rendelkezésre áll, az önkormányzat biztosít kedvezményes – vagy a rászorulóknak számára ingyenes – gépi munkát. Nagyobb gyümölcsfa-állomány esetén a permetezést is lehet központilag szervezni, már csak azért is, mert az speciális szakértelmet és munkavédelmi intézkedéseket igényel.

A földprogramok egyik eszköze, hogy vetőmag, palánta, kis állat biztosításával motiválja a családot a termelésre. Az ilyen programok tanulsága, hogy – az előzőekben részletezett mentorálás nélkül – csak azok a termelési kultúrák sikeresek, amelyekben van az érintett családoknak már tapasztalata, vagy amelyek nagyon egyszerűek. Érdekes helyben körülnézni, hogy az adott térségben, az adott klimatikus és talajviszonyok mellett milyen fajok, fajták termesztetők egyszerűen és nagy biztonsággal. Ennek feltárása, esetleg szaporítóanyagok gyűjtése lehet egy közösségi beszélgetés, közösségi akció egyik témája is. A közösség idős tagjai ráadásul emlékeznek azokra az időkre, amikor a lakosság még általában szegénységben és nélkülözésben élt. A korabeli „túlélési technikák” esetleg ötletet vagy inspirációt adhatnak a mai problémák megoldásához is.

A kertek megművelésének egyik célja a családok élelmiszerkiadásainak csökkentése, nem kevésbé fontos cél azonban a bevontak aktivizálása, közösségi tanulása, sikerélménye is. Hosszútávon cél lehet a felesleg eladásából származó jövedelemszerzés, vagy akár a vállalkozóvá válás.

Példa: Községi lekvárfőző Törökkoppányban

Törökkoppányban a LEADER+ támogatásból megvalósult közösségi lekvárfőző kialakításának elsődleges célja volt, hogy a családok a gyümölcsfölöslegükből eladható árucikket állítsanak elő. Ez egyrészt némi anyagi hasznot hozhat a család gazdálkodásába, másrészt a minőségi térségi árukiadást kialakításában is előremutató példa. A közösségi lekvárfőzőt az egymással összefogó családok lényegében bérbe vehetik, s ezzel korszerű, az élelmiszer-egészségügyi elvárásoknak megfelelő technológiát kapnak. A közös lekvárfőzés a települési közösségek fejlesztéséhez is hozzájárul. A lekvárfőzőt a

családok, magánszemélyek mellett az iskolai gazdálkodási programban (amelynek során a vállalkozóvá válást próbálhatják ki a diákok) részt vevő gyerekek, illetve – közkonyhai felhasználására – az önkormányzat is használja. A lekvárfőző egyben alapot teremt a tudatosabb gazdálkodási gyakorlat elterjesztésére, valamint térségi gyümölcstájfajták felkutatására, megmentésére is. A TÁMOP 5.1.3-as konstrukcióban részt vevő „Felfelé a lejtőn” program is él a lekvárfőző használatában rejlő lehetőségekkel.

Milyen mértékben maradtak meg a háztáji gazdálkodás hagyományai a térségben? Vannak-e olyan hátrányos helyzetű csoportok, akinek nincsenek gazdálkodási hagyományai?

Melyek azok a termékek, kultúrák, amelyek nagy hagyományúak a térségben? Lát-e esélyt, lehetőséget arra, hogy a települési közösség gazdálkodó tagjai egyfajta mentorálást, segítséget biztosítsanak a rászoruló családoknak az önellátó gazdálkodás megkezdéséhez?

3.9.2. Tüzelőanyag

Az élelmiszer-ellátás folyamatos biztosítása mellett Magyarországon a téli tüzelő beszerzése jelenti a mélyszegény lakosság fő nehézségét. Ehhez hozzájárul a szegények általános lakhatási bizonytalansága, az ideiglenesen használt vagy elhanyagolt, rossz szigetelésű otthonok, illetve a rossz minőségű fűtőberendezések használata. A beavatkozást ezért két irányból lehet közelíteni: a tüzelőellátás biztosítása, illetve a szigetelés és a fűtőberendezések korszerűsítése felől.

Önkormányzatok rendszeresen adnak szociális célú tűzifa-vásárlási támogatást, ami a szociális ellátások keretébe tartozik. Emellett – elsősorban fában gazdag vidékeken – civil szervezetek is megszervezhetik, hogy a rászoruló lakosság bizonyos területekről, ellenőrzött és szervezett módon tűzifát gyűjthessenek.

Példa: Téli tüzelő szervezett gyűjtése⁷³

A TÁMOP 5.1.3-as programban is részt vevő SZETA Egri Alapítványának kezdeményezésére az Eggerdő Zrt. Egri Erdészete 2012. november első felében lehetőséget biztosított a felnémeti szegény családok számára téli tüzelő gyűjtésére. A lehetőséggel élő résztvevők tisztítással és gallyazással 61 köbméter fát gyűjtöttek össze, amiért 100 forintos jelképes árat fizettek köbméterenként.

A tűzifaellátás másik, civil szervezetek vagy önkormányzatok által felvállalt megoldása a különféle elérhető anyagok brikettálása. Ez civil, közösségi szinten kézműves jelleggel is megvalósítható akár papírhulladék felhasználásával, na-

⁷³ Forrás: www.szetaeger.hu

gyobb léptékben pedig brikettálógépek segítségével. Gyakorlatilag bármilyen növényi hulladék vagy melléktermék és papír is felhasználható, az alapanyagok begyűjtésébe és a gyártásba pedig közfoglalkoztatottak is bevonhatók. A helyben előállított brikett a megfelelő (fa- vagy vegyes tüzelésű) kályha, kazán meglete esetén alkalmas mind a rászoruló megsegítésére, mind az önkormányzati intézmények fűtésére.

Példa: Brikettálás a fővárosban és vidéken

A fővárosi XVI. kerületi önkormányzat olyan brikettálógépet vásárolt, amelynek segítségével a közterületeken keletkezett zöldhulladékokból – amelyek elszállításáért korábban jelentős összegeket fizettek – kályhákban elégethető téli tüzelőanyagot tudnak előállítani. A 6 millió forintért beszerzett géphez aprítóberendezés is tartozik, az ebből kikerült anyagot két dolgozó lapátolja a brikettálóba, amely azt hozzáadott kötőanyag nélkül késztermékké préseli. A barnaszén fűtőértékével vetekedő briketteket zsákokban szállítják ki a Családsegítő Szolgálattól kapott lista alapján a rászorulóknak.⁷⁴

A szinte teljes egészében mélyszegénységbe süllyedt Toldon az Igazgyöngy Alapítvány foglalkozik brikett készítésével. Két különböző egyszerű, kézi prés használatával 3 közfoglalkoztatott és több önkéntes készít briketteket papírhulladékok és mezőgazdasági melléktermékek felhasználásával. A gyártási folyamat csak kézi erőt igényel, a felhasznált anyagok ingyen megszerezhetők, az elkészült brikettekkel viszont a rászoruló családok az egyébként csak drágán beszerezhető tűzifát tudják kiváltani.⁷⁵ A SZETA Egri Alapítványánál hasonló módon, kis mennyiségben, de folyamatosan állítanak elő papírbrikettet, amely a saját felhasználás mellett egyelőre néhány telepen élő, hátrányos helyzetű család számára nyújt segítséget.

A biomassza alapú tüzelő előállításának egyre népszerűbb formája a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas területeken energiaültetvények létesítése. A fásszárúak közül elterjedt a fűz és a gyalogakác, amit néhány évente aratógéppel lehet betakarítani, illetve a betakarításkor nagyobb élőmunka-igényű nyár és akác. Kísérletek folynak különböző lágyszárú kultúrák alkalmazásával is,

⁷⁴ Forrás: Helyi Hírek Online, www.hh16.hu

⁷⁵ Forrás: <http://igazgyongy-alapitvany.hu/alapitvany/biobrikett-program>; a gyártást egy rövidfilm is bemutatja.

az energiatű és az energianád azonban nem hozta a várt eredményeket. Az energiaültetvények telepítése is elvégezhető közmunkában.

Van-e a térségben lehetőség arra, hogy a rászorulóknak saját használatra tűzifát gyűjthessenek?

Milyen kezdeményezésekkel lehet javítani a mélyszegény családok lakásainak hőszigetelését, energiagazdálkodását?

Vannak-e, voltak-e civil kezdeményezések brikettálásra? Van-e olyan szervezet, helyszín, amely kísérletképpen, kis léptékben foglalkozna brikettek előállításával?

Vannak-e önkormányzati tervek vagy kezdeményezések a kötelező településfenntartási munkák során keletkező zöldhulladékok (vagy más nyersanyagok) brikettálására?

3.9.3. Szívességbank, cserekör

A mai elszegényedett közösségekben a belső gazdasági kapcsolatok kialakulásának legnagyobb akadálya a fizetőeszköz, a pénz hiánya. A hagyományos, zárt faluközösségben még működtek azok a mechanizmusok, amelyek lehetővé tették az árucikkek, szolgáltatások cseréjét pénz használata nélkül. Egyrészt elfogadott és természetes volt a cserekereskedelem, másrészt a rokoni vagy más erős kapcsolatok alapján szerveződő kölcsönös segítő munka, kaláka. A mai közösségek összetartó és önszabályozó ereje sokkal kisebb, ezért, bár minden tagjának vannak erőforrásai és kielégítetlen szükségletei egyaránt, a cserefolyamatok nem tudnak beindulni. Mélyszegény közösségekben természetesen a helyzet ennél árnyaltabb és bonyolultabb, hiszen egyrészt továbbra is léteznek a túlélést jelentő nagyon erős családi segítő kapcsolatok, másrészt a szegénység miatt a konfliktusos helyzetek is kiéleződnek.

A belső erőforrásokat, a közösség tagjainak készségeit, képességeit feltérképező és a cserekapcsolatok kialakítását, vagyis a kihasználatlan lehetőségek és a kielégítetlen szükségletek összekötését segítő rendszerek a világ minden táján megjelentek. A rendszerszerű beavatkozás nemcsak azért szükséges, hogy a kezdeti bizalmatlanságot áthidalja és energiát vigyen be a közösségbe, hanem azért is, hogy a javak és szolgáltatások adás-vétele ne csupán két olyan fél között valósulhasson meg, akik egymásnak tudnak valamit nyújtani, hanem, miként a pénz használatakor, a „kereskedelmi” rendszer rugalmas legyen. Az általában *közösségi önsegítő rendszernek (KÖR)*, *helyi cserekereskedelmi rendszernek* vagy *szívességbanknak* nevezett rendszerek lényegében megteremtik a tagok szolgáltatásainak és árucikkeinek igénybevételét egy általánosan elfogadott értékmérő és az ehhez tartozó adminisztráció megteremtésével. A legegyszerűbb modell esetében az értékmérő a munkaóra, tehát egy óra munka jelent egy egységet. Üzletkötés esetén a tagok az adminisztrációs rendszerben (ami

lehet akár csak egy füzet, amelyet valaki vezet) rögzítik, hogy ki nyújtott és ki vett igénybe szolgáltatást.

A modell előnye, hogy az elején mindenki nullán van, mégis el lehet kezdeni igénybe venni mások szolgáltatásait. Közösségfejlesztési szemszögből is nagyon fontos és értékes a rendszer bevezetésének az a fázisa, ami az egyes tagok erőforrásainak, készségeinek, tudásának, illetve felajánlható szolgáltatásainak felmérését jelenti, hiszen a fejlődés egyik feltétele, hogy tisztában legyünk magunk (és társaink) lehetőségével, értékével. A modellről, bukatóiról, változatairól különféle szakirodalmakban sok információt találni.⁷⁶

! Ha egy szegény, mélyszegény közösségben nem is lehet egyből szabályszerű cserekört kialakítani, a fejlesztő szakemberek a közösség tagjaival elkezdhetnek dolgozni a rejtett tudások, lehetőségek, és akár a kielégítetlen szükségletek feltérképezésén. Ezt követheti közérdekű tevékenységek (pl. szemétszedés, közösségi tér rendbetétele) közös megoldása, majd akár rászoruló családok számára közös (és hosszú távon kölcsönös) segítő szolgáltatások (pl. belvíz miatt károsul egy család lakóháza, s azt a közösség tagjai közösen helyrehozzák) megszervezése. Végül kialakulhat az egymás közötti segítő tevékenységek (szolgáltatások) adminisztrációs rendszere is, és ezzel a közösségben a „gazdasági” kapcsolatok felélénkülése.

Melyek az adott közösségekben az egyéni készségek, tudások, lehetőségek feltérképezésének előzményei, lehetőségei?

Van-e hagyománya a közösségekben önszervező közös akciók szervezésének?

Melyek azok az aktuális ügyek, problémák, tennivalók, amelyek mentén a közösség tagjait közös cselekedetbe lehet vonni akár közös érdekből, akár a közösség egyes tagjainak megsegítése érdekében?

⁷⁶ A témáról részletesebb leírást talál a következő kiadványban: Czene Zsolt, Ritz Judit (szerk.): *Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok.* Területfejlesztési füzetek (2). Budapest: NFM–NGM–VÁTI, 2010. www.terport.hu/webfm_send/280

4. Fejlesztői szempontok, módszerek a szegénység elleni küzdelemben

Az útmutató zárásaként néhány olyan szempontot, megközelítést, eszközt emelünk ki, amelyek a mélyszegénység újratermelődése elleni munkát sikeressé tehetik. Ezek közül a kommunikációs terek létrehozása és a partnerségépítés az együttműködés lehetőségeire és eszközeire hívja fel még egyszer a figyelmet, a projektciklusban való gondolkodás elsősorban az alapos helyzetelemzés és az értékelés, tanulás, újratervezés fontosságára, az értékalapú tervezés pedig a pozitív, az erőforrásokra építő fejlesztő munkára helyezi a hangsúlyt.

4.1. Kommunikációs terek létrehozása

A térségfejlesztő szakember – mint integráló szereplő – tehet a legtöbbet azért, hogy a megoldatlan helyzetek, a problémák átbeszélése meginduljon. Ehhez olyan kommunikációs teret és szituációt kell teremteni, ami elősegíti az együttműködő párbeszéd kialakulását.

Az egész kommunikációs folyamat alapja annak felismertetése, hogy a problémák megoldása *közös érdek*. Bár a szegénységgel kapcsolatos ügyekben az országos közbeszéd furcsa torzulásokat mutat, helyi szinten azért általában könnyebb belátni és beláttatni, hogy a társadalom megosztottsága, egyes csoportok kirekesztése nem tartható fenn sokáig, illetve hosszú távon mindenki számára káros és veszélyes. A közös *sükségletek* felismerése vezethet oda, hogy konstruktív kommunikáció induljon el, ahol a szereplők nem a pozíciójukat, vagy vélt egyéni érdekeiket védik, hanem a megoldásra fókuszálnak.

Az együttműködési folyamatot segítő, generáló szakember folyamatosan *kommunikációs szituációkat* teremt. Ezek megtervezésénél ügyelni kell azokra a társadalmi és szociális paraméterekre, amelyek az adott helyzetben fennállnak. Nyilvánvalóan nem lehet például előzetes megfontolások nélkül teljesen eltérő szociokulturális háttérű és/vagy hatalmi helyzetű szereplőket egy asztalhoz ültetni, és elvárni, hogy konstruktív együttműködésbe kezdjenek. Meg kell, és bizonyosan meg is lehet találni azokat a kommunikációs szituációkat, amelyek alkalmasak a nyílt, a problémákkal szembenező és a megoldásokat kereső dialógus kialakulásához.

A kommunikációs szituációk jó előkészítése mellett fontos ezek megfelelő szervezése, *levezetése* is. Minden esetben meg kell határozni és nyilvánvalóvá kell

tenni az alapvető struktúrákat: mennyi ideig tart egy adott megbeszélés, mi a célunk vele, milyen módszertannal csináljuk végig, kinek mi a szerepe benne, milyen visszacsatolás, értékelés fogja követni. A folyamatsegítő szakmák különböző megnevezése jól mutatja, milyen szerepeket kell betöltenünk: animálunk, moderálunk, facilitálunk – vagyis *lekesítünk, kontrollálunk és elősegítünk*.

A kommunikációs „tér” kifejezést átvitt értelemben használjuk, ugyanakkor a tér, a részvétel, az *együttlét terei* fizikai értelemben is fontosak. Egyrészt szinte minden településen adottak olyan közösségi terek, amelyek eleve „kommunikációs térként” funkcionálnak, például iskolák, művelődési házak. Másrészt vannak olyan terek, amelyek fizikai értelemben használhatóak, kölcsönvehetők a párbeszédépítés során. Fontos szempont ezek semlegessége, vagy éppen „pártállása” valamely szereplő szempontjából. Ugyan az a beszélgetés másként zajlik le a polgármester szobája előtti fogadóterben vagy mondjuk a helyi tanodában. A Mélyszegénység program több akcióterületén éppen a semleges, mindenki számára nyitott, ún. settlement típusú befogadó és kommunikációs tér létrehozása és működtetése vált az integráció legfőbb eszközévé.

4.2. Partnerség és hálózatok a változásért

A 3. fejezetben bemutatott beavatkozási területek és lehetőségek alfája és ómegája az együttműködés, a partnerség kialakítása. Bár ennek fontosságát és eshetőségeit minden egyes témánál külön is tárgyaltuk, érdemesnek tartjuk zárásként még egyszer összefoglalni az ebben rejlő lehetőségeket. Annál is inkább, mivel e jegyzet kifejezetten a helyi, alulról jövő kezdeményezésekről szól, ahol általában nem a pénz az elsődleges erőforrás, hanem a meglévő energiák, tudások, készségek összerakása, koncentrált és egyirányú felhasználása. Többről beszélünk tehát, mint elkülönült erőfeszítések szinergiájáról: a változások szükségességét felismerő, jobbító szándéktól vezérelt *valós partnerségről*, közös felelősségvállalásról, közös problémaelemzésről és megoldási cselekedetekről, amelyek átívelnek a jelenlegi intézményi és munkaköri kereteken és kompetenciákon, és együttműködő, együtt gondolkodó hálózatokat hoznak létre.

A partnerség, együttműködés kiépítésének nagyon jó megalapozó tervezési eszköze az ún. *érintettek elemzése*, aminek használata nélkül például egy közösségi tervezési folyamat tudatos felépítése is nehezen képzelhető el. A módszer lényege, hogy beazonosítjuk, összeírjuk az érintett szereplőket, legyenek akár meghatározó személyek, akár intézmények vagy csoportok. Fontos, hogy ne csak a magától értetődő formális szereplőket, hanem mindenféle meghatározható érdekcsoportot is vegyünk számításba, hiszen például pont a mélyszegénységben élők közösségeinél hiába keresünk formális, érdekérvényesítésre alkalmas csoportokat (pl. civil szervezeteket). Ilyenkor a mi felelősségünk, hogy azo-

kat is „szereplővé” tegyük, akik segítség nélkül nincsenek készen erre a szerepre. Az érintettek beazonosítása után következik az elemzés: *az adott szereplőnek, érintett körnek milyen a feltételezhető hozzáállása a problémához, illetve a változtatáshoz, milyen módon lehet megnyerni az ügynek, milyen kommunikációs formákat kell vagy lehet vele kapcsolatban alkalmazni, milyen módon, milyen mélységben és milyen szerepben vonható be a tervezési folyamatba, mik a feltételezhető elvárásai, mit lehet tenni, hogy ne irreális elvárásokkal kapcsolódjon a folyamatba?* A kérdések sora tetszőlegesen bővíthető, a lényeg, hogy ez a tervezési, gondolkodási folyamat adja a közös munka alapját, jelenti a sikeres bevonás és együttműködés zálogát.

A mélyszegénység problémáival kapcsolatban lévő szereplők beazonosításának egyik jó módja, ha végiggondoljuk, hogy minden egyes ember a születése pillanatától milyen intézményekkel kerül kapcsolatba, milyen intézmények „kompetenciájába” tartozik jóléte, testi, szellemi és közösségi fejlődése. Helyi intézmények például a *védőnői szolgálat, háziorvos, bölcsőde, óvoda, általános iskola, közösségi és művelődési intézmények*. Országos intézményként említhető az *Államkincstár*, amely a gyerekekkel kapcsolatos támogatásokat folyósítja. Emellett problémás esetben a térségi intézmények újabb köre léphet működésbe (a teljesség igénye nélkül): *családsegítő és gyermekjóléti szolgálat, nevelési tanácsadó, az önkormányzat, a munkaügyi kirendeltség*.

A partnerségépítés magasabb szintje, ha a bevont szereplőkből formális vagy informális szerveződések, munkacsoportok alakulnak konkrét problémák megoldása érdekében. Fontos, hogy ezek a munkacsoportok alakítsák ki hatékony, operatív működésük kereteit, például megfelelő kommunikációval, rendszeres összeülésekkel, rövid távú célokkal, vagy tervezési és cselekvési folyamatok tudatos véghezvitelével.

4.3. „Projektciklus”-megközelítés

Fejlesztési folyamataink hosszú távú fenntartásában, sikerre vitelében nagy segítséget jelenthet a „projektalapú” térségfejlesztésben a 90-es években elterjedt, majd unalomig ismételt *projektciklus-menedzsment* megközelítés tudatosítása, a gyakorlati életbe való átültetése. Természetesen nem az eszköz formai megoldásai az érdekesek, hanem az, hogy a gondolkodásunkat mennyiben tudjuk a tervezés-megvalósítás-értékelés-újratervezés folyamatos ciklusaiba rendezni, azaz egy felfelé ívelő, pozitív fejlődési spirálként elképzelni.

Bár a projektalapú tervezésnek (és főleg a projektalapú finanszírozásnak) számos negatívumát tapasztaljuk nap mint nap, hiszen az életet, a valós, hosszú távú folyamatokat szinte lehetetlen szakaszosan, határidők közé szorítva meg-

közelíteni és megváltoztatni, éppen a ciklusokban gondolkodás az, ami áthidaló megoldást jelent a *szakaszos* és a *folyamatszerű* beavatkozásban. Egymásba átfolyó fejlesztési ciklusokkal tudjuk elérni, hogy a „projektek” végén megvalósuló önértékelés és elemzés lényegében már a következő projekt(ciklus) tervezési fázisát jelentse, vagyis a szakaszokból végül egy folyamat épüljön fel. Természetesen a finanszírozási nehézségek továbbra is fennállnak, ám ha legalább a gondolkodásunkat meg tudjuk változtatni, máris kevésbé daraboltuk fel a fejlesztéseinket össze nem tartozó szakaszokra.

Tapasztalataink szerint a hazai (projekt)fejlesztésnek – a projektciklus vonatkozásában – két nagyon gyenge lába van, s ráadásul a ciklusos, folyamatban való gondolkodásban éppen két egymás melletti lábról van szó. Az egyik a ciklus eleje, a problémák, a szituáció megértése, a szükségletek meghatározása, az ezeket szolgáló tevékenységek meghatározása, azonosítása, a másik pedig a ciklus vége – és egyben a következő ciklus eleje –, a beavatkozások értékelése, az őszinte szembenézés az eredményekkel és az ebből való tanulás. Nem csoda, hogy ha e két egymás mellé kerülő láb gyenge, akkor a fejlesztések jókora része valamilyen módon egyensúlyát veszti, eredménytelennek, kevésbé hatékonynak bizonyul.

A projektciklus első szakasza, a „*programozás*” (vagy magyarul inkább „*tervezés*”), amely magában foglalja a *helyzetfeltárást*, a *helyzetértékelést*, majd az ezeken alapuló *stratégiai szemléletű tervezést*. Ez valóban az egyik legnehezebb feladat, különösen egy olyan komplex probléma esetén, mint a mélyszegénység terjedése, újratermelődése. Éppen a helyzet komplexitása miatt belátható, hogy leginkább *közösségi módon*, a lehető legtöbb érintett szereplő bevonásával és közös munkájával juthatunk el olyan megértési szintre, alapra, ami esélyt ad értelmes fejlesztések megtervezésére. Ez a fázis rákényszerít minket arra, hogy kicsit hátralépve stratégiailag lássuk át és értékeljük a helyzetet, határozzuk meg céljainkat, prioritásainkat, értékrendünket, míg végül egységes vízióink, jövőképünk lesz arról, hogy hová szeretnénk eljutni.

Nagyon fontos ebben a szakaszban, hogy a problémákat és a helyzetet képesek legyünk az előítéleteinket, sztereotípiáinkat, sablonos válaszainkat meghaladva megvizsgálni, és ez nem csak a romák integrációjával összefüggő kényes kérdésekre vonatkozik. Általában megfigyelhető, hogy könnyen kijelentünk magától értetődőnek tűnő állításokat, és anélkül kezdünk el rá programot, projekteket építeni, hogy igazán megvizsgálánánk valóságtartalmukat. Vidékfejlesztési munkák során például az egyik leggyakoribb kijelentés, hogy a „legfőbb probléma a munkahelyek hiánya”. Bár ez az állítás sajnos a periférius térségekben egyre inkább objektív valósággá válik, azért a mélyebb elemzés gyakran rámutat, hogy a helyzet mégsem ilyen fekete-fehér, hiszen valójában léteznek a tágabb térségben munkahelyek. A mögöttes, valós probléma az, hogy például nincs megfe-

lelő közlekedési lehetőség ezek elérésére, vagy van, de a bérhez képest túl drága, vagy van ugyan munka, de olyan képzettséget, készségeket igényel, amellyel az álláskereső nem rendelkezik, vagy – hogy egy, a téma szempontjából aktuális példát hozzunk – van, de előítéletességből nem vesznek fel romákat. A „valami hiánya” megfogalmazású állítások általában finomíthatók és jobban megérthetők, ha megvizsgáljuk a helyzetet, s ehhez a *problémafa*-módszer – bár kicsit körülményes – jó mintát ad.⁷⁷

A helyzetfeltárás során külön nehézség a helyi szereplők, a helyi folyamatok kritikus vizsgálata, hiszen a hibák, az elmulasztott lehetőségek felelőletése nem kedvez az együttműködésnek. Az ilyen vizsgálódást mindenképp pozitív irányba kell fordítani: mit tanulhatunk az eddigi gyakorlatból, mit lehetne jobban csinálni? Tanulmányutak, látóutak, működő jó gyakorlatok elemzése segíthet ebben.

Az „azonosítás” szakaszában meg kell határoznunk azokat a tevékenységeket, amelyek által közelebb juthatunk a céljainkhoz, jövőképünkhöz. Ezek beazonosításánál nagyon erősen kell támaszkodni a korábban felismert összefüggésekre. A fenti példából is látszik, hogy hatékony, a helyzetet valóban javító projekteket csak a gyökérproblémákra, vagyis a valódi okok megszüntetésére lehet tervezni. Végül a következő szakaszban az eltervezett tevékenységeket konkrét projektekké kell „formálni”, meghatározva ezek felelőseit, partnereit, kockázatait, forrásigényét és lehetséges finanszírozási forrásait stb.

A projektciklus ezt követő állomásai a „megvalósítás” és a „monitoring”, amelyeket érdemes együtt, párhuzamos folyamatokként értelmezni. A monitoring a projekt konkrét termékeire, létrehozott eredményeire (outputjaira) vonatkozik, és jó, ha ezeket előre meghatározott indikátorok, sikerkritériumok mentén mérjük, dokumentáljuk. Ez segít abban is, hogy a kevésbé sikeres projektelemeken még időközben változtathassunk, illetve támogatás igénybevétele esetén az elszámoláshoz természetesen kötelező is dokumentálni az indikátorok teljesülését.

A másik gyenge láb a befejező fázis, a projekt hatásainak, a kitűzött célok teljesülésének „értékelése”. Mivel minden komplex fejlesztés – és a térségfejlesztésben általában ilyenekkel van dolgunk – nyitott tanulási folyamatnak tekinthető, az évek során folyamatos önértékelésre és a tapasztalatok alapján a beavatkozási logika, a használt eszközök korrekciójára, változtatására van szükség. Az értékelést gyakran külső szakértőkre bízák, de az eddigiek alapján talán mondanunk sem kell, hogy ezt a tevékenységet is lehet és érdemes közösségi módon, a folyamatban érintettekkel közösen elvégezni.

⁷⁷ A problémafa-célfa módszerről részletesen olvashat a VÁTI kiadványának 83. oldalán: Sain Mátyas: *Segédlet a közösségi tervezéshez*. Területfejlesztési füzetek 1. Budapest: VÁTI, 2010. www.terport.hu/webfm_send/279

4.4. Érték alapú megközelítés

A vidéki közösségeket jellemző egyre nehezebb helyzetekre számos szakma, ágazat keresi a megoldást, a segítség lehetőségét. Az általános megközelítési mód, amely ma még messze a gyakrabban választott út, és amelyhez anyagi és emberi erőforrásaink javát társítjuk, a közösség *szükségeire, hiányaira és problémáira* fókuszál. A problémákra és hiányokra segítő szándékkal reagálva általában egyfajta *szolgáltatási környezetet* hozunk létre, amelyben azonosítjuk a rászorulókat, majd különböző feltételek mellett rendszeresen szolgáltatásokat, segélyeket osztunk ki. Ennek hatására az érintettek arra a következtetésre jutnak, hogy jóllétük ettől a támogató, segélyező rendszertől, az abban betöltött *kliens voltuktól* függ. Magukat a rendszer áldozatainak látják, akik egyéni és közösségi boldogulásuk szempontjából tehetetlenek, és akiknek a speciális szükségleteit csak külső segítséggel lehet kielégíteni. A szolgáltatások felvevőivé válnak, anélkül hogy bármit létre akarnának hozni, és e szolgáltatások függőségében minden kreatív energiájukat arra használják, hogy a túlélés érdekében kihasználják vagy kijátsszák a létrehozott szolgáltató „rendszer”.

E közösségeket végtelen problémák és szükségletek halmazának látjuk, amely a segítőket is reménytelenséggel tölti el. Emellett maguk az érintettek is abban érdekeltek, hogy minél sötétebb képet fessenek a helyzetükről, hiszen ezzel biztosíthatják a támogatások folyamatos megújulását. Ráadásul ezzel a modellel az anyagi ráfordítások nagy részét nem közvetlenül a rászorulóknak, hanem a szolgáltatóknak kapják.

Mindezek ellenére a legtöbb tanulmány és kutatás továbbra is a problémák feltárására és szükséglettérképek előállítására törekszik, elhitetvén, hogy a valóság tükrét állítja elénk, meghatározva ezzel a kormányzati és részben a civil beavatkozások logikáját. A *hiánymodell* fenntartása már csak azért sem képzelhető el a végtelenségig, mert a nehezedő gazdasági helyzet mellett egyre kevesebb pénz jut a szociális szolgáltatásokra. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a sajtó által közvetített kép is ezt a negatív megközelítést használja, amely egyre nagyobb falat emel az alacsony jövedelmű, leszakadó közösségek és a társadalom többi része közé.

Az ezzel szembeállítható alternatív megoldás az *érték alapú megközelítés*, amely – nagyon egyszerűen – olyan tevékenységek fejlesztésén alapul, amelyek az alacsony jövedelmű emberek és közösségeik *kapacitásaira, tudásaira, képességeire és erőforrásaira* épülnek. Ebben a megközelítésben a pohár nem félig üres, hanem félig tele van.

A fejlesztő szakember első feladata ilyenkor, hogy feltérképezze az adott közösség *erőforrásait és lehetőségeit*, akár személyről személyre, házról házra. Az a felismerés, hogy a közösség minden tagja képes valamire, különösen fontos

azok számára, akik a közösség perifériájára sodródtak. Egy olyan közösségben, ahol minden kapacitást feltérképeztünk, mindenki a fejlesztési folyamat aktív hozzájárulója, hasznos része lesz. A második feladat azoknak a *formális vagy nem formális csoportoknak* a feltérképezése, amelyek vallási, kulturális, sport vagy bármilyen más cél érdekében jöttek létre. A jó fejlesztő megtalálja és mobilizálja ezeket a csoportokat, hiszen elengedhetetlen kellékei és motorjai a közösség fejlődésének, és a legtöbbjük az eredeti érdekeken túlmenően is részévé válik a fejlesztési folyamatnak. Végül a civil jellegű formációk mellett minden térségben megtaláljuk a formális *intézményeket*: iskolákat, könyvtárakat, rendőrséget, egészségügyi intézményeket, emellett különféle vállalkozásokat, cégeket. Ezek listázása aránylag egyszerű feladat, de bevonásuk, érintetté tételük sem maradhat el, ha a közösség mobilizálni akarja valamennyi erőforrását.

Egyének, szervezeteik és intézményeik – ez a három fő kategória magában foglalja valamennyi közösség erőforrás-alapjának nagy részét.⁷⁸

⁷⁸ Forrás és a témához kapcsolódó ajánlott angol nyelvű irodalom: John P. Kretzman, John L. McKnight: *Building Communities From The Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Asset*. The Asset-Based Community Development Institute, Institute for Policy Research, Evanston, IL: Northwestern University, 1993.

Zárszó

A kötetben összefoglaltuk és bemutattuk a *Mélyszegénység program* közel négy év alatt felgyűlt tapasztalatait arra vonatkozólag, hogy térségfejlesztő szakemberek, illetve egy adott térség fejlesztése iránt elkötelezett személyek – legyenek bármely szakma képviselői – milyen kihívásokkal, beavatkozási területekkel néznek szembe a szegénység terjedése, újratermelődése kapcsán. A szerepeltetett példák nagyobb része a program támogatott 25 helyi csapatának tevékenységét, útkeresését, helyi megoldásait mutatja be. A www.melyszegenyseghu oldalon további példákat, megoldásokat is megismerhet, illetve két további módszertani tanulmányt is letölthet. Ezek egyike a közösségfejlesztés szemszögéből tekinti át a mélyszegénységgel kapcsolatos munkát, a másik pedig a szociális szakma szemüvegén keresztül vizsgálja meg a program során alkalmazott módszereket. E három módszertani kiadvány tehát lefedi azt a három szakmát – szociális szakma, közösségfejlesztés és térségfejlesztés – amelyek együttműködése nélkülözhetetlen a komplex társadalmi problémák kezeléséhez. Reméljük, hogy e tanulmányokkal, illetve a honlapra feltöltött filmekkel, beszámolókkal, kutatási és oktatási dokumentumokkal a *Mélyszegénység program* a helyi akcióterületeken elért eredmények mellett inspirációt tud adni és hasznos irányokat jelöl ki a szegénység elleni küzdelemben.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Bass László, Darvas Ágnes (2012): Gyermekes családok Magyarország válságövezeteiben, 2009–2011. A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. In Ferge Zsuzsa, Darvas Ágnes (vál., szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 103–127. www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2011.pdf
- Bass László, Farkas Zsombor (2011): A gyerekszegénység alakulása 2009-ben Magyarországon. In Ferge Zsuzsa, Darvas Ágnes (szerk.): *Gyerekesélyek Magyarországon*. A „Legyen jobb a gyermekeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2010. évi jelentése. Budapest: MTA GYEP, 87–142. www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&download=440:gyerekeselyek-magyarorszagon-2010&i
- Bognár Attila (2009): „Féllábú magyar agrármodell”, avagy hová tűnt a háztáji? OTDK-dolgozat.
- Csorba Judit (2010): „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 1, 26–50. www.szociologia.hu/szociologiai_szemle_20101
- Czene Zsolt, Ritz Judit (szerk.) (2010): *Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok*. Budapest: NFM–NGM–VÁTI. /Területfejlesztési füzetek 2./ www.terport.hu/webfm_send/280
- Domokos Veronika (2010): Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével. Budapest: Ecotrend Bt.
- Ferge Zsuzsa (2012): A gyermekes családok helyzetének változása Magyarországon a válság éveiben. In Ferge Zsuzsa, Darvas Ágnes (vál., szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2011*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 11–37. www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2011.pdf
- Frey Mária (szerk.) (2007): *Szociális gazdaság kézikönyv*. Budapest: Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. www.szocialisgazdasag.hu/uploads/pdf/szoc_gazd_kezikonyv.pdf
- Gábos András, Szívós Péter, Tátrai Annamária (2013): Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon, 2000–2012. In Szívós Péter, Tóth István György (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. TÁRKI Monitor Jelentések 2012. Budapest: TÁRKI. www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf
- Habermas, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika*. Budapest: Új Mandátum.
- Kadét Ernő, Varró Gabriella (2010): *A roma lakosság hozzájárulása az uniós fejlesztési forrásokhoz Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. Budapest: TASZ. http://tasz.hu/files/tasz/imce/Varro_kadet_kutatas.pdf

- Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest: Gondolat Kiadó. www.mtaki.hu/A-magyarorszag-i-ciganysag-1971-2003/4/121/2
- Kertesi Gábor (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás marandó sokkja. *Szociológiai Szemle*, 2, 57–87. www.mtapti.hu/mszt/20052/003.pdf
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, LVI., november, 959–1000. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00164/pdf/1_kertesi-kezdi.pdf
- Krémer András, Pallai Katalin (2009): I. Konfliktuskezelés. Alternatív vitarendezési módszerek a települési és közösségi konfliktusok kezeléséhez. Budapest: Polgármester Akadémia. www.pallai.hu/wp-content/uploads/2010/11/2009_krmer_pallai_konfliktus-bch.pdf
- Krémer, András and Pallai, Katalin (2009): *Community Conflict Management for Local Leaders*. Textbook for the Academy for Mayors. [Közösségi konfliktuskezelés településvezetőknek.] Budapest Corvinus University.
- Kretzman, John P. and McKnight, John L. (1993): *Building Communities From The Inside Out: A Path Toward Finding and Mobilizing a Community's Asset*. The Asset-Based Community Development Institute, Institute for Policy Research. Evanston, IL: Northwestern University.
- KSH (2010): *A jövedelmen kívüli tényezőkben megnyilvánuló gyermekszegénység és kirekesztődés*. Internetes kiadvány. www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/gyermekszegenyse.pdf
- Molnár Aranka, Péterfi Ferenc (2004): Hogyan fakasszunk forrásokat? Közösségfejlesztés az ózdi kistérségben. *Parola*, 1, 11–14. www.kka.hu/Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf/d735fd2254be3c2ac125690d004a5c81/869dff67944ca67c1256ec5002799b3?OpenDocument
- Pallai Katalin (2011): *Vitarendezés és konfliktuskezelés – jegyzet/gyakorlati segédlet*. Budapest: BCE Tanárképző Központ. www.pallai.hu/wp-content/uploads/2010/11/2011-Pallai-vitarendez%C3%A9s-jegyzet-BCE.pdf
- Sain Mátyás (2010): *Segédlet a közösségi tervezéshez*. Budapest: VÁTI Nonprofit Kft. /Területfejlesztési füzetek 1./ www.terport.hu/webfm_send/279
- Scharle Ágota (2013): *Képzetlen munkaerő és foglalkoztatás*. Prezentáció, elhangzott „A közmunka és a KIÚT” c. szakmai konferencián (2013. 09. 28.). www.eselylabor.hu/images/Projektek/Ut_a_piaci/Konferencia1/scharle_kepzetlenek_fogl_pol.pdf
- Setét Jenő (2007): *Kézikönyv. Telepeken, telepszerű lakókörnyezetben élők programja*. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium. www.nfu.hu/download/11647/telep.doc
- Szabados Zsuzsanna (2012): *LEADER megközelítés megvalósítása Írországban*. Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat, TRANSLEADER projekt. LEADER megközelítés

- Számadó Róza (szerk.) (2011): *Módszertani kézikönyv – Szociális szövetkezetek az alakulástól a fenntartható működésig*. Miskolc: OFA Hálózat, KoopeRáció Ki-emelt Projekt. www.szocialisgazdasag.hu/uploads//pdf/mkezikonyv.pdf
- Szittner Anikó (szerk.) (2005): *Lehet más a bevásárlás*. Budapest: Védegylet. www.vedegylet.hu/doc/FT_kiadvany.pdf
- Szomor Éva (2010): *Biztos kezdet és a gyerekházak – Mit és hogyan tegyünk a gyerekházakban*. Budapest: MTA Gyerekszegénység Elleni Program. www.gyerekesely.hu
- Zombori Gyula (1997): *A szociálpolitika alapfogalmai*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

A projekt keretében két további módszertani útmutató is készült:

A 2000-es évek elején a vidékfejlesztő, térségfejlesztő szakma állandó jelzőként kezdte használni az „integrált” kifejezést, így – papíron legalább – megszületett az ágazatokat, térségi szereplőket összefogó, érdekeiket és eszközeiket összehangoló *integrált vidékfejlesztés* elmélete. Tapasztalatunk mégis az, hogy a számtalan ilyen címet viselő stratégia és koncepció elkészítése ellenére sem tud a szakma jelentős eredményeket felmutatni az együttműködések erősítése, partnerségek kialakítása terén.

A szegénység elleni küzdelem ügyének felvállalását elsősorban a szociális szakmától és a szociálpolitikai intézkedésektől várjuk. A vidékfejlesztés elmúlt évtizedét meghatározó hívószavak, eszközök (falumegújítás, mezőgazdasági tevékenységek diverzifikációja, infrastruktúra-fejlesztés, falusi turizmus és mikrovállalkozások fejlesztése stb.) nem bizonyultak alkalmasnak a társadalmi leszakadás mérséklésére, ahogyan nem volt erre alkalmas a „humán erőforrás fejlesztését” célzó különböző konstrukciók nagy része sem. Mindezek miatt gondoljuk azt, hogy hiánypótló lehet a *Mélyszegénység program* eddigi tapasztalataira alapozva a szegénységet és a leszakadást kezelő térségfejlesztő munka fókuszainak, tapasztalatainak összeírása.

Jelen útmutatót azoknak a térségfejlesztéssel (vidékfejlesztéssel, településfejlesztéssel) foglalkozó szakembereknek, döntéshozóknak, aktivistáknak szánjuk, akik bármilyen késztetésből felveszik a kesztyűt a szegénység elleni küzdelemben. A *Mélyszegénység program* nyilvánvalóan nem tudta megoldani az elszegényedés, a társadalmi leszakadás és egyenlőtlenségek problémáit az érintett térségekben sem, ugyanakkor mintákat és hasznos tapasztalatokat kínál.

www.melyszegenyseg.hu